

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**GELENEKSEL İKTİSADİ REFAH KAVRAMLARININ İSLAM'DA
ADALET KAVRAMIYLA KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Saliha SERT

İSTANBUL, 2019

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**GELENEKSEL İKTİSADİ REFAH KAVRAMLARININ İSLAM'DA
ADALET KAVRAMIYLA KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Saliha SERT

Danışman: Doç. Dr. Muzaffer KOÇ

İSTANBUL, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Ekonomi Politikleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 508716019 no'lu Saliha SERT'in hazırladığı "GELENEKSEL İKTİSADİ REFAH KAVRAMLARININ İSLAM'DA ADALET KAVRAMIYLA KARŞILAŞTIRILMASI" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca 09.05.2019... tarihinde saat 15.30... da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin 'Kabul' ne OYBİRLİĞİ/AYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Muzaffer KOÇ	kabul	
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYAT	Kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 16.05/2019 tarih ve 2019/13-03 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

GENEL BİLGİLER

Ad ve Soyad	:	Saliha Sert
Anabilim Dalı	:	Ortadoğu Ekonomi Politikası
Tez Danışmanı	:	Doç. Dr. Muzaffer Koç
Tez Türü ve Tarih	:	Yüksek Lisans, Nisan 2019

ÖZET

Bu çalışma İslam'da toplumsal ve ahlâkî olarak en önemli kavramlardan biri olan “adalet” ile “Geleneksel İktisadi Refah” kavramlarının analizini ele almıştır. “İslami adalet” anlayışı, toplumsal hayatın düzenini dengeli bir şekilde korunmasını amaçlar. Bu denge ise insanlar arasında din, dil, ırk ve renk ayrımı olmadığı ve gücün hakkı doğurmadığı bir ortamda sağlanabilmektedir.

Adalet, insanın kendisine olduğu gibi başkasına da erdemli ve hak gözeterek davranmasıdır. Sadece kendi çıkarlarını ve menfaatini düşünen insanın adil olması beklenemez. Nisa Suresi 135. ayette “Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” buyurulmaktadır. Geleneksel iktisadi zihniyette insana biçilen “bencil” ve “her zaman çoğu aza tercih etme” aksiyonları, İslam inancındaki insan anlayışıyla örtüşmemektedir. Haşr Suresi 9. ayette “...Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” ve İnsan Suresi 8 ve 9. ayetlerde “Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.” şeklinde belirtildiği gibi insanın kendisi bizatihi ihtiyaç içinde olmasına rağmen başka ihtiyaç sahiplerini tercih etmesi onu erdemli kılmaktadır. Yine Haşr Suresinin “...Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz...” mealindeki 7. ayetinde belirtildiği üzere İslam malın; servetin sadece güçlüler ve zenginler arasında dolaşmasına, tekelleşmesine karşı çıkar. İslam, hak sahibine hakkının verilmesini esas alır.

Çalışma, öncelikle Geleneksel İktisadi Refah kavramlarının oluşum sürecinin ve zihniyet esaslarının genel bir bakış açısıyla değerlendirilmesini içermektedir. İkinci bölümde, adalet kavramının İslam ve Batı toplumlarında gelişim süreci incelenmiş, Kur'an¹ ve Hadisler ışığında bu kavram için deliller getirilmiştir. Son bölümde ise Geleneksel İktisadi Refah kavramları ile İslami yaklaşımların karşılaştırılmasının sonuçları belirtilmiştir. Bu çalışmada adalet, belli bir sınır çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Adalet, Geleneksel İktisat, Refah, İslam

¹ Tezdeki tüm ayetlerin mealleri Diyanet Vakfı Mealinden alınmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname	: Saliha Sert
Department	: Economics of the Middle East
Advisor	: Doc. Dr. Muzaffer Koç
Degree and Date	: Master's, April 2019

ABSTRACT

This study addresses the analysis of the conventional economic welfare concept with “justice”, one of the most fundamental elements of Islam in terms of community and ethics. The perception of “Islamic justice” seeks to maintain the social life order in a balanced manner. This balance can only be ensured in an environment where no discrimination exists amongst human-beings in terms of religion, language, race and colour and the power doesn't yield to fairness.

Justice suggests that a human-being approaches to others in virtuously and fairly – just like he does to himself. A human-being who only considers his interests and benefit cannot be expected to behave fairly. Verse 135 of Surah an-Nisa states that “Believers! Be upholders of justice, and bearers of witness to truth for the sake of Allah, even though it may either be against yourselves or against your parents and kinsmen, or the rich or the poor: for Allah is more concerned with their well-being than you are. Do not, then, follow your own desires lets you keep away from justice. If you twist or turn away from (the truth), know that Allah is well aware of all that you do.” The axioms in the conventional economic mind-set suggesting the human-being as “selfish” and “always preferring the more rather than less” don't correspond with the perception of human-being in Islamic belief. As provided in the Verse 9 of Surah Al-Hashr “... but give [them] preference over themselves, even though they are in privation. And whoever is protected from the stinginess of his soul - it is those who will be the successful.” and Verses 8 and 9 of Surah Al-Insan “And they give food in spite of love for it to the needy, the orphan, and the captive, [Saying], "We feed you only for the countenance of Allah . We wish not from you reward or gratitude.”, the fact that human-beings prefer other needers in spite of their own needs makes them virtuous. Similarly, as provided in the Verse 7 of Surah Al- Hashr “... so that it will not be a perpetual distribution among the rich from among you.” Islam rejects that the goods and wealth range amongst the strong and rich and become monopolized. Islam predicates that the right shall be given to the right-holder.

This study, primarily, contains the review of the process in which the conventional economic wealth notions evolve and the fundamentals of the perception with a common view of point. The second chapter handle the evolving process of justice notion in Islamic and Western societies and provide evidences of it in the light of Qur'an and Hadith. In the last chapter, the results of comparison of traditional economic concepts and Islamic approaches are stated. This study examines the justice within a certain framework.

Key Words: Justice, Conventional Economics, Welfare, Islam

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, İslam’da “adalet” kavramı delilleriyle incelenmiş ve “Geleneksel İktisadi Refah” kavramlarıyla karşılaştırılarak analizi yapılmıştır. Birinci bölümde Geleneksel İktisadi Refah kavramlarının oluşum süreci ve zihniyet esasları değerlendirilmiş, akabinde ikinci bölümde, adalet kavramı Kur’an ve Hadisler ışığında açıklanmış ve üçüncü bölümde ise Geleneksel İktisadi Refah kavramları ile İslami yaklaşımların karşılaştırılması yapılmıştır. Bu çalışmada adalet, belli bir çerçevede incelenmiş olup, kavram bazındaki adaletin, uygulanabilir örnekleri incelenerek çalışma daha ileriye götürülebileceği tespit edilmiştir.

Çalışma, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İSAM, SOAS, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, değerli hocalarım ve arkadaşlarımla kütüphanelerindeki yaklaşık iki yüz eserin, üç tezin ve on makalenin incelenmesi sonucu hazırlanmıştır.

Eğitim ve öğretim hayatım boyunca benden yardımlarını esirgemeyen annem Nafia Özyılmaz’a ve tüm aileme, Enstitüye başvuru yapmam noktasında beni gayretlendiren Zekeriya Kurşun Hocama, derslerine katıldığım ve vermiş olduğu bilgilerle ufukumuzu genişleten Ahmet Tabakoğlu Hocama, bu çalışmanın tamamlanmasında büyük emeği olan ve çalışmalarına destek veren Tez Danışmanım Muzaffer Koç Hocama, tezi okuyarak katkılarını sunan Murat Bayat Hocama, yüksek lisansa başlama ve tezi yazma noktasında ilk adımı atma cesaretini vermiş oldukları için İbrahim Murat Bozkurt, İpek Madi ve Levent Erkekoğlu Hocalarıma, tezin sonuç aşamasında verdiği büyük destek için Ablam Ayşenur Alemdar’a, tezin tashihini yapan Sümeyye Erman’a, öğrencisi olmadığım üniversitelerin kütüphanelerinden yararlanmama ve kitapları alıp incelememe vesile olan Elif Güneş, Maygül Niyazova ve Zeynep Anuska’ya, tez ile ilgili evrak işlerimde yardımcı olan Tuğba İrem Erman ve Bilgi Gemalmaz’a, tezi hazırlama esnasında görüşlerine başvurduğum ve desteklerini eksik etmeyen dönem arkadaşlarım Zeynep Coşkun, Zeynep Balcı, Dilhan Didem, İnel Balcı ve Fatma Esmâ Uygun arkadaşlarıma, evinde ve işyerinde tez yazımı için bana her türlü imkanı sağlayan Münire Uysal’a, destekleri için Türkiye ve dünyanın birçok farklı coğrafyasındaki bütün öğrenci kardeşlerime teşekkür eder, şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmayı bitirmeyi nasip eden ve tüm zorlukları kolaylaştıran Allah’a sonsuz hamd ile.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	4
ABSTRACT	6
GİRİŞ	11
1. Geleneksel İktisadi Refah Anlayışının Gelişim Süreci	13
1.1. Antik Çağ ve Ortaçağ İktisadi Zihniyetlerinde Refah ve Adalet Anlayışları.....	14
1.1.1. Antik Yunan ve Antik Roma’da Refah ve Adalet Anlayışları.....	15
1.1.2. Ortaçağ Düşünürlerinin “Adalet ve Refah” Anlayışlarının Geleneksel İktisadi Refah Kavramlarına Yansımaları	17
1.2. Rönesans ve 18. Yüzyıl Aydınlanma Felsefesi Kaynaklı “Adalet” Kavramının Geleneksel İktisadi Refah Kavramlarına Yansımaları.....	17
1.2.1. Hümanizm ve Doğal Din Akımlarının Yaklaşımı.....	19
1.2.2. Rönesans Düşünürlerinden Machiavelli Örneği	20
1.2.3. Aydınlanma Düşünürlerinden Locke, Hume, Rawls, Smith Örneği.....	21
1.3. Geleneksel İktisadi Refah Kavramlarında Materyalist Evrimci Anlayış	27
1.3.1. Toplum Refahının Kendiliğinden Maksimizasyonunun ve Doğal Denge İmkânsızlığı.....	27
1.3.2. Sosyalist Doktrin ile Liberal Doktrinde “Adalet” in Karşılaştırmalı Değerlendirmesinde Marks, Engels Örneği	30
1.3.3. Güç Hakkı Doğurur Prensibinin İktisadi Yansımaları	31
1.4. Topluca Geleneksel İktisadın Refah Kavramları.....	33
1.4.1. Genel Çerçeve	33
1.4.2. Çoğunluk, Eşitlikçilik ve Verimlilik	34
2. İktisadi Hayatta Adalet Kavramının İslam Açısından Değerlendirilmesi	37
2.1. İslam’da Adalet Kavramı	38
2.1.1. Kur’an’da “Adalet”	41
2.1.2. Kur’an’da Adaletin Zıt Anlamlıları (Küfr, Şirk, Zulüm).....	46
2.1.3. Adalet-i Mahza ve Adalet-i İzafiye.....	49
2.2. İslam’da Sosyo-Ekonomik Adalet ve Zekât Müessesesi.....	51
2.2.1. “En Zayıflarınızın Yürüyüşleriyle Hareket Ediniz”	55
2.2.2. Çoğunluk, Eşitçilik, Verimlilik Karşısında “İslami Adalet”	57
2.3. İslam’da “İktisat, İsrâf ve Adalet”	58
3. Geleneksel İktisadın Materyalist Anlayış ve İslami Yaklaşımlar	63

3.1. Kâinat ve İnsan Anlayışlarının Karşılaştırılması.....	67
3.2. Denge ve Adalet Prensiplerine Dayanan İlkeler	69
3.3. Adalet, İyilik, Mutluluk ve Haz.....	71
3.4. “Veren Elin Alan Elden Üstünlüğü”	73
3.5. “Görünmez El” ve “Kör Adalet”	74
3.6. Gelir Adaletsizliği, Faiz ve Adalet	77
3.7. Toplumsal Adalet ve Devlet.....	78
3.8. “Akıl ve Fayda” ya Farklı Yaklaşımlar	81
3.9. Yeryüzünde Adaletin Tesisi	83
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	88

GİRİŞ

Günümüzde yeryüzünün imkânlarının kıtlığı sebebiyle insanlar, ilk çağda olduğu gibi açlık korkusu yaşamaktadırlar. Hâlbuki bu korkunun sebebinin kıt kaynaklardan ve yetersiz gıda üretiminden değil bu kaynakların dağıtımında ahlaki ve adil bir dağıtımın gözetilmemesindedir. Gelir dağılımındaki dengesizliğin sebebi insan iradesinin, yanlış değerler uğruna da harekete geçebilmesi ile ilgilidir.

Yönetimlerin, toplumdaki tüm bireyler için sosyal dayanışma ve sosyal adalet içerisinde maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasını ve düzenin korunmasını amaçlanması gerekmektedir. Eğer toplumlarda mutlu yaşam hedeflenirse bireylerin kaygılarından arınmış bir şekilde huzur ve refah içinde yaşamaları sağlanmalıdır. Bu toplumun olaylara bakış açısı sadece maddi ihtiyaç odaklı olduğunda toplumların saadet ve huzur algıları da maddi kaygılara bağlı olarak açıklanabilir. Toplumsal iktisadi sorunlar, maneviyattan ayrıştırılarak sadece maddi mutluluğa indirgenmemelidir. İktisadi bakışta maddi ve manevi değerler denge içinde olduğunda adaletli ve mutlu bir toplum inşa edilebilir.

Bireyler, yaşamları boyunca farklı düzeyde engeller ve kolaylıklarla karşılaşarak kararlar alırlar ve bu kararlar neticesinde hayatlarına yön verirler. Kişilerin hayat boyu karşılaştıkları zorluklar üzerindeki karar alma motivasyonları, bireysel haz ve fayda odaklı olduğunda hedeflerine ulaşmak adına her türlü gayri ahlaki yolu mübah görebilir ve bu yaklaşımın bir sonucu olarak toplumda adalet ve hakkaniyet kavramları ortadan kalkar. Böyle bir algı, inanç ve değerler yapısına sahip olan bir toplulukta; ahlakın, sosyal düzenin, adaletin ve huzurun tesis edilebilmesi de mümkün olamayacaktır.

İnsanlar karşılaştıkları zorluklarda ortak adalet ve hak esasına sadık kalmak adına kişisel haz ve menfaatlerinden vazgeçerek kararlar alırlar. Sonuç aleyhlerine dahi olsa bu yolda yapılan her türlü fedakarlık insan için büyük bir değer iken bunun aksi yönde yapılan her türlü ödün büyük bir kayıptır. Kur'an-ı Kerim bu kimseleri “hayatlarını boş yere heder edenler” olarak nitelendirir. Kur'an-ı Kerim bu kimseleri aynı zamanda hırslı ve hayata düşkün olarak da nitelendirmektedir.

Hukuki önlemler alınmadan malın, belli başlı zenginler arasında dolaşmasının önlenmesi mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim'de otuzdan fazla ayette yoksul ve çaresizlerin doyurulması teşvik edilirken kırktan fazla yerde de zekât ve sadakanın farz oluşundan bahsedilmektedir. Yine

Kur'an-ı Kerim'de borcunu ödeyenlerin övüldüğü, ödemeyenlerin ise kınandığı görülmektedir. Yetmişten fazla yerde infak kavramı zikredilmekte ve açıklanmaktadır. İnfakın öylesine bir bağış ve sadaka olmayıp aksine muhtaç ve yoksulların asıl hakkı olduğu belirtilmektedir. Bir Müslüman bireyin insanlara faydalı olabilmek için yapmış olduğu bireysel bağış ve gönüllülük esasıyla verdiği sadaka ile sosyal dayanışma gibi yardım faaliyetleri içerisinde bulunması, İslam'daki toplumsal adalet anlayışının en önemli temel taşlarından ve aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'deki en önemli çağrılardan biridir. Yardımlaşma ve hakkı gözetme, toplumların fertleri arasında denge ve bağlılığın korunmasında önemli bir etkidir. Bu, insanlar arasında sevgi ve iyiliği arttırır, kin ve nefretin oluşmasını engeller.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Geleneksel İktisadi Refah Anlayışının Gelişim Süreci

Geleneksel iktisadi zihniyetin oluşumu, Antik Yunan ve Antik Roma düşünceleriyle açık bağlantılara sahip olsa da genel anlamda Rönesans'ın ardından ortaya çıkan modern düşünce, bu düşüncenin bilimsel yapısı ve onun; ontolojik, epistemolojik, etik, politik açımlarıyla birlikte bir anlam içeriği kazanmıştır. Bu yapılanmaya binaen bugün, Geleneksel iktisadi oluşturan zihniyet denildiğinde görülmekte olan şey daha çok modern düşünceyi oluşturan hümanizm, eşitlik, özgürlük, mekanik evren, doğal yaşam, sekülerlik, rasyonalizm ve pozitivism gibi hususlardır.²

Batı düşüncesi dendiğinde onun, temeli Grek düşüncesine dayanan bir kavram olduğu ve bu geleneğe ait bir düşünce tarzını nitelediği düşünülmektedir. Bunun sonucu Batı düşüncesi, Antik Yunan'da doğada hüküm süren sebeplerin araştırılmasına tekabül eden bilimsel mantığın, Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi Yunanlı filozoflar tarafından ortaya konulan felsefe düşünce tarzının zaman içinde geçirmiş olduğu değişimi yansıtmaktadır. Temellerini Yunanların kurduğu Batı düşüncesi, Roma İmparatorluğu ve Hristiyanlıkla beraber devam etmiş; Rönesans, modern bilim ve felsefenin ortaya çıkmasıyla bir merhaleye gelen düşünce ve Aydınlanma ile hem zirveye çıkarken hem de kendisini çürütmeye çalışan birçok tezle şu güne gelmiş bir düşünce geleneğini ifade etmektedir.³

Geleneksel iktisat, “bencil ve çıkarıcı varsayılan bireylerin zevk ve hazlarının toplamını artırmayı hedeflemektedir. Geleneksel iktisadi zihniyetin, toplumun refah seviyesindeki artışı “daha fazla tüketebilmek” olarak algılamasını Avrupa Aydınlanması zihniyet esasları belirlemektedir. “Seküler” düşünce esaslarına dayanan ve sadece kendi çıkarlarını gözeten bireylerin oluşturduğu “doğal düzen” anlayışında bireysel mutluluk toplumsal mutluluğa tercih edildiği için, böyle bir toplumda huzuru ve düzeni sağlamak mümkün olmayacaktır.⁴

² Kasım Küçükcalp, Ahmet Ceviz, **Batı Düşüncesi Felsefi Temeller**, İstanbul: İsam Yayınları, 2014, s.19.

³ Küçükcalp, Ceviz, 2014, s.16.

⁴ Levent Coşkun Erkekoğlu, **Seküler İktisadi Doktrinin Eleştirisi Çerçevesinde Ortadoğu İslam Toplumunda Ekonomik Entegrasyonun Esasları**, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2015, s. İ.

1.1. Antik Çağ ve Orta Çağ İktisadi Zihniyetlerinde Refah ve Adalet Anlayışları

Antik Çağ ve Orta Çağda oluşan zihniyetin en temel özelliği, üzerine düşünülen varlık Tanrı, doğa, insan, her ne olursa olsun, akılcı bir karakter arz etmesidir. Bu açıdan bakıldığında bu zihniyetin yapısının, kendi düşünüm nesnesini; dini, mistik, mitolojik benzeri harici kaynaklara referans yerine akıl yoluyla anlayıp kavrama çabasında olan bir düşünce yapısı olarak görülebilir.⁵

Felsefenin başlangıcından itibaren, toplum içinde ve doğada bir düzen ve uyum olduğu fikri hemen hemen bütün klasik Batı felsefesinde esas sayılmış, kozmik ve teolojik evren anlayışının bir sonucu olarak görülmüştür. Bu düşünceye bağlı olarak Klasik Batı düşüncesinde adalet, uygulanan felsefenin en temel amacı olarak kavramlaştırılmıştır.⁶

Hristiyanlık, Roma imparatorluğunun çerçevesinde ağırlıklı olarak gelişip yayılmıştır. Hristiyanlık bazı dönemlerinde; ruh temizliği, maddeden arınma ve vicdani müsamaha, insanın hayati bakımından oldukça önemli olan ruhsal yönünü düzeltme görevini ifa etmiştir. Hristiyanlık bu haliyle Avrupa'ya yayılınca burada maddeci ve putperest eski Yunanlıların varisleri olan Romalıları bulmuştur. Bu katı ve sert tabiatlı toplumlar, yoğun nüfuslarıyla birlikte yeryüzünün dar bir bölgesi içerisinde birbirleriyle savaşmakta ve yaşadıkları bu çatışmadan sıyrılamamakta ve Hristiyanlığa yönelmeye, yaratılışı düşünmeye imkân bulamamaktadırlar. Hristiyanlık, sözü geçen bu kavimler arasında yayılmak durumundaydı fakat bu kavimler, “Din, hayat için elverişli olmayan bir düzendir.” düşüncesine sahiptiler ve yine şöyle demişlerdi: “*Aslında din, kul ile Rabbi arasında bir bağdan öteye geçmez.*”⁷

Orta Çağdan önceki dönemde üretim ve tüketimin, özellikle hane halkı merkezli gerçekleşmesi söz konusudur. Bu sebeple bazı ekonomik kavramlar, dinsel iktisadi emirlerin dışında göz önünde bulundurulmamıştır. Sonuçta hane halkında “fiyat, değer, ücret, emek, bölüşüm” ve benzeri kavramlar iktisadi bir sorun olarak görülmemiştir. “*Orta Çağda iktisadi düşüncenin temelinde adalet ve ahlak hâkim unsurlardır.*” Hristiyanlıkta faizin yasaklanması, sömürü, maddi hırslar, egoist davranışlar, maddi çıkarın azamileştirilmesi ve benzeri hususlar doğru bulunmadığı için kimi Orta Çağ düşünürleri alıcı ve satıcı arasında gerçekleşen iktisadi sistemi bu esaslara göre düzenlemek istemişlerdir. Bu çağa bakıldığında tek bir teoriye bağlı

⁵ Küçükcalp, Ceviz, 2014, s.20.

⁶ Küçükcalp, Ceviz, 2014, s.24.

⁷ Seyyid Kutup, **İslam'da Sosyal Adalet**, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2007, s.12,13.

kalınmadığı ve daha başka iktisadi doktrinlerin de yer aldığı, Kilise'nin ve Aristo'nun düşüncelerinin ağırlıklı olarak etkili olduğu görülmektedir. Bu çağın sonlarına gelindiğinde Avrupa'da siyasi ve iktisadi değişimlerin merkezi olarak kabul edilen şehirlerde, baskın toplumsal yapılar; kendi içinde kendini yöneten, herhangi bir soy ve akraba ilişkilerine bağlı olmayan, genellikle çıkar temelli olup aralarında akrabalık bağı olmayan kişiler tarafından kurulmuş organizasyonlar niteliğinde olduğu görülmektedir.⁸

Antik Çağ düşünürlerinden, Eflatun'un öğrencisi ve aynı zamanda ilk eleştiricisi olan Aristoteles, "Politika" adlı eserinde toplumsal ve iktisadi sorunlarla ilgili fikirleri ve doktrinleri izah etmiştir. Nikomakhos da "Ahlak" adlı eserinde başlıkta da olduğu gibi ahlaki meseleleri değerlendirmiştir. İnsanın eğer kişisel menfaati yoksa gayretini esirgeyeceğini veya yapmış olduğu eserden kendisi kadar gayret göstermeyenlerin faydalanmasını istemeyeceğini; yine insanın kişisel menfaat anlayışı olmadan insandan maksimum verim beklenemeyeceğini açıklamaktadır. Aristo, Ahlak isimli eserinde "karşılıklılık ve adalet prensipleri" üzerinde durmuştur.⁹

1.1.1. Antik Yunan ve Antik Roma'da Refah ve Adalet Anlayışları

Tarihsel seyir göz önüne alındığında Antik Yunan düşüncesi içerisinde birbirini takip eden dört dönem bulunmaktadır. Felsefenin ve felsefi problemlerin oluşum aşamalarına tekabül eden söz konusu dönemler "Presokratik Felsefe, İnsan Felsefesi (Sokrat Ve Sofistler), Sistematik Felsefe (Eflatun Ve Aristo) Ve Helenistik Felsefe" şeklinde görülebilir.¹⁰

İlk dönem, felsefenin; mitoloji, din ve gelenek yerine daha bilimsel diye ifade edilen bir düşünce içerisinde oldukları dönemdir. İkinci dönem, insana dair oldukça derin soruların sorulduğu ve bir sonraki felsefeler açısından belirleyici olan düşüncelerin savunulduğu bir dönemdir. Bu dönem düşünürlerinde, ilk defa felsefede insanın bilgisinin ulaşabileceği imkanlar araştırıldığında ahlak ve siyaset felsefesi alanlarında kesin bilginin elde edilmesini tartışmaya açan şüpheli bir yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Sokrat'ın da insan bilgisinin sınırları ve özellikle gerçekliğin bilgisinin imkânı gibi konularda sofistlerle benzer görüşlere sahip olmasına

⁸ İpek Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus'un Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2014, s.32., Filiz Öztürk, Bazı İslam İktisat Kaynaklarının Çağdaş İktisat Yönünden Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: F.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.9,10.

⁹ Madi, 2014, s.22,23, Selik, a.g.e., s.29-31, 32-34, 35, 36, 37.

¹⁰ Küçükalp, Ceviz, 2014, s.34.

rağmen “ahlak alanında tümel ve akli bir bilginin mümkün olduğuna inanması sebebiyle” gelecek sistematik felsefelere ve rasyonalizme en büyük katkıları sağladığı söylenebilir. Antik Yunan düşüncesinde Sokrat’tan sonra sistematik felsefe dönemi başlamış ve bu dönemi Eflatun ve Aristo felsefeleri temsil etmiştir. Daha önceleri belli bir düzen içinde gerçekleştirilemeyen felsefe ve düşünme etkinliği, Eflatun ve Aristo felsefeleriyle; varlık, insan ve Tanrı gibi hususlara dair iç bütünlüğü ve mantığı olan bir form içerisinde sunulmaya başlanmıştır. Antik Yunan düşüncesinin son çeyreği ise sistematik, büyük ölçüde eklektik bir görünüm sunan ve düşünümün daha ziyade etik ve politik meseleler ekseninde şekillendiği ve farklı düşünce ekollerini muhtevasında barındıran Helenistik dönemdir. Epikuroşçuluk, stoacılar, septisizm ve Yeni eflatunculuk gibi düşünce ekollerinin ortaya çıktığı bu dönem, Helenistik felsefeye, Roma imparatorluğunun egemenliği altında beş asır boyunca hüküm süren Roma felsefesinden meydana gelir.¹¹

Herakleitos’u, Anaksimandros, Parmenides ve Platon gibi Antik Yunan filozofları; başlangıcı, varlığı ve olmayı sorgulayan düşünürlerdir. Bu filozoflar, insanın varlıksal yapısını açıklamaya çalışmışlardır. Herakleitos’a göre “doğa gizlenmeyi sever” ve insanlar bu yüzden doğanın araştırılmasını yapmak zorundadır. Buna insanın kendi varlığını da araştırması dahildir. Herakleitos’un bütünü görme yolu, onun çok bilinen, “*oluş, devinim, düzen (logos’un bir anlamı olarak), bir (hen), varlık döngüsü, zaman ile oyun ilişkisi, karşıt olanların savaşı ve birliği, uyum (harmonia)*” görüşleriyle olmuştur. Çatışma ve bunun sonucunda ulaşılan uyum görüşü, karşıtların birliği düşüncesi, adalet ve adaletsizlik açısından diğerlerinden daha önemli olabilecek bir perspektifi sunar. Bu görüşünü yay ve lirin bir araya gelmesiyle örneklendirir. Yayın yapısını birbirine karşı iki gücün bir araya gelmesi sonucu olduğu, içeri çeken güç ile diğer yanda dışarı çeken gücün birlikte çatışması gerilimi meydana getirdiği ve en güzel uyumun, işte bu karşıt güçlerin karşılıklı geriliminden doğduğunu savunur. Yani bu gerilimin ortaya çıkardığı uyum, tam da Herakleitos’un, “logos”unda, aşikâr olan uyumdan daha iyi olan “görünmeyen uyum” u yansıtır. Gerilimi, çatışmayı ve savaşı “karşıtlardaki bütünlük” olarak açıklar. Bunun sonucu her şeyin babasının savaş ve kavga olduğunu; bu kavga, çatışma sonucunda bir diğerine karşı olan şeylerden en güzel uyumun doğacağı görüşünü savunur.¹² “Kaostan düzen çıkar” anlayışını savunan aydınlanmacıların görüşleri bu şekildedir.

¹¹ Kasım Küçükalp, Ahmet Ceviz, 2014, s.34-36.

¹² Çetin Türkyılmaz, **Herakleitos’un Adalet Görüşü**, Dergipark Makale, s. 51-63.

1.1.2. Orta Çağ Düşünürlerinin “Adalet ve Refah” Anlayışlarının Geleneksel İktisadi Refah Kavramlarına Yansıması

Geleneksel iktisat literatüründe çıkarılan her yeni doktrinin, farklı kaynak gösterilse de aynı zihniyetten doğduğu görülebilir. Bu zihniyet Darwincilik¹³ ya da diyalektiğe dayanan kapitalist ve sosyalist sistemler insanlığın kardeşliğine, sosyal-ekonomik adalete önemi yani insana gereken değeri vermediği bilinmektedir. Sadece “güçlü olanın hayatta kalması”, “sınıf mücadelesi”, “maksimum tatmin”, “hayatın materyal koşulları” konularına ciddi vurgular yapılmıştır. Bireyi toplumun yararı için çalışmasına, faydalı olmasına teşvik ettirecek ne bir düşünce yapıları ne de bir sistemleri vardır.¹⁴

1.2. Rönesans ve 18. Yüzyıl Aydınlanma Felsefesi Kaynaklı “Adalet” Kavramının Geleneksel İktisadi Refah Kavramlarına Yansıması

Seküler zihniyet sahipleri, varoluştan yanlış bir anlam çıkardıkları için maksimum zevk ve hazzın niçin insanın hedefi olmaması gerektiğini düşünmemektedirler. Onlar için, yeryüzünde ruhların temiz tutulması, dürüstlük ve adil olma inançları bir şey ifade etmemektedir.¹⁵

Klasik ekolün kurucularından olan Adam Smith, doğal düzeninin varlığını kabul eden, ekonominin hedefinin, doğal düzeni araştırıp ekonomiye uyarlanmasını hedefleyen bir düşündürdür. Adam Smith, iktisadi sistemi Tanrının bir düzeni olarak değil “görünmez el” in iktisadi hayata müdahalesi olarak görmektedir. “Görünmez el” in de ruhi eğilimler ve menfaat etkisiyle oluştuğunu savunmaktadır. Fertler bu doğal düzende davranışlarını, menfaatlerine ve yaşadıkları döneme göre belirlemektedir. Bu yaklaşım fertlerin kendi menfaatlerini gözetmeleri sonucu, toplam menfaatlerin toplumu kendiliğinden bir dengeye ulaştıracağını savunmaktadır.¹⁶

Adam Smith’in Fert Anlayışı: Fertlerin, tüzel topluluklar, şirketler kıyasıyla bir rekabet içinde, sonu belirsiz bir yarış içinde olduğu şeklindedir. Menfaatleri doğrultusunda yaşayan bireyin hedefinin yalnızca güce, kuvvete, şana ve servete kavuşmak için olduğu aşikârdır. Hep daha çok, daha fazla ve çok daha fazlası hedefleridir. Bu bireyde “Dünya benimdir ve sonunda her

¹³ Friedrich Albert Lange, **Materyalizmin Tarihi Ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II**, İstanbul: Sentez Yayınları, 2016, s.615-656.

¹⁴ İpek Madi, 2014, s:15, Atılın, A., **İslam’ın Ekonomik Politikaları**, İstanbul: Akademik Araştırmalar Serisi-2, Eylül 1996, s.14.

¹⁵ T.J. Winter (Abdülhakim Murad), **Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.11.

¹⁶ **Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1**, Milliyet, 1988, s.223.

yanıyla, her şeyiyle bana kalacak!” inancı mevcuttur. Maddecî, mekanikçi, akılcı, insancı, hür sermayeci bireyin vehmi bencildir; bencidir, benmerkezcidir, çıkarıcıdır. Çıkarlarını gerçekleştirmek maksadıyla yanlış yollara da başvurur. Hatta bu birey, kendine karşı çıkarları, kimyevi, biyolojik yahut çekirdeksel bombalar gibi büyük çaplı zararlar veren silahları kullanarak yok edebilecek bir noktaya gelebilmektedir. Bunu, felsefi sistemlerin ideolojilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanıp diğerlerini ikna ederek bir nevi zihinlerini bulandırarak kendini haklı göstererek yapmaktadır.¹⁷

Yalnızca dünyaya yönelerek menfaatleri için yaşayan ve varlığını koruyan insanın dünyaya yönelik algısını oluşturan yapı, maddi ilişkiler bağlamından ibarettir.¹⁸

Aklını yalnızca nefsi çıkarları için çalıştıran insan, “seküler iktisat” ın bencil ve hazcı iktisadi insanı olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle “fayda getiren bir tercih yaparken hedefi kendi nefsidir, bir başkasına fayda getirip getirmediğine değil kendine fayda getirip getirmediğine” bakar. Bu anlayış içinde olan insanın adaletli olması da beklenemez.¹⁹

İktisadi adalet, kapitalist toplumlarda farklı sosyal gruplara, yalnızca üretimdeki payları oranında kendileri için menfaat sağlanabilmesi anlamına gelmektedir.²⁰ Said Nursî “*Beşerin hayat-ı içtimaîsinde bütün ahlâksızlığın ve bütün ihtilalatın menşe'i iki kelimedir: Birisi: "Ben tok olduktan sonra, başkası açlıktan ölse bana ne?" İkincisi: "Sen çalış, ben yiyeyim." Bu iki kelimeyi de idame eden, cereyan-ı riba ve terk-i zekâtır.*”; “...belki umum nev'-i beşerin saadet-i hayatı için en mühim bir rükün belki devam-ı hayat-ı insaniye için en mühim bir direk, zekâtır.”²¹ demiştir. İnsanı “insan” yapan merhamet duygusu, zekât vererek yoksullara karşı bencil olmamak halini gösterir. Toplumsal denge yani adaletin sağlanması merhamet duygusunun tezahürlerinden biridir. Adaletsizliği doğuracak olan şeyler ise hayatın mutlak ilkesine bencilliği ve çıkarları koymak, kendi dışındakilerin haklarını ve menfaatlerini göz ardı etmektir. Bencillige aynı zamanda “emeksiz elde etmeyi sağladığı için insan aklını çelen bir niteliktir” denilebilir. Bu açılardan bakıldığında bencilliğin bireye de topluma da fayda getirmeyeceği, aksine mutlak zarar getireceği ve bencilliğin toplumsal düzeni bozacağı görülebilir. Bununla birlikte “faizle başkalarının emeğini sömürerek alın teri dökmeden kazanç sağlama” ve seküler insanın motivasyon aracı olan para kazanma arzusunu oluşturmaktadır. Faizli kazancın bencilliği ve

¹⁷ Ş.Teoman Duralı, **Çağdaş Küresel Medeniyet**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, s.112.

¹⁸ Duralı, 2016, s.19.

¹⁹ Erkekoğlu, 2015, s.215.

²⁰ Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, 1988, s.410.

²¹ Said Nursî, **Mektûbât**, s. 273-274.

açgözlülüğü tetiklediği kesindir. Böyle bir toplumsal yapıda adaletten söz etmemiz mümkün değildir.²²

1.2.1. Hümanizm ve Doğal Din Akımlarının Yaklaşımı

Hümanizm, Rönesans'la birlikte ün kazanmış ve Modern uygarlık ile birlikte anılan iki farklı anlama sahip bir kelimedir. Hümanizm, aynı zamanda Rönesans ile ve sonrasında kapitalizmin ortaya çıkışı ile teorik anlamlardaki büyük çaplı değişimlere verilen isimdir. Hümanizm, Tanrı'yı evrenin tam olarak merkezine koyan dini düşünceler yerine, evrenin merkezine bireyi konumlandırmıştır.²³ Her şeyi hümanist boyutlara indirgemeyi, bir yaratıcının ve ilkelerinin olduğunu hesaba katmamayı, “yeryüzünü fethetmek bahanesiyle gökyüzünden yüz çevirmek” olarak ifade edilmiştir.²⁴

Modern Batı düşüncesinin en temel özelliklerinden biri hümanizmdir. O, insan aklını öne çıkarıp “hakikatin bilgisinin kaynağı olarak” insanı yani insan aklını merkeze alması hasebiyle hümanist bir karakter arz etmektedir. “Akli insan varlığının tek ve en yüksek değer kaynağı” olarak gören, bireyin yaratıcı ve ahlaki gelişiminin rasyonel bir biçimde, doğaüstü alana inanmayarak ama doğal yönden gerçekleştirilebileceğini belirten ve bu çerçevede içinde insanın doğallığını, özgürlüğünü ve etkinliğini ön plana çıkartan” felsefi bir tutumu savunur.²⁵ “Hümanizm”, çağdaş “laisizm” in ilk şeklidir. Her şeyi her şekilde, kendisine amaç kabul edilen insanın, sonunda insan da bulunabilecek en düşük seviyeye kadar indiği ve “*sadece insan tabiatının maddi yanına ait ihtiyaçların tatmin edilmesinin*” amaçlandığı bir yaklaşımdır.²⁶

Sebep-sonuç ilişkisinin ön plana çıktığı görünen modern Batı zihniyetinde, “niçin” sorusu yerini “nasıl” sorusuna bırakmıştır. Bu durum özellikle modern düşüncenin, aynı zamanda Orta Çağ düşüncesine de damgasını vuran dini düşünceden kopuşunu anlamak açısından önem taşır. Dini düşüncede bütün varlıkların hareketinin Tanrı'nın koymuş olduğu kanunlar çerçevesinde olduğu varsayılırken, seküler yaklaşımlı modern düşüncenin, Kâinata müdahil olan bir Tanrı anlayışı yerine “*kendisini sebep-sonuç ilişkilerinde gösteren*” düşünce anlayışı yerleşmiştir.²⁷

²² Erkekoğlu, 2015, s.210, 211, 212.

²³ Richard D. Wolff, Stephen A. Resnick, **Çatışan İktisadi Teoriler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.35.

²⁴ René Guénon, **Modern Dünyanın Bunalımı**, Mahmut Kanık (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2016, s.54.

²⁵ Kasım Küçükalp, Ahmet Ceviz, 2014, s.25.

²⁶ Guenon, Kanık (çev.), 2016, s.55.

²⁷ Küçükalp, Ceviz, 2014, s.26.

1.2.2. Rönesans Düşünürlerinden Machiavelli Örneği

İnsanlık tarihinin her döneminde adalet ilkesi, toplumsal ilişkilerle siyasal ilişkiler arasında belirleyici ve önemli bir rol oynamıştır. Bir “değer” olarak adalet, doğanın kendi düzeni içindeki “doğal adalet” pratiğinde aranmıştır. Doğal toplumlar, doğayı örnek alarak “doğal adalet” kavramını adlandırmış ve doğaya uygun olanı adil, doğaya uygun olmayanı ise gayr-i adil bulunmuştur. Yani, insanın düzeni ile doğanın düzeni arasındaki uygunluk, adaletin ölçütü olarak değerlendirilmiştir. Bu da doğada olduğu gibi “güçlü olanın zayıf olanı ezmesi ve yok etmesi” anlayışını, toplumsal düzen için de geçerli kılınan bir sonucu oluşturmuştur.²⁸

Rönesans, Orta Çağ’ın din ile bağlantısını kesen bir akımdır. Bu akım 17. yüzyılda büyük felsefe sistemlerinde güçlü bir etki yaratmasının ardından, 18. Yüzyılda, toplumun pratik ve politik hayatını önemli ölçüde etkileyen bir akım halini almıştır.²⁹

Niccolo Machiavelli “Adaletin daima güçlüden yana” olduğunu savunan Rönesans düşünürü, insan doğasını bencil ve kötü olarak tanımlar. İnsanın “başarıya” ulaşmak için her yola ve her amaca başvurması gerektiğini savunur. “Prens” adlı eserinde insanlara ya iyi davranılması gerektiğini ya da ayaklar altında ezilmesi gerektiğini, bunun sebebinin az incindiklerinde intikam almayı düşünebileceklerini ama daha fazla incinmeyle bunu akıllarına bile getiremeyeceğini söyler. Yani insanlar ya kazanılmalı ya da kökleri kazınmalıdır. Hegel onun düşüncelerini şu sözle izah eder. “Kangren olmuş uzuvlar lavanta suyuyla iyileştirilemez.”³⁰ Machievelli farklı yapıtlarında sürekli insanın özünde kötülük bulunduğunu tekrarlar. Örnek olarak: İnsanlar, genellikle nankör, dolandırıcı, ikiyüzlü, tehlikeler karşısında ürkek ve kazanç düşkünü yaratıklardır. Kötü olan ve verdikleri sözlerde durmayan insanlar ancak zorunlu oldukları zaman iyi davranırlar. İnsanlar, iyiliğe öykünmektense kötülüğü izlemeyi daha eğilimlidirler. İnsani doğa ile hayvani doğa arasında bağlantı olduğunu, hayvansallığın yönlerinden biri olan kurnazlığı (tilkilik) insanın doğasıyla eş olduğunu söyler. Kurnazlıktan kastı, kişinin kurnaz olduğunu saklaması ve insancıl, cömert, dindar, sözlerinde sadık, namuslu gibi görünüm takınmasıdır. Öyle ki yöneticilerin dindar olmasa da (halkın yasalara boyun eğmesinin en güçlü duyguları dinsel

²⁸ Betül Karagöz, **Toplumsal Adalet ve Totalitarizm**, Divan Kitap, Nisan 2009, Giriş

²⁹ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1974, s.338.

³⁰ Sabri Kalıç, **Tarihe Adını Yazdıran 100 Büyük Düşünür**, İstanbul: Maya Kitap, 2016, s.98,99.

duygular olduğu için) dindar görünmesi gerektiğini³¹, dini güçlendiren şeylerin yanlış, hurafe bile olsa korunması gerektiğini savunur.³² “Amaç aracı aklar” diyen bir anlayışı temsil etmektedir.³³

Machiavelli'nin yaşadığı dönem hükümdarlıkların erklerini denetleyecek hiçbir kurumun olmadığı bir dönemdir. “Prens”, devlet yönetimi izlenimlerinin bir sonucu olarak yazılmıştır. Orta Çağ'da olduğu gibi teolojik dogmaya ve var olan felsefe geleneklere dayanarak düşüncelerini oluşturmak yerine yaşanan siyasal sorunlardan sonuç çıkarıp sorunları din ve ahlak ilkelerinden soyutlayarak düşüncelerini aktarmıştır. Machiavelli eserinde ahlakı siyasete feda ettiğini, amaçla aracı özdeşleştirdiğini, yani her türlü amacın her türlü aracı yasal kıldığını söylemiştir.³⁴ “Adaletin daima güçlüden yana olduğu” nu savunan bu zihniyet Aydınlanma düşünürlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Ortaya koymuş oldukları tezleri bu anlayış üzerine kurmuşlardır.

1.2.3. Aydınlanma Düşünürlerinden Locke, Hume, Rawls, Smith Örneği

17. ve 18. Yüzyılda Avrupa'da özellikle Fransa'da ve İngiltere'de toplumsal ve fiziksel bilimlerin artış göstermesi ve yayılması, insan aklına güveni arttırmıştır. Bu durum insanın, rasyonel yani akılcı bir yaratık olduğu kanısı uyandırmıştır. Tam ve yanılmaz bilgiye ulaşmanın yolu, akıl ya da mantığa tabi tüm toplumsal ve fiziksel bilimlerde edinilebilir ve böylece bunların kanunları belirlenebilirdi. Bilgi bireylere aktarılınca davranışları “salt akıl” la yönetilecek, toplumsal kurumlara rasyonel biçimler verilebilecekti.³⁵

Macit Gökberk Aydınlanmayı, “*insanın, düşünme ve değerlemede, din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup, kendi akli, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesi*” şeklinde tanımlamıştır.³⁶ Aydınlanma düşünürleri, Orta Çağ statik gelenek şemasını kırıp düşünme ve değerlendirmeyi sadece akıl yoluyla gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Aklın aydınlattığı doğrular ile beslenecek olan bu anlayışı “sonsuz bir ilerleme” ye aday olarak görmektedirler. Akla karşı büyük bir güven içinde olan Aydınlanma düşüncesi, geleneklerin köleliğinden kurtulacağını,

³¹ Bertrand Russe, **Batı Felsefesi Tarihi, İlkçağ/Ortaçağ/Yeniçağ**, Muammer Sencer (çev.), İstanbul: Say Kitap Pazarlama, 1983, s.488.

³² Mehmet Ali Ağaoğulları, **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.319,344.

³³ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Bursa: MKM Yayıncılık, s.145.

³⁴ Mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yeni Çağ**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s.39,78.

³⁵ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitabevi yayınları, 1993, s. 42.

³⁶ Gökberk, 1974, s.235.

kaderini yalnızca kendi eliyle yazacağını ve böylece insanın özgürlüğünün ve mutluluğunun artacağını savunur. Topluları, devleti, dini ve eğitimi aklın eleştirisinden geçirip, sonucunda insanlığın oluşan bu kültür temeli üzerinde birleşeceğine kanaat getirir.³⁷

Aydınlanma, önce “*dinle rabitasını keserek akli bağımsız kılan*” İngiltere’de başlamış, oradan Fransa ve Almanya’ya geçmiştir.³⁸

İngiltere’de Aydınlanmayı başlatan John Locke, liberalizmin ana temalarını bir araya getiren bir düşünür olarak kabul edilir. İktisadi liberalizm hem salt akılcılık hem de Locke’un deneyiciliğinden etkilenmiştir.³⁹ Locke, insanın özgürlüğünü ve aklın yaşam üzerindeki rehber olma rolünü savunmuştur.⁴⁰ Siyasal yöneticilerin geleneklerden ve otoritelerden kurtulması gerektiğini, bunun da “bilimde, dinde, eğitimde, devlette, bütün kültür alanlarında uygulama alanı bulması gerektiğini” ifade etmiştir. Tüccar ve toprak sahiplerini ve mülkiyet haklarını (birinci anlamı: sahip olunan mallar, ikinci anlamı: yaşam, özgürlükler ve mallar şeklinde tanımladığı) savunan Locke, siyasal ve biçimsel anlamda “*eşitlik ve özgürlük yanlısı olup iktisadi ve sosyal adalet yanlısı*”⁴¹ olmamıştır.⁴² Aristokrasi yöntemlerini sarsan ilk kişi olması hasebiyle üç büyük devrim olan İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin öncüsü olmuştur.⁴³ Amerikan Bağımsızlık Bildirisi’nde ve Amerikan Anayasası’nda Locke ’un etkisini açık bir biçimde görmek mümkündür.⁴⁴

Bütün insanların doğa durumunda⁴⁵ eşit olduğunu söyleyen Locke, bunun tam bir eşitlik şeklinde anlaşılması gerektiğini ve her bireyin kendi doğal özgürlüğünü sağlayacak eşit haklara sahip olması anlamında bir eşitliği kastettiğini belirtmiştir. Locke’un özgürlük ve eşitlik anlayışı birbirine bağlı kavramlardır. Özgürlük durumunu “inanın kendi kişiliğini ve mallarını kullanmada denetlenemez bir özgürlüğü olmakla birlikte”, onunun korunması dışında o malı ortadan kaldırma noktasında özgür olmadığı şeklindedir. Ve bu iki nosyonu birleştiren akılcılığa vurgu yapar. İnsanın akılcı olduğunu varsayarak, onların “çıkarlarını arttırmak için” çaba içinde olacaklarını söyler.⁴⁶

³⁷ Gökberk, 1974, s.336-338.

³⁸ Duralı, 2016, s.139.

³⁹ Kazgan, 1993, s.43.

⁴⁰ Arı, 2013, s.293.

⁴¹ İpek Madi, Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Ecoomicus’un Analizi, s.72.

⁴² Ağaogulları 2014, s.476,506.

⁴³ Kaliç, 2016, s.121.

⁴⁴ Tunçay, 2011, s.505.

⁴⁵ Tunçay, 2011, s.485.

⁴⁶ Tunçay, 2011, s:487,501

John Locke, orta sınıf çıkarlarının, tüccarların ve toprak mülk sahiplerinin mülkiyet haklarını savunmuştur. Sonuçta da eşitlik ve özgürlük anlayışı yalnızca biçimsel ve siyasal bir düzeyde kalmış, ekonomik ve sosyal adaleti gözetmemiştir.⁴⁷

Rawls, liberal siyasi felsefe geleneğinde teorilerini “sözleşme”, “bireycilik”, “yalıtılmış birey”, “hazcı psikoloji”, “eşitlik”, “çatışma”, “sosyal adalet”, “faydacılık”, “yararcılık” gibi kavramları kullanarak şekillendirmeye çalışmış bir Aydınlanma düşünürüdür.⁴⁸

Rawls toplumun kurumlarının ve kanunlarının adil olması gerektiğini savunur. Bireylerin ortak bir adalet duygusu çerçevesinde nasıl toplanacağı sorusunu cevap arar. Neticede her insan kendi perspektifinden bu anlayışı belirleyecektir, geldiği sosyal ve ekonomik durum bu yapıyı etkileyecektir. Rawls bu durumu “denge” ile çözümlenmeye çalışmıştır. Bu denge anlayışını şöyle açıklar: insanların daha dünyaya gelmeden, hangi konumda ve statüde yaşayacağını bilmeden bir mekânda toplandığını varsayalım. Bu insanlar almış oldukları kararları, koyacakları yasaları, dünyaya geldiklerinde hangi konumda olduklarını bilemeden oluşturacakları için, adil bir düzen kuracaklardır. Bu tanımlamasına “veil of ignorance” (cehalet örtüsü) yöntemi adını vermektedir. “Cehalet örtüsü” ardında yapılandırılan kamu kurallarının objektif bir şekilde oluşturulduğunu söyler. Adil gelir dağılımında paylaşım, toplumda kimsenin hangi konumda olduğunu bilmeden ama en alt katmanda olabileceği ihtimaline karşı olacaktır. Bu durumu da “maximin criterion” olarak adlandırır yani herkesin kazancını maksimum yapmak yerine düşük seviyede olanın kazancını arttırmak. En şanssızının maksimum kriterleri seçtiği için gelir dağılımının toplumda eşitlik yaratacağını ama bunun da toplumdaki tüm statüleri eşitleyeceği anlamına gelmeyeceğini savunur. Çünkü eğer hükümet bütün kaynakları eşitlemeye karar verirse, insanların daha çok çalışmak için bir hedefi kalmayacaktır. Sonuçta toplumun genel gelir seviyesi ciddi bir şekilde düşecek ve toplumun en düşük seviyesinde olan daha kötü etkilenen olacaktır. Bununla ilgili olarak şöyle bir eleştiri geliştirilmiştir: Rawls gelirdeki farklılıklara müsaade eder, bunun toplumdaki rekabeti, çalışma azmini ve alt kademedeki insanlara yardım etme kapasitesini arttıracaklarını savunur. Düşünür gelirin nerden ve nasıl elde edildiğinden daha çok gelirin dağılımıyla ilgilenmiştir. İnsanların risk almaktan hoşlanmadığını da savunan Rawls, “veil of ignorance” çerçevesinde alınacak adil kararların da bu çerçevede olacağını savunur.⁴⁹ Ama kanunları, gelir dağılımını adaletli bir şekilde yapmaya çalışan bu rasyonel toplum (Rawls’ın

⁴⁷ Tunçay, 2011, s:256

⁴⁸ Armağan Öztürk, **Liberal adalet ‘Çağdaş Liberal Siyaset Felsefesinde Adalet Sorunu: Rawls, Hayek, Nozick Örneği’**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2013, s:70

⁴⁹ Bu kısım ile ilgili eleştiri, 2.2.1. “En Zayıflarımızın Yürüyüşleriyle Hareket Ediniz” Hadisi bölümünde sayfa 54 ve 55’te yapılmıştır.

deyimiyle henüz nerede olacaklarını bilmeyen) alınan kararlarda riske karşı bu kadar çekingen davranmasını gerektirecek bir sebep yoktur. Sonuçta her karara eşit olarak bakabilir. Yani matematiksel ifadelerle kendi için olabilecek en iyi seçeneği bulabilir. Bu da toplumun hepsini eşit bir seviyeye taşıyabilir. Yani Rawls'ın iddia ettiği gibi toplum bu yaklaşımla farklı statülerde olmayabilir.⁵⁰

Rawl'ın adalet kavramında, kapsamlı bir etik teori olmadığını, onun yerine her bireyin kendi iyilik, yarar ve fayda kavramını belirlemeye ihtiyaç kılan bir anlayış olduğu anlaşılabilir.⁵¹

İngiliz filozofu ve iktisatçısı olan Hume, Adam Smith'i fazlasıyla etkilemiş düşünürlerden biridir.⁵² Hume, “yarar” anlayışını toplum açısından ifade etmiş, utilitarist (faydacı, yararçı) sayılabilen bir Aydınlanmacıdır. “Yararlı olan” in toplumsal hayatın kendine has özel koşulları ile belirlendiğini savunan Hume, “tümel geçerliliği olan (her devirde her insana uygulanabilecek olan) soyut bir adalet duygusu olmadığını” savunmuştur.⁵³

David Hume'un ahlak felsefesine bakışı, kanunlar ile ahlak duygusunun soyut bir şekilde ortaya konması olarak değil “*irade hayatının psikolojik bağlantısının kavranması*” şeklindedir. Bireyin duyguları incelendiğinde, bu duygulanımlarının ve tutkularının asıl öğelerinin “haz ve acı” duyguları olduğunun anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Egoizmin ahlak ilkesi olarak tanımlanmasını doğru bulmamıştır. Ahlak olaylarında sempatinin, bireyin yalnızca kendi yararına değil “başkalarının yararına olanı” da “doğru bulmaya” ve buna karşıt olanı “uygun kabul etmemeye” zorunlu bıraktığını, bunu ruhun zorunlu bir hareketi olarak sunmuştur. Akıl ise, “*başkalarının iyiliğine olan ile olmayanı gösterir*” diyerek sonuçta yalnızca “akıl yol göstermesinin bir eylemin doğru olup olmadığına karar vermek için yeterli olmadığı” na varmıştır. Vicdanın insanda doğuştan gelen bir şey olmadığını, toplumsal yaşamda sempati duygusuyla beraber oluştuğunu söylemiştir. Toplum için de “*dış bir kudret*” değil, “*ortak bir iç hayat*” olgusunu savunmuştur. Hayatta, sosyal erdemler içinde asıl erdem olan adaleti, “*bütünün iyiliğini destekleyip ileri götüren eylemler ile karakterlerin tümü olan*” şeklinde tanımlamıştır. Ancak “yararlı olan” toplumsal yaşamın özel koşulları ile belirlendiğini için Hume, “*tümel geçerliliği olan (her devirde her insana uygulanabilecek olan) soyut bir adalet duygusu olmadığını*” iddia etmiş ve “her koşulda soyut bir hukuk” un (“doğal hukuk” gibi) olamayacağını da savunmuştur.⁵⁴

⁵⁰ N.Gregory Mankiw, **Principles Of Economics**, Canada: South Western Cengage Learning, 2012, s.425,426.

⁵¹ Zafar Iqbal, **Adalet İslami Ve Batılı Perspektifler**, Lütfi Sunar (çev.), İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, s.27.

⁵² Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, 1988, s.391,392.

⁵³ Erkekoğlu, 2015, s.73., Gökberk, a.g.e., s.335-337.

⁵⁴ Gökberk, 1974, s:378,389

Hume, dinin temelleri ne kadar akla uygun olursa olsun, başıboş ve anlamsız olacağını ifade etmiş, eğer düşünürlerin “üstün varlık” görüşünü savunmaları gerektiğinde onları saçmalamakla ve ikiyüzlü olmakla suçlamıştır.⁵⁵

Adam Smith’in “homoeconomicus” un temellerini nasıl oluşturduğunu anlamak için, etkilendiği düşünürlerden biri olan Bernard Mandeville’in eserlerine bakılabilir. “Arıların Masalı; Bireysel Kötülükler Toplumsal Menfaatleri Yaratır”⁵⁶ adlı en önemli eserinde “İnsanların bir arada yaşamalarını yönlendiren ilke nedir?” veya “İnsanları bir arada tutan düzenin temeli nedir?” sorularına cevaplar aramıştır. Betimlediği bu arı kovanında herkesin kibir, şehvet veya arzu gibi bireysel ve bencil karakterli eylemlerin peşinde koştuğunu söyler. Ona göre “*ahlak denen şey, boş bir sözcüktür; insanların bilerek koyduğu bir yanılmadır*”, bu kavram insanları ileriye götürmez, diğer insanları düşünmek, insanlar için iyi eylemlerde bulunmak ve bunun ahlaklı bir eylem olduğunu iddia etmek tamamen saçma bir düşüncedir. Bencilliğin kamusal yarar sağladığını ve bireysel kötülüklerin toplumsal menfaatlerin temeli olduğu savunmaktadır. Dürüstlüğün ve iyiliğin, toplumları ileriye götürmek yerine geriletmediğini, insanların bencil oluşunun hem doğal hem de erdemli bir şey olduğunu iddia eder. Mandeville’e göre “*ekonomik büyüme ve refah, insanların çok çalışmaları ve tutumlu olmaları ile başkalarını düşünmeleri sonucunda değil, yalnızca kendi çıkarlarını gözeterek, tembellik ve rahatlık, lüks ve zevk düşkünlüğü sonucunda*” ortaya çıkmaktadır. Yani Mandeville’in iddiasına göre kötülük ile ekonomik refah eş anlamlı kelimelerdir. Dünyada cennetin oluşumunun toplumun tüm tabakalarında görünen kötülükle sağlanacağını söyler. Ona göre toplumda avukatından esnafına, din adamından doktoruna kadar herkes kendi çıkarları için bencilce çalışırsa toplum refaha ve mutluluğa erer ve bolluk içinde yaşar.⁵⁷ Bunun en temel nedeni de kişinin bencil eylemleri için verdiği mücadelenin kendiliğinden bir düzeni oluşturması fikridir. Kendiliğinden doğan düzen fikri, iktisadi liberalizmin temel bir kavramıdır. Kendiliğinden doğan düzen düşüncesinin ilk olarak David Hume'un ve Adam Smith'in fikirleri ile şekillendiği iddia edilebilir. Ve bu fikri ile Mandeville, Adam Smith’i “homoeconomicus” insan tipinin kaynağını oluşturmuştur.⁵⁸

İktisadi liberalizmin kurucularından olan Adam Smith bir ahlak felsefecisidir. Ahlak felsefesinden hareketle “kendiliğinden doğan düzen”i şekillendiren Smith’e göre, “*toplumun*

⁵⁵ David Hume, **Din Üstüne**, Mete Tunçay (çev.), Ankara: İmge Kitapevi, 2016, s.22,23-100,103.

⁵⁶ Detaylı inceleme için “**The Fable of The Bees**” eserine Google Kitaplardan ulaşılabilir.

⁵⁷ Aynı zamanda yoksulların eğitilmemesi gerektiği, çükü bilginin istekleri arttırdığı, az bilemelerinin ise azla yetinip daha kolay avutulabileceklerini söylemiştir.

⁵⁸ Recep Batu Güngör, **Bernard Mandeville’in Arıların Masalı Adlı Eseri Hakkında Bin İnceleme**, İdil, Cilt 5, Sayı 22, Volume 5, Issue 22, 2016, s.521,531.

ilerleyişini sağlayan eylemler bencil nitelikteki eylemlerdir". Başkalarının iyiliğine bakılmaksızın yapılan bencil eylemlerin tümü ekonomik düzeni sağladığı fikrindedir. Homoeconomicus, "ekonomik faaliyetlerde maksimum faydayı akılcı bir şekilde elde etmeyi hedefleyen bir insan tipi" olarak tanımlanmaktadır. Liberalizm düşüncesinin ana ilkesi olan bu rasyonel insan, "özellikle diğer insanları veya toplumun bütünlüğünü düşünmenin hiçbir işe yaramayacağı fikrinden hareketle sürekli olarak kendi menfaati doğrultusunda eylemde bulunan insandır".⁵⁹

Smith'e göre, bireyi harekete geçiren altı davranış ilkesi vardır: "kendini sevmek, özgür olmak, geleneklere uymak, çalışmak eğilimi, duygudaşlık eğilimi ve mübadele eğilimi". Bu ilkelere göre, her kişi, kendi çıkarının en iyi yargıcısıdır. Bunu izleyerek özgür olması gerektiğini düşünür. Her birey kendi çıkarını güderken, "görünmeyen bir el" tarafından, kendi dileği olmaksızın toplum yararına da hizmet etmeye yönelttiği,⁶⁰ öyle ki, bireyin kendi çıkarlarını gütmekle toplumun çıkarlarına yaptığı katkının genellikle, gerçekte katkıda bulunmak isteğine nazaran daha etkili olduğunu ifade eder.⁶¹ Görünmeyen el, Adam Smith'e göre, iktisadi hayatın doğal düzenini yürüten kuvvettir. Görünmeyen elin, menfaat duygusu olduğunu, insanlardan her birinin çıkarıcılık duygusuyla yapmış oldukları eylemler bir araya geldiğinde, iktisadi faaliyete dengeli ve sürekli bir akış sağlayacağını savunmuştur.⁶² Adam Smith, bu şekilde kendiliğinden doğan düzen fikrini temellendirmiştir. Mandeville'in öngördüğü insan da her davranışında bencil olan ve bu bencil olmayı hem kendisi hem de toplum için en iyi seçim olduğunu rasyonel olarak bilen insandır. Bu açıdan her iki düşünürün fikirlerindeki paralellikten görülmektedir.⁶³ Tüm iktisadi davranışların bencil, açgözlü güdülere dayandığı varsayım, Neoklasik iktisadın temeli haline gelecektir.⁶⁴ Bu güdülerle sosyal adaletin sağlanabilmiş olması mümkün değildir.

Genel anlamda aydınlanma düşünürlerinin aklı var edeni unutmuş olduklarını ve aklı her şeyin ölçüsünü tayin eden alet yerine koymuş oldukları anlaşılabilir.⁶⁵ Koymuş oldukları kuramların "adaletsiz doğal düzen" sağlayacağı açıktır. Sonuçta görünen odur ki akıllarıyla adaletsizliği yaşatabileceklerine inanmışlardır.

Adam Smith, "görünmeyen el" i, iktisadi hayatın "doğal düzeni" ni yürüten kuvvet olarak açıklamıştır. Bu "görünmeyen el", menfaat duygusudur. İnsanların, çıkarıcılık duygusuyla

⁵⁹ E.K. Hunt, Mark Lautzenheiser, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2016, s:108

⁶⁰ Kazgan, 1993, s.47.

⁶¹ Hunt, Lautzenheiser, 2016, s.108.

⁶² Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, 1988, s.348.

⁶³ Güngör, s.533.

⁶⁴ Hunt, Lautzenheiser, 2016, s.102,103.

⁶⁵ Metin Önal Mengüşoğlu, **Düşünmek Farzdır**, İstanbul: Ekin Yayınları, 2000, s.117,118.

gerçekleştirdikleri eylemler bir araya gelince “*iktisadi faaliyete ahenkli, dengeli ve sürekli bir akış*” oluşturacak ortam belirlemektedir.⁶⁶

1.3.Geleneksel İktisadi Refah Kavramlarında Materyalist Evrimci Anlayış

1.3.1. Toplum Refahının Kendiliğinden Maksimizasyonunun ve Doğal Denge İmkânsızlığı

İyonya veya Milet okuluna ait düşüncelerin özelliklerinden biri, Aristo’ya referansla ifade edildiğinde Batı düşünce tarihinin ilk materyalist filozoflarıdır. Zira onlar, yaşadıkları döneme bağlı kalarak ruh ve beden de herhangi bir ayrıma gitmemiş olsalar da yalnızca maddi sebeplere odaklanmış ve “*var olan her şeyi kendisinden türetebilecekleri maddi bir sebep*” ya da “*arkhe*” arayışında olmuştur.⁶⁷ Tüm evreni koca bir makine olarak gören, düşünce yapısı, evrenin bilgisine, kendisinin gözlem ve deney yoluyla ne tür bir mekanizmaya sahip olduğunun kavranması halinde ulaşılabileceğini varsaymıştır.⁶⁸

Liberal iktisatçılar, kendi teorilerini kurarken, duygu ve gözlemleriyle oluşturdukları mantığı genelleştirip, insan davranışlarıyla ilgili varsayımlarda bulunmuşlardır. Tümdengelimci yöntemle kurdukları teorilerin gerçekleri ne ölçüde açıkladığını sınımadan, bu teoriler evrensel kabul etmiştir.⁶⁹

İnsan aklına aşırı güvenen liberal iktisatçılar, bireylerin, farklı seçenekler arasında, hazlarını maksimumlaştıracak seçimi yaptıkları; davranışlarda onları iten gücün, kişisel çıkar olduğunu kabul etmişlerdir. Onlara göre, bir üstün akıl, tatmini maksimumlaştıran rasyonel bireylerin arzularını, birbirleriyle uyumlaştırıyordu. Sonuçta, “*toplumda yığınsal refahın bu yoldan maksimumlaşacağı düşü*”, bundan çıkarılan düşünce ve inanç yapısını oluşturdu. Ancak burada, olması gereken ile gerçekten var olan birbirine karıştırılıyordu. Olması gereken, toplumsal refahın maksimumlaşması, bireylerin akılcı davranışları kişisel tatmini maksimumlaştırması, bunları oluşturacak serbest rekabet şartlarına dayanan piyasa modellerinin kurmaktı. Ama gerçekten var olan şartlar, çok farklıydı. Maalesef liberal iktisatçılar, salt akılcı yöntemi benimsediklerinden

⁶⁶ Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, 1988, s.348.

⁶⁷ Küçükalp, Ceviz, 2014, s.41.

⁶⁸ Küçükalp, Ceviz, 2014, s.25.

⁶⁹ Kazgan, 1993, s.43.

dolayı, olması gerekenin ne ölçüde var olması gerektiğini araştırmadılar. Sonuçta iktisadi liberalizm akılcı bireylerin dünyasında, bir cennet yaratılabileceği inancı olmuştur.⁷⁰

Liberal sisteme dayalı iktisadi zihniyetin temelinde, var olan yapının Tanrısal olmadığı ve sistemin merkezine kişisel menfaatlerin bulunduğu görüşü vardır. Yani amaç, kişisel menfaatleri en çok ve en özgür biçimde elde etmektir. Toplumda var olan yaşamın “doğal oyun düzeni” olduğu, insanların maksimum menfaat sağlamaya çalıştığı, bu bencil davranışın rekabeti ortaya çıkardığı, “egoizmin geliştirilmesinin faydalı olduğu” ve “iktisadi karar verici birimlere mutluluk getireceği inancı”, İslam’ın ortaya koymuş olduğu iktisat öğretisine uymamaktadır. Geleneksel iktisadın Darwinci zihniyete ve Pantheist inanca dayanan seküler zihniyet esaslarını kabul eden seküler iktisadi birey, “güçlünün zayıfı ezdiği bir mücadele olan iktisadi hayatta” merhametsizce davranışlarda bulunarak, herhangi bir engel tanımadan, bu dünyada menfaatlerine ulaşmayı kendisine büyük bir amaç edinecektir.⁷¹

Toplumlarda, “tıpkı fiziksel evrende var olan tabii kanunların bulunduğu inancı”, toplumların evrensel kanunlara bağlı ve iç içe olduğu sonucuna götürülmüştür. Eğer insan tabiatı gereği her yerde aynı ise tıpkı toplum kanunların “tabii” evrensel oluşu gibi liberalizmin oluşturduğu kanunlar da evrensel olmalıydı. Evrensel kanunlarda, tabiatta bulunan rekabeti, ancak en dayanıklı ve güçlü olanın yaşaması, dayanıksız ve güçsüz olanın yerinin olmaması ve tasfiyesi, eşitsizlik olarak görülebilmekteydi. Herkes, bireysel davranışların itici gücü olarak kabul edilen kişisel çıkarını maksimumlaştırmaya çalıştığında toplumda en uygun şartlar yaratılabildi. Bunların gölgesinde liberal iktisatçıların kurdukları tüm teoriler bu bakış açısını aşmamış, farklı bir şey oluşturulamamıştır.⁷²

Doğal düzen kavramı, iktisadi düşünce tarihine Fizyokratlar tarafından merkantilistlerin müdahaleci doktrinine karşı oluşturulmuş bir tepkidir. Fizyokratlar, dünyada doğal bir düzenin olduğuna inanır. Devlet, iktisadi hayatın doğal akışına karışmazsa her şey kendiliğinden uyum ve düzen içinde yürüyebildiğini ve iktisadın da başlıca amacı bu tabii düzenin kanunlarını incelemek olduğunu ifade ederler. Fizyokratların insanlara en faydalı olan rejim olarak savundukları doğal düzen kavramından hareketle vardıkları sonuç, Gournay tarafından şu şekilde ifade edilmiştir ve sloganlaşmıştır: “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.”⁷³

⁷⁰ Kazgan, 1993, s.43,44.

⁷¹ Erkekoğlu, 2015, s.İi.

⁷² Kazgan, 1993, s.45.

⁷³ Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, 1988, s.223.

François Quesnay'ın, fizyokratların felsefe sistemini ve iktisat teorisini en iyi açıklayan düşünür olduğu söylenmektedir. Quesnay'ın, ahlaki tabii kanunları üç başlık altında toplanabilir: birincisi akılcı bireylerin davranışları kendi tatminlerini uzun dönemde maksimumlaştırmak içindir, ikincisi toplumda maksimum refah sağlar şey tabii kanunlar ideal hukuk düzeninde uygulanmasıyla gerçekleşir, üçüncüsü ise eğer bu iki maddeye herkes rıza gösterirse toplumsal iktisat düzenli birtakım kanunlara göre işleyeceği görüşüdür.⁷⁴

Fransız Tabii Kanun felsefesini reddedip, yerine “Faydacı” diye yeni bir düşünce sistemi kurduğunda, Bentham, aslında, liberalizme yeni bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır. Bentham, toplumun düzenli işleyişini; akılcı, soyutlayıcı yöntemini; insanın, aklıyla mutluluk arayan bir makine olduğunu ve çevresinden gelen etkilere tepkisinin daima kendi mutluluğunu maksimumlaştırmak için olacağını, gerçekte Aydınlanma Çağı Felsefesinden almaktadır. Bu zihniyette, bütün bireylerin, genel olarak hayattan beklentisinin, maksimum mutluluk (ya da zevk toplamı) olduğu, mutsuzluktan kaçındığı, davranış ilkelerinin tümünün akıllıca davranış olduğu şeklindedir. Bunun da kişinin kararlarında ve tercihlerinde, zevki maksimum, zahmeti minimum yapmasıyla sonuçlanmaktadır. Toplumun kurumlarının ve hukuk yapısının, birinin kendisine en yararlı olan davranış, diğerine de en yararlı olabilecek şekilde, kanunen düzenlemesi gerektiğini ve böylece zevk zahmet hesabını temel ilke kabul eden toplumsal bilimlerinin, “en büyük sayı için en büyük mutluluk” ilkesini hedef almalarının gerekliliği savunulur. Böyle bir toplum yapısında düzenin değil kargaşanın yaşanacağı aşikârdır.⁷⁵

Bütün insanların bir arada mutluluğunu maksimumlaştırabilmesi anlayışı, çıkarların da bağdaşması ilkesini gerektirdi. Yani her “kişi kendi mutluluğunu maksimumlaştırdığı zaman toplumdaki bütün bireylerin mutluluğu maksimumlaşıyorsa” çıkarlar da uyum içinde olmalıydı. Sonuçta büyük bir inançla, akılcı, bilgili bireylerin bulunduğu toplumlarda bunun gerçekleşeceği varsayıldı. Bundan dolayı, Tabii Kanun felsefesinin “tabii uyum” anlayışı yerine akılcı bir örgütlenmenin, reformlarla toplum yapısını yeniden düzenlemenin gerekliliği önerildi.⁷⁶ Yani Tabii Kanun felsefesinden elde edilen temel ilkeler, aynı şekilde, Faydacı felsefeden elde edilmiştir.⁷⁷

⁷⁴ Kazgan, 1993, s.46.

⁷⁵ Kazgan, 1993, s.49.

⁷⁶ Kazgan, 1993, s.49,50.

⁷⁷ Kazgan, 1993, s.51.

J. Bentham ve Faydacı felsefe⁷⁸, sayısal fayda analizinin bireyler arası fayda analizi ile karşılaştırma yapılabileceğini savunmuşlardır. Toplumun maksimum refaha, yalnızca reel gelirler eşit olduğunda ulaşılabileceğini ileri sürmüştür. Bunu zevkler ve tercihlerin toplumda herkes için aynı olduğunu ve marjinal faydanın da azaldığı varsayılarak yapılmıştır. Neo klasiklerin emek-değer teorisi yerine marjinal fayda analizini kabul etmeleri, ilk olarak Marx'da, kapitalist sisteme karşı tehlikeli bir yaklaşıma dönüşmesine yol açmıştır.⁷⁹

1.3.2. Sosyalist Doktrin ile Liberal Doktrinde “Adalet” in Karşılaştırmalı Değerlendirmesinde Marks, Engels Örneği

İktisadi liberalizm aslında hâkim sınıfın bir ideolojisidir. Fizyokratlardan Neo-Klasiklere kadar, toprak mülkiyetini elinde tutan ve kontrol eden soylulara ve Kiliseye karşı olmuştur.⁸⁰

Liberalizmde olsun sosyalizmde olsun, prensipleri kişinin hürriyeti, çalışma hakkı ve özgürlüğü gibi görünen müspet haklarının sonucu kapitalizme vardığında tıkanmaktadır.⁸¹ Kapitalist ve sosyalist dünya görüşleri insana olması gereken değeri vermemektedir. Temelleri sosyal Darwinizme dayanan bu sistemler kardeşliğe, sosyal ekonomik düzene ve adalete gereken önemi vermemektedir. Sadece “güçlü olanın hayatta kalması”, “sınıf mücadelesi”, “maksimum tatmin”, “hayatın materyal koşulları” konularında inanç sistemlerini kurmuş ama insanı toplumun menfaati için çalışmasına gayret ettirecek, birlik sağlayacak bir sistemi kurmamışlar ya da kurmak istememişlerdir. Bu görüşler aynı zamanda, yalnızca kaynakların dağılımında hakkaniyetsizlik doğuran iddialarını kuvvetlendirmekle kalmayarak, suçları, toplumsal bozulmayı ve “*insanlığın deklarasyonunu şiddetlendirmektedir*”.”⁸²

Sosyalist akımın en önemli filozoflarından biri olan Karl Marks, tarihi başlangıcından beri sınıfların savaşı olarak görmüştür. Filozofların dünyayı farklı bir şekilde yorumladıklarını ve bu düşünce yapısının değişmesi gerektiğini savunmuştur. Sonuçta “Marksist felsefi materyalizm” de dünyanın maddi bir nitelikte, maddenin birincil bir gerçeklik olduğunu belirtir. “Akıl, düşünce ve bilinç” in maddenin ürünü olduğunu iddia etmiştir.⁸³ Marks kurmuş olduğu “tarihsel materyalizm

⁷⁸ Liberal öğretinin felsefe kaynağıdır.

⁷⁹ Kazgan, 1993, s.219.

⁸⁰ Kazgan, 1993, s.52.

⁸¹ Sezai Karakoç, **İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1976, s.15-17.

⁸² Madi, 2014, s.122.

⁸³ Madi, 2014, s.8. /Marks Karl ve Engels Friedrich, **Felsefe Üzerine**, Mehmet Türdeş (drl.), İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2003, s.75.

kuramı” nda toplumun her zaman temel olarak maddi koşullara göre belirlendiğini, insanların öncelik gayesinin “yaşamlarını sürdürebilmek için yeme, içme, giyinme ve barınma” için harekete geçeceğini belirtir.⁸⁴ Hayatın yalnızca maddeden ibaret gören ve Tanrı’nın olmadığına inanan Marks, dini, ezilen ve insafsız bir dünyada yaşadığını fark eden insanoğlunu yatıştırmak için kullanılan bir balgam çıkarma ilacına benzetmektedir. Birçok yerde “din halkın afyonudur” diye savunmaktadır.⁸⁵ Devleti ekonomiyi köleleştiren bir faktör olarak gördüğü gibi, dini de fikri köleleştirme amili olarak görür.⁸⁶

Engel, Marks’la ortak çalışmaları olan ve komünist hayat görüşü hakkında düşünce üreten bir filozoftur. Marks’ın maddi anlamda sıkıntı yaşadığı dönemde onu desteklemek için çalışmıştır.⁸⁷ Marks ve Engels Batı toplumlarında gelecekte gelişini (toplumun birbirini takip eden dört dönemi olarak belirledikleri “ilkel kominal, kölelik, feodalizm, kapitalizm” den sonra gelecek olan) varsaydıkları komünizm dönemi olduğunu öngörmektedirler. Yani “işçilerin devrim yaparak kapitalistleri kovduğu ve devletsiz, sınıfsız, mülkiyetsiz bir toplum” dönemi beklenmektedir. Marks (Engels ile dostluğu ardından) ana temasını yabancılaştırmanın oluşturduğu hümanist bir felsefe de geliştirmiştir.⁸⁸

Marks incelemelerinde, materyalist bir bakış açısıyla sosyal adalete ve eşitsizliğe değinmiş olduğu görülmektedir. Marks da tıpkı kapitalist iktisadi geliştirenlerin yapmış olduğu olumsuz tercihler gibi tercihlerde bulunmuştur. Marksizim, iş gücünün biçimleri olarak toprak ve sermayeyi almış, kapitalizm ise toprağı ve işgücünü sermayenin biçimleri olarak ele almıştır.⁸⁹

1.3.3. Güç Hakkı Doğurur Prensibinin İktisadi Yansımaları

Kozmolojik, teleolojik ve teolojik evren anlayışının terkedilmesi, pratik felsefede özgürlük eşitlik ideallerinin ön plana çıkması, Geleneksel iktisadi anlayışın önemli bir karakteristiği olarak

⁸⁴ Kaliç, 2016, s.172,175.

⁸⁵ M. A. Mannan, **İslam Ekonomisi Teori Ve Pratik**, İstanbul: Fikir Yayınları, 1988, s.99.

⁸⁶ İbrahim Muhammed İsmail, **İslam Ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler**, Cemal Kararağaçlı (çev.), İstanbul: Fetih Yayınevi, 1973, s.55,56.

⁸⁷ Kaliç, 2016, s.176,177.

⁸⁸ Kaliç, 2016, s.172,175.

⁸⁹ Madi, 2014, s:179 / Carol Johnston, **A Christian Critique Of Economics**, Christian Theological Seminary, Buddhist-Christian Studies, Volume 22, 2002, s:23-24.

ortaya çıkmaktadır. Kendi kaderini kendi tayin eden insan anlayışı, “*insanın kendisini aşan bir amaç tarafından belirlenmiş olduğu fikrinin terkedilmesi*” bu zihniyeti doğurmuştur.⁹⁰

“*İnsanın kâinattaki hedefi sadece kendi dünyevi mutluluğunu sağlamak olmadığı*” için, “*seküler iktisadi insan*” ın vasıfları, Kur’an-ı Kerim’de tarif edilen insanın vasıflarıyla hiç uyuşmadığı görülmektedir. Oluş şekline, gidişatına bakılmaksızın, iktisadi aktiviteler “*insanlığın gereği olan merhamet kavramına zıt düşen egoizm, hırs ve menfaatçilik esaslarına bağlı faiz müessesesine dayalı bir rejimde işlemektedir.*” Ortaya konan iktisadi ekoller de ahlaki kaideleri esas alan ve adalet kavramını gerçekleştiren bir öğretiyi izlememişlerdir. İslâm’ın öğretilerine uymayan “*gücün hak doğurduğu*” görüşüne bağlı zihniyet, toplumsal yaşamın iktisadi alanının en büyük kazancının, birbirilerinden mümkün olabildiğince çok menfaat elde etmek arzulayan insanlardan meydana gelmesiyle oluşacağı anlayışını kabul eder. Ancak İslami zihniyet, maddi menfaatler uğruna her şeyin feda edilmesini kabul etmez.⁹¹

Iqbal, “İslami zihniyette birey toplum için değil, toplum birey için mevcuttur” demiştir. İslam, esasında insanlara özgür birey olarak potansiyellerini genişletebilecekleri alan vermektedir. İslam, bireye başkalarının özgürlüğünü ihmal etmeden, kendi bedensel, ruhi ihtiyaçlarını ve taleplerini temin edeceği bir ortam oluşturmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) in şu sözü bu durumu daha geniş bir perspektifte göstermektedir. “Hayatıma hâkim olan Rabbe yemin olsun ki, kişi kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe tam manasıyla iman etmiş olmaz.” (Sahih Buhari, Hadis No: 1.12)⁹²

Güçlü zayıfı ezer meselesine, Said Nursî, Sözler eserinde şöyle bir yanıt vermektedir: “*İşte o şecerenin kuvve-i şehviye-i behimiye dalında, beşerin enzarına verdiği meyveler ise; esnamlar ve âlihelerdir. Çünkü felsefenin esasında, kuvvet müstahsendir. Hattâ "Elhükümü lil-galib" bir düsturudur. "Galebe edende bir kuvvet var. Kuvvette hak vardır." der. Zulmü manen alkışlamış; zalimleri teşci' etmiştir ve cebbarları, uluhiyet davasına sevketmiştir. Hem masnu'daki güzelliği ve nakıştaki hüsnü, masnua ve nakşa mal edip, Sâni' ve Nakkaş'ın mücerred ve mukaddes cemalinin cilvesine nisbet etmeyerek, "Ne güzel yapılmış" yerine "Ne güzeldir" der. Perestişe lâyıık bir sanem hükmüne getirir. Hem herkese satılan müzahref, hodfüruş, gösterici, riyakâr bir hüsnü istihsan ettiği için riyakârları alkışlamış, sanem-misalleri kendi âbidlerine âbide yapmıştır. O şecerenin kuvve-i gazabiye dalında, bîçare beşerin başında küçük-büyük Nemrudlar, Firavunlar,*

⁹⁰ Küçükalp, Ceviz, 2014, s.27.

⁹¹ Erkekoğlu, 2015, s. İi.

⁹² Iqbal, 2017, s.43-45.

Şeddadlar meyvelerini yetiştirmiş. Kuvve-i akliye dalında, âlem-i insaniyetin dimağına Dehriyyun, Maddiyyun, Tabiiyyun gibi meyveleri vermiş; beşerin beynini bin parça etmiştir.”⁹³

Yani, yaratılışın doğal nedenlere bağlı olduğunu ve faydanın tercihler sonucu sayı ile ifade edildiği, hayatta kalmanın ancak güçlünün zayıfı ezmesi ile mümkün olabileceği görüşüne dayanan bir “*doğal ve materyalist İktisat anlayışı*” ile toplumda adil düzenin sağlanabilmesi hiçbir şekilde mümkün olmayacaktır.⁹⁴ Aklını nefsi için kullanan, adalete aykırı davranan, adaletin işlemediği ve yok sayıldığı bir yerde muhakkak, güç sahibi olan hakka sahip olduğunu düşünecektir ve zayıfları ezecektir. Sonuçta kargaşa ve düzensizlik ortaya çıkacak, yani zulüm baş gösterecektir.

Max Weber, sosyal hayatı bir güç mücadelesi ve çatışmaya dayalı olarak görmektedir.⁹⁵ Rasyonel hukukun İslam’da olmadığını savunur⁹⁶ ve adaleti tesis etmeye çalışan görevlilerin keyfi ve hususi kararlar aldığını iddia etmektedir. Hâlbuki bu görevlileri keyfi hükümler vermekten alıkoyan sınırlar Kur-an’ı Kerim ve Sünnet’tir.⁹⁷

1.4. Geleneksel İktisadın Refah Kavramları

1.4.1. Genel Çerçeve

Rasyonel dünya görüşü kişiyi mümkün olduğunca serbest ve özgürce mutluluğa kavuşturacağını iddia eder. İnsanlar aynı zamanda bu rasyonel dünya görüşünde birer “eşit homo economicus” olacaktır. Bu eşitlik kadın, erkek, ihtiyar, genç, zayıf, güçlü, yoksul, zengin ve yetim arasında ayırım gözetmeyecektir. “*Homo economicus, aksiyomları gereği, yalnızca kendi çıkarını maksimum seviyeye getirmek amacıyla hareket eden tam bilgiye sahip, optimize edici, tercihlerinde tutarlı, doyumsuz, rasyonel ve egoist “iktisadi insan varsayımı”dır.*” Görülmektedir ki bu insan tanımıyla oluşturduğu varsayılan toplumlarda iktisadi ve sosyal yaşamlarda beklenen adalet, refah ve huzurun yerine karmaşa, baskı, zulüm, huzursuzluk mevcut olmuştur ve olmaktadır. Sadece insan aklıyla maksimum mutluluğa erişilememiş, doğal kanun gereği güçlünün

⁹³ Said Nursî, Sözlür, s.541.

⁹⁴ Erkekoğlu, 2015, s.154.

⁹⁵ Kemal Aydın, Max Weber, **Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma**, Journal of Economy Culture and Society, ISSN: 2602-2656, 2018; Sayı 57, s.260,261

⁹⁶ Syed Anwar Husain, **Max Weber’in Sosyolojisine Bir Eleştiri**, Sefer Yavuz (çev.), Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2012/2, c. 11, sayı: 22, s.283

⁹⁷ Osman Safa Bursalı, **Max Weber’in Kadı Adaleti Kavramı**, Bilim Ve Sanat Vakfı Bülten, Mayıs-Ağustos 2007, Sayı 64, s.72-87

zayıf ve yetimi, zengin de yoksulu ezdiği bir hayatla karşılaşmaktadır. Zengin ve güçlülerin hak sahibi yoksul ve zayıflara hakkını vermediği ve tüm bu kavramlar nezdinde “*güçlü olanların hak sahibi ve özgür olabilecekleri*” anlayışına da delil niteliğinde olduğu görülmektedir.⁹⁸

Fayda, sözlük anlamında, “*bir mal veya hizmetin insan ihtiyacını giderme hassası veya kalitesidir*” şeklinde tanımlanır. Yalnızca herhangi bir ihtiyacın tatmini bahis konusu olduğundan, iktisatta, ihtiyacı gideren bu mallar arasında sağlık ve ahlak yönünden bir ayırım gözetilmez. Yani, açlığı gideren en temel ihtiyaç ekmek ve sağlık ihtiyacını karşılayan doktorun hizmeti ne kadar faydalı ise, insan sağlığına zararı olduğu bilinen eroin ve biyolojik hazın giderilmesi için verilen hizmet de bir arzuyu cevaplandırdığı için aynı şekilde faydalı sayılır. Sonuçta, İktisadi ahlak size faydalı ve zararlı şeylerin tavsiyesinde bulunmaz. “*Ancak bir alım satıma konu olan eroinin, bu maddeyi kullanmak ihtiyacı duyan insanlar için faydalı olduğu belirtilir*”. Çünkü bu şeyleri arzu eden kimselerin bir ihtiyacı giderilmiştir. Bu olaya şöyle bakar; “*sağlığa zararlı veya ahlak kurallarına aykırı olması başka şey, hangi çeşit olursa olsun bir ihtiyacın giderilmesinden bahsetmek başka şey*”. Bu yaklaşım iktisadı, faydanın ölçülebilir olduğu kabulüne götürmüştür. Faydanın ölçülebilmesi toplam faydayı getirmektedir. Gossen Kanunu adı verilen bu durum, fayda her zaman artan bir fayda olmamakta ilk kullanımlarda elde edilen tatmin, ikinci ve daha sonraki kullanımlara da tatmin? vermemesi şeklinde açıklanmaktadır.⁹⁹

Geleneksel iktisattaki zihniyet yapısının “ifade edilmeyen ya da gizlenmiş aksiyomları mevcuttur. Bunlar, biri olduğunda diğeri de olması gereken aksiyomlardır: “1. Dünya hayatı bir mücadeledir. 2. Ölümden sonrası önemsiz olduğuna göre, ölümden öncesinde elde edilen önemlidir. 3. En çok tatmini almak için her yol meşru hale gelir. 4. İktisadi hedef bireysel tatmin kazanma amacıyla madde elde edinimidir. 5. Her birey “Ene”sinden başkasına hesap vermeyen Homo economicus’tur.”¹⁰⁰

1.4.2. Çoğunluk, Eşitlikçilik ve Verimlilik

Gelişmiş toplumların büyük bir kısmı hükümet politikaları için demokratik ilkelere başvurur. Çoğunluk yöntemi kullanılarak iki seçenek arasında toplumsal tercih yapıldığında sonuca kolayca ulaşılabilir. Ancak bu toplumlar genelde iki seçenektan daha fazla seçenek

⁹⁸ Madi, **Homo Economicus ve Egalité, Fraternité, Liberté**, Özet

⁹⁹ Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, 1988, s.294.

¹⁰⁰ Madi, 2014, s.127,128.

arasında tercih yapmak durumunda kalırlar. Bu tercihler ve toplumsal tercihlerin tutarlılığında bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. İlk olarak Marquis de Condorcet bu konuda yaptığı çalışmalarla, olasılık hesapları yapmış, bazı prensiplere dayanarak açıklamalarda bulunmuş, sonuçta geçişkenlik gerekçesinin her zaman sağlanamadığını göstermiştir.¹⁰¹ *“Yalnızca kendi çıkarının peşinde olmayan insanların çoğunlukta olduğu gerçeği ile, insanların, ellerindeki sermayeyi en çok getiri veren alternatifte vermek ya da zekât, sadaka veya hayırseverlik içeren başka bir biçimde harcamak arasında, ikinciyi tercih ettiği çok durum olmuştur ve olmaktadır. Ayrıca “en çok getiri” görelî bir kavramdır ve her zaman maddesel olarak algılanamaz.”*¹⁰²

İçinde yaşadığımız iktisadi hayatta güçlüler ve zayıflar mevcuttur. Bu sistem, tarafların eşit olduğu varsaymakta olsa da bu durum gerçekte örtüşmemektedir. Buna binaen Geleneksel iktisadi sistem kuvvetlileri hâkim, zayıfları ise mahkûm veya bağımlı olarak tanımlamaktadır.¹⁰³

Kendi çıkarını maksimuma ulaştırmak isteyen bireyin tatminini bu dünyada sınırlayacak bir şey yoktur. İki malı varken ve bu kendi için yeterliyken, üç mal teklif edildiğinde, üç malı tercih edecektir. Yine dünyada iki birey ve iki mal varsayıldığında, bu bireyler malları paylaşmak yerine, mücadele verecekler ve kim daha “güçlü” ise iki malı da alacaktır. Böyle bir durum Geleneksel iktisadi zihniyet anlayışında verimli addedilecektir. Çünkü iktisadi verimlilik açısından önemli olan o iki malın tamamının tüketilmiş olmasıdır. Hakkaniyetin sağlanmış olup olmaması mühim değildir.¹⁰⁴ Bu mal, ikiden daha fazla kişinin paylaştığı “güçlünün daha çok alabildiği, zayıfın az ya da hiç alamadığı” bir malda olabilir. Bu durum yine bu zihniyet tarafından verimli sayılacaktır. İroni odur ki paylaşım verimli şekilde tamamlandıktan sonra “adil gelir dağılımı” üzerine tartışmalar yapılmaktadır.¹⁰⁵

Geleneksel iktisadi anlayışta uygarlık suni ihtiyaçların çoğalmasını amaçlar. Haz düşkünü iktisadi insan sürekli olarak doyurabileceğinden daha çok ihtiyaç oluşturacaktır. İnsan yeni oluşturduğu bu istekleri öncesinde ihtiyaç değilken ve ona hiçbir sıkıntı oluşturmazken, sonrasında geline durum ise sürekli bu ihtiyaçların artması ve durdurulamaz konuma gelmesi ve belli bir noktadan sonra durması için hiçbir neden olmaması halidir. Bu yüzden iktisadi insan bütün imkânlarıyla sadece kendilerine maddî doyumların tümünü sağlayacak şeyleri edinme noktasında çaba göstermektedir. Böylece bu ihtiras bütün hayatın tek hedefi haline gelmektedir. Kimi

¹⁰¹ Madi, 2014, s.114.

¹⁰² Madi, 2014, s.121.

¹⁰³ Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1,1988, s.364.

¹⁰⁴ Madi, 2014, s.129.

¹⁰⁵ Madi, 2014, s.207 / Chapra, “Islam and the Economic Challenge”, s. 199.

“evrimciler” in “hayat kavgası” veya “geçim derdi” adı altında bilimsel yasa saygınlığına yükselttikleri vahşi rekabet buradan kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu, toplumsal hayat, yalnızca “en kuvvetlilerin var olmaya hak kazanması” şeklinde vuku bulmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Guenon, 2016, s.165,166.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İktisadi Hayatta Adalet Kavramının İslam Açısından Değerlendirilmesi

Adalet, anlam itibariyle çok geniş uygulama alanına sahip bir kavramdır. İnsanlık için vazgeçilmez bir yere sahiptir. Huzur, mutluluk ve refah adaletin tatbikine bağlıdır.

“Adalet terazisinin ağırlığı, tarttığı şeyin hakikat değerinden kaynaklanır.”¹⁰⁷

Macid Hadduri, adalet kavramını her bireyin uygun ölçü ile uygun zamanda yapması gerekeni yapması olarak tanımlamıştır.¹⁰⁸ Bunun sonucunda, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde adalet ve ihsanın var olduğu görülmektedir.

Tarih boyunca en çok üzerinde yoğunlaşılacak problem servetin dağılımı hususundadır. Bu yüzdende Kur'an-ı Kerim iktisadi yapının birincil hedefi sosyal adalet ve dengenin sağlanması olmuştur. Adil gelir dağılımı, servetin belli bir azınlığın elinde birikmemesi; servetin ve malın yaygınlaşması, ezilen ve muhtaç kesimden bunun mahrum bırakılmaması şeklindedir. İktisadi ve sosyal dengeleri kuran ve koruyan zekât emredilir, onun tam tersi etkisi olan faiz yasaklanır.¹⁰⁹

“Aklın özellikleri, fikir ve zikirdir.” Fikrin oluşu, mahlûkatın kendine, insanlığa, canlılara hizmetini kavrayabilmek için, zikrin oluşu bu kâinatın yaratana teşekkür içindir. İnsanlar mahlûkatı yaratamaz sadece keşfedebilirler. Bu yüzden akıllı insan ancak, *“evreni insanın hizmetine kullandığı, Allah'a kulluk ettiği ve insanlara adalet ve ihsanla muamelede bulunduğu zaman”* düzgün bir insan olabilir. Aksi takdirde akıllı insan evreni felakete sürükleyecektir.¹¹⁰ Kur'an-ı Kerim'in şu ayetleri buna delil şeklindedir; Nahl Suresi 90. Ayet “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” Maide Suresi 8. Ayet “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.” İnsanın evrenle olan ilişkisinde, Casiye Suresi 13. Ayetinde şu şekildedir: “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.”

¹⁰⁷ Kasım Küçükcalp, *Zamansız Düşünceler*, İstanbul: Onto Yayınları, 2017, s.10.

¹⁰⁸ Macid Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999, s.129.

¹⁰⁹ Ali Soylu, *Kur'an'da Servet Dağılımı*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003, s.171,172.

¹¹⁰ Cevdet Said, *Güç İrade Eylem*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2004, s.128, 129.

2.1.İslam'da Adalet Kavramı

İslami anlayışa göre, tüm insanlığın, Allah ve toplum karşısında kişisel sorumlulukları mevcuttur. İnsanlar birbirine merhametli olmalı, yardım etmeli, birbirlerinin hayatlarını kolaylaştırmalı, “insanlığa ve insanlara aldırmama yolu olan menfaatçilik” duygusu içinde davranmamaları gerekir.¹¹¹

Adaletin temeli herkesin hakkını vermektir. Adalet aynı zamanda bir terazidir, bu ölçünün belirlenmesi gerekir. Bu ölçü ve nizam öyle belirlenmelidir ki denge oluşturulabilsin.¹¹²

Adalet, dini bir terminoloji olan evrensel bir vahye dayanmazsa insanlık var olamaz. “*Adalet varlık gücünün formu olduğu için insanlar arası ilişkilerde insanlığın varoluşu, adaletin yapıları olmadan devam edemez. İnsanların arasındaki günlük ilişkilerin çoğu, adaletin bu kaynaklarıyla belirlenmiştir.*”¹¹³

İslam kendi ile çatışmayan üç temel görüş üzerine durur. Bunlar tevhid inancı, insanın yeryüzündeki halifeliği ve adalettir. Adalet ve insanın yeryüzündeki halifeliği tevhid inancından türemiştir.¹¹⁴ İslam, maddi ve manevi noktadan toplumsal adalet ve dayanışmanın oluşabilmesi için gerekli olan her türlü hukuki, sosyal, siyasi ve iktisadi temel prensipleri bir bütün şeklinde ortaya koymuş yegâne evrensel nizamdır.¹¹⁵

İslam, geçmişte uygulanmış ve her dönem uygulanabilecek genel esaslar çerçevesinde insanlığa, içinde ekonomik ve sosyal adaleti barındıran bir çözüm sunmuştur.¹¹⁶ Rayıs'a göre “*Adalet, genel amaçtır.*” Yani İslam yönetiminde amaçların amacıdır. Çünkü adalet, Kur'an-ı Kerim apaçık izah edilmekte, insanları adalete özendirilmekte, böylelikle bu kavram “İslam toplumu bakımından amaçların amacı” haline gelmiş bulunmaktadır. Yine adalete çağırın, adalete

¹¹¹ Erkekoğlu, 2015, s.227

¹¹² Niyazi Öktem, **İslam Hukukunda Adalet Kavramı Ve Olgusu**, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, 1992, s.43.

¹¹³ Paul Tillich, **Aşk Güç Ve Adalet Ontolojik Tahliller ve Etik Yaklaşımlar**, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi, 2004, s.91.

¹¹⁴ Madi, 2014, s.204,205.

¹¹⁵ Muhammed Ebu Zehra, **İslam'da Sosyal Dayanışma**, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1976, s.13.

¹¹⁶ Muhammed Nuveyhi, **Ekonomik Adaletin Temelleri**, İstanbul: Beyan yayınları, s.25.

sarılmanın zorunluluğunu vurgulayan, adaleti gözetmenin lüzumluluğu üzerinde duran birçok ayet ve hadisi şerif mevcuttur.¹¹⁷

İslami yönetim, her şeyden önce hukuki adaletten yararlanır. İslam, kâinat, hayat ve insan hakkında mükemmel bir bakış açısına sahiptir.¹¹⁸ Yasalar hiçbir şekilde bir kişinin ya da bir grubun malıymış gibi konulmaz ve işlemez. İslam'ın uygulanması, ayet ve hadisler ışığında; yasaların açıklığına ve şeffaflığına, seçilmiş hâkimin vicdanına ve toplumun denetimine bağışlanmıştır. İslam'ın istediği adaleti; sevgi veya nefretten kaynaklanmayan, mal, rütbe ve zenginliğin etkisi altına girmeyen mutlak bir adalet olduğunu Kur'an-ı Kerim'deki adaletle ilişkili şu ayetlerde gayet açık ve net bir şekilde görebilmekteyiz. Nisa Suresi 135. Ayet "Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır." Enam Suresi 152. Ayet "Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti." Maide Suresi 42. Ayet "Hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah âdil olanları sever." Şura Suresi 15. Ayet "İşte onun için sen (tevhide) dâvet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilecek bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır." Bakara Suresi 188. Ayet "Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine) vermeyin." şeklinde buyurulmuştur.

İslam'ın ortaya koyduğu uygarlık, "birlik ve renklilik uygarlığı" dır. Böylesine bir ahengi ve kutuplar arasında bu tür bir dengeyi ayet ve sünnetle delillendirir.¹¹⁹ İslam'ın öğreticisi olarak

¹¹⁷ Ziyauddin Rayıs, Tercüme: Prof. Dr. İbrahim Sarıms, **İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi**, İstanbul: Nehir Yayınları, 1995, s.294.

¹¹⁸ Kutup, **İslam'da Sosyal Adalet**, İstanbul, 2007, s.37.

¹¹⁹ İmaduddin Halil, 1993, s.21.

gönderilen Hz. Muhammed'in sözlerinde olsun, veda hutbesinde de olsun dayanışmacı, toplumcu, hakçı, adaletçi bir düzene vurgu yaptığı görülmektedir.¹²⁰

Yeryüzünde adaletin sağlanabilmesi için Allah, elçileri olan Peygamberleri aracılığıyla mesajını insanlığa göndermiştir. Hadid Suresi 25. Ayette “Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlansınlar). Allah da kendisine ve Resüllerine gayba inanarak yardım edecekleri bilsin. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.” Sad Suresi 26. Ayette “Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.” buyrulmuştur. İslam'ın hükümleri, kökü İslami öğretiyeye (Şeriat) dayanan, “kardeşlik, sosyo-ekonomik adalet ve tüm insanların hem maddi hem manevi ihtiyaçlarının dengeli ve ölçülü tatminine” önem veren, materyalist ve seküler sistemden tamamen farklı bir sisteme dayanmaktadır.¹²¹ Kasas Suresi 50. Ayette “..Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir!..” diyerek yol gösterici olmadan doğru yola erişmenin mümkün olunmadığı vurgulanır.

Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “Üç şey kurtarıcıdır: gizlide ve açıkta Allah korkusu, yoksullukta ve zenginlikte iktisat, öfkeliyken ve hoşnutken doğruyu söylemek. Üç şey de yok edicidir: emrine girilen cimrilik, uyulan arzu, kişinin kendisini beğenmesi.”¹²² Arzu ve hevesler Allah'ın koymuş olduğu kanunlar çerçevesinde olmazsa insan kendi heva ve hevesine uyacaktır ve toplumsal düzen oluşamayacaktır.¹²³

Kur'an-ı Kerim'de bildirdiği üzere Maide Suresi 32. Ayette “İşte bu yüzdendir ki İsrailoğulları'na şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.” yani ona göre, Allah'ın ‘soluğ’una¹²⁴ mazhar olan, bu bakımdan yaratılmışların üstünde yer alan insan ve onun hayatı kutsaldır. Güçlülük, zayıflık, ırk, cinsiyet, dil, din gerekçeleriyle insan katledilmez. Hucurat

¹²⁰ Duralı, 2016, s.168.

¹²¹ Madi, 2014, s.206.

¹²² Benzeri için bkz. Ebu Davut Melahim 17

¹²³ İbni Teymiyye, **Hisbe**, İstanbul: Tevhid Yayınları, 1999, s.81.

¹²⁴ Hicr Suresi 29. Ayet “«Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!»”

Suresi 13. Ayetinde “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.” Buyrulurken, insanın, Allah indinde sadece adaleti ve takvasıyla saygıdeğer olduğundan bahsedilmiştir. Bu durum insanın maddeden değil, Allah’ın “ol” demesinden oluştuğunu ve onun halifesi olduğunu gösterir. Allah’ın nefsinden bir varlık olduğunu bilen insan, ahlaklı olur ve böylece ahlakın Allah’ın hakikatinden başka kaynağı olmadığı bilince hareket eder. İnsan bu tercihini yapmakta hürdür. Öyleyse ahlaklılık anı zamanda hürlüktür. Bu yolda, hiçbir hal ve şart kişiyi doğru yoldan çevirmiyorsa bu da iradenin hürlüğünü gösterir.¹²⁵ İslam, insanı vicdanen özgür olmaya çağırır. İnsanın başı dik olmalıdır. İnsan, yeryüzünde hiçbir batıl düzene boyun eğmemelidir. İslam insanı, ancak Allah’a kul olmaya çağırır.¹²⁶

İslam’da, ahlakın ana ilkelerini ve genel örneklerini Kur’an-ı Kerim’de bildirilir. Onların insan ile dünya şartlarını en düzgün biçimde nasıl uygulanması gerektiğini de peygamber aracılığıyla öğretmektedir. İslam’ın sunduğu temel ahlak ilkelerinden hareketle bir “dünyevi gelenek, görenek, hukuk, bilgi, bilim, toplum, siyaset, iktisat düzeni” kurulmaktadır. Allah tebliği olan Kur’an-ı Kerim’de toplumcu, paylaşımcı, dayanışmacı ve adalet içinde bir hayat öğretisine sahiptir. İnsan bu öğretilerle oluşan adil düzende, özüne saygı duyan, mütevekkil, güvenilir olacak “bencil” olmayacaktır. İslam, “insanın insana kul kılınmasını öngören bütün düzenlemeleri temelden reddeder.” Bunlar aynı zamanda emeksiz gelir, haksız kazancın getirisi olan faiz, her türlü sömürü ve doğada var olan dengelerin bozulmasını da kabul etmediğinin göstergesidir.¹²⁷ İslam ahlakının esası, zulüm ve haksızlığa karşı insanın dik durabilmesidir.

2.1.1. Kur’an’da “Adalet”

İqbal’ göre, Kur’an’ın temel kavramlarından birisi olan adalet, Kur’an-ı Kerim’de, “adl (adalet), kıst (hisse/eşitlik) ve mizan (denge/ölçü) olmak üzere üç terim olarak kullanılmaktadır. Bu kelimelerin anlamları arasında şunlar da bulunmaktadır; “Düzleştirme, düzene koymak ve doğru yere koymak; denge, dengeleme veya denge kurma; eşit veya eşdeğer olmak veya eşleştirmek, “hakkaniyetlilik, tarafsızlık, ayrımcılığın olmaması ve dürüstlük, açıklık, namusluluk, erdemlilik ve güvenilirlik”. Adaletin karşıtı ise zulümdür (Bakara Suresi 124, Nisa Suresi 148).

¹²⁵ Duralı, 2016, s.151.

¹²⁶ İmaduddin Halil, 1993, s.24.

¹²⁷ Duralı, 2016, s.188-189.

Zulüm, Kur'an-ı Kerim'de yanlışa, kötülüğe, haksızlığa, adaletsizliğe, baskıya, yolsuzluğa neden olan şey (Hud Suresi 85) ve “katıksız bir yıkım” (Enbiya Suresi 11) olarak tasvir edilmektedir. Aynı zamanda, gerçeği örten ve gölgeleyen karanlık anlamına da gelmektedir (Nur Suresi 40; Hadid Suresi 9). Kur'an-ı Kerim¹²⁸ adaletin ihsan ve iyi niyetle tamamlandığını vurgulamaktadır.¹²⁹

Soylu'ya göre, Adl'in sözlük manası zulüm, baskı ve haddi aşmanın karşısı olarak görülmektedir. Kelimenin doğrulukla hükmetme, eşitlik, kelimeyi tevhid gibi anlamlar taşımaktadır. Kıst; adalet, insafı ve adaletli pay, hak gözetme gibi, keyl; ölçü, terazi, mizan ise terazi, tartı, ölçü, adalet anlamlarına gelmektedir. Bu kelimeler anlam itibariyle birbirine benzeseler de aralarında ince farklılıklar mevcuttur. Örneğin kıst kavramı adalet kavramına ilaveten insafı davranma, denk eşitlik anlamına ilaveten karşı tarafa merhametli davranma anlamlarını da içerir. Güncel bir örneklendirme verecek olursak, bir işveren işçisine yaşadıkları toplumun kanunlarına binaen asgari ücret vermekle sorumludur. İşveren burada adaletli davranmıştır denebilir. Ancak işvereni her zaman insafı yani “kıst” olarak davrandığı ifade edilememektedir. Çünkü önemli olan, işçinin o günün yaşam koşulları ve yaptığı işin mahiyetine göre hakkını tam olarak almasıdır. Bu durum gerçekleşiyorsa tam bir adaletten söz edilebilir. Kur'an, Hz. Peygamberin örnekliliğiyle insanlara “muksit” (adil, hakkı gözeten, insafı) olmalarını istemektedir.¹³⁰

Kur'an-ı Kerim'de Enam Suresi 152. ayette “Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin.” buyurulmaktadır. Yine Bakara Suresi 143. Ayette “İşte böylece, siz insanlara şahit olabilirsiniz diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık.” buyurulmuştur. İqbal, ancak adaletli bir toplumun örnek bir toplum olabileceğini tanımlar. Kur'an-ı Kerim'de, insanların en hayırlısının, iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan ve Allah'a inanlar olarak belirtilir. (Ali İmran Suresi 110).¹³¹

Şuurlu, bilinçli ve akleden Müslüman hükmünde adildir. O zulmetmez ve Allah'ın göstermiş olduğu doğru yoldan ayrılmaz. İçinde bulunmuş olduğu şartlar ne olursa olsun adaleti gözetmek

¹²⁸ Kur'anı Kerim, Nahl Suresi Ayet 90; Ali İmran Suresi Ayet 134; Tevbe Suresi Ayet 100; Araf Suresi Ayet 56; Bakara Suresi Ayet 195

¹²⁹ İqbal, 2017, s.41.

¹³⁰ Soylu, 2003, s.161-163.

¹³¹ İqbal, 2017, s.47,48.

ve zulümden kaçmak onun “inancının özü” nü teşkil etmektedir. Çünkü Kur’an ve hadisler kesin bir şekilde adaleti emretmektedir.¹³²

Kur’an-ı Kerim’de birçok surede yer alan “adalet” kavramının dinsel ve ahlaki boyutu Mekke döneminde, hukuksal boyutu ise Medine döneminde inen ayetler ile düzenlenmiştir.¹³³

“Adalet” kavramını Kur’an-ı Kerim’de yirmi beş yerde anıldığını, adaletle aynı anlama gelen diğer kelimelerle birlikte bu rakamın yaklaşık yüze ulaştığı belirlenmiştir.¹³⁴

Kur’an-ı Kerim’de adaletle ilişkili “genel ve soyut” nitelikli davranış normları incelendiğinde adaletin üç temel ilkeye dayandırıldığı görülmektedir: hüküm ve davranışta doğruluk, ölçülülük ve eşitlik. Bu ilkeler içi içe girmiş, birbirini tamamlayan ilkelerdir.¹³⁵

Hz. Muhammed (s.a.v.) toplumsal yaşamın her kademesinde, dirlik ve adaleti sağlamayı sorumluluk esasına dayandırmıştır. Bir başka deyişle adalet, hak ve sorumluluk dengesi durumundadır.¹³⁶

Sünnette yer alan yükümlülüklerin içeriği ve kapsamı incelendiğinde adil ve adil olmayan davranış biçimleri arasında temel ve egemen olan bazı prensiplerin olduğu görülebilir. Bunlar; zulüm ve haksızlıktan kaçınmak, ahde vefa göstermek, doğruluk ve her hakkı gerçek hak sahibine vermektir.

İslam’da mülkün Allah’a ait oluşu, zengin ve mülk sahibi insanların veya ülkelerin, dünya nimetlerinden diğer insan veya ülkelerini mahrum etme temayüllerine kesin bir şekilde engel olmaktadır.¹³⁷

Hadduri’ye göre “Adl”ın eşitlik, eşitlemek gibi manalarda kullanılışında “muadil” ve “kabili kıyas” gösterilmesinden dolayıdır. Burada mana soyut ya da somut olabilmektedir. Soyut kullanımdaki eşitlikten kasıt “Şüphesiz müminler birbirinin kardeşidir” (Hucurat Suresi 10) ayetinde görüldüğü gibi hukuk önünde eşitlik ya da eşit haklara sahip olmak keyfiyettir. Somut

¹³² M. Ali Haşimi, **Kur’an Ve Sünnette Müslüman Şahsiyeti**, Resul Tosun (çev.), İstanbul: Risale Yayınları, 1992, s.278.

¹³³ Öktem, 1992, s.44.

¹³⁴ Öktem, 1992, s.44.

¹³⁵ Öktem, 1992, s.48.

¹³⁶ Öktem, 1992, s.59.

¹³⁷ Soylu, 2003, s.170.

kullanımında ise dağıtılan adalettir ve adl'in bu anlama yakın anlamlı kelimeleri, nasib, kıst, kıstas, mizan ve takvim gibi kelimelerdir.¹³⁸

Rayıs, adaletin sözlük anlamını “işlemede ve davranışta eşitlik” olarak tanımlar. Bundan dolayı adalete yapılan çağrı, eşitliğe yapılan çağrı olarak görülebilir. Bu eşitliklerden biri yasalar karşısındaki eşitliktir. Hz. Ebubekir'in, biatin hemen ardından halka yaptığı konuşmasında önemle belirttiği anlam budur. Şöyle demiştir: “Biliniz ki, kendisinden haklının hakkı alınıncaya dek en güçlüünüz benim yanımda en zayıfınızdır. Kendinin hakkı kendisine verilinceye dek en zayıfınız benim yanımda en güçlü olanınızdır.” Hz. Ömer de kadı olarak atadığı Ebu Musa el-Eşari'ye yazdığı ünlü mektubunda bunu şöyle dile getirmiştir: “Adaletinde, meclisinde ve davranışında halkı eşit tut. Böylece, güçlü olan senden yandaşlık ummaz ve zayıf olan da senin adaletinden ümit kesmez.”¹³⁹

Kur'an-ı Kerim'de Hucurat Suresi 13. Ayette “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.” Nisa Suresi 1. Ayette “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.” buyurulmuştur. Iqbal, İslam'ın ırk, renk, dil ve dinin görünen çeşitliliğinin arasında derin bir temelinin olduğunu ve tek bir ortak kökenden dolayı kardeşliğin bir parçası olduğunu savunmuştur. Bütün dinler (ehli kitap), harici biçimleri farklı olsa da çekirdek inanç ve değerlerinin bir, tek olduğu vurgulanır (Hac Suresi 67). Eşitlik ve kardeşlik ilkesine göre, insanların birbirlerine lakap takması, sözlü ve yazılı olarak suç veya şüphe isnat etmesi, kibir taslaması, hakaret etmesi yasaklanmıştır (Hucurat Suresi 11, 12, 13). Uluslararası ilişkileri sağlam bir temele oturtmak, karşılıklı saygı, hoşgörü ve adalet ilkelerine dayalı adil bir dünya düzeni oluşturmak için birçok ayette vurgu yapılmaktadır.¹⁴⁰

İslam kardeşliğindeki amaç, tevhid, adalet ve ihsan hususunda dünyaya yaşanabilir hale getirmektir (Ali İmran Suresi 110; Bakara Suresi 143; Hucurat Suresi 10).¹⁴¹

¹³⁸ Hadduri, 1999, s.24.

¹³⁹ Rayıs, 1995, s.296,297

¹⁴⁰ Iqbal, 2017, s.49,50.

¹⁴¹ Iqbal, 2017, s.51.

Kur'an-ı Kerim'de müminlere hem fert olarak adalet ilkesine sarılmalarını hem de toplumca Müslümanlardan “orta yolda bir ümmet” olmaları buyurulmuştur.¹⁴²

İbn Teymiye “Allah kafir de olsa adil devleti yaşatır, ama Müslüman da olsa zalim devleti yaşatmaz.” demiştir. Yani dünya adalet ve küfürle devam eder, ama zulümle devam edemez. Müslüman bir devlet zalim olamaz.¹⁴³

Rayıs'a göre, “İslam'da adalet, düşmanlar hakkında vacip kılınmıştır. Bu da İslam'ın en büyük erdemlerindedir.” Maide Suresi'nin 8. ayeti bunun delilidir. Maide Suresi 8. Ayeti “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” şeklindedir.¹⁴⁴

Said Nursî, Sözler adlı eserinde adaletin şıklarını: “Evet, adalet iki şıktır. Biri müsbet, diğeri menfidir. Müsbet ise hak sahibine hakkını vermektir. Şu kısım adalet, bu dünyada bedahat derecesinde ihatası vardır. Çünkü Üçüncü Hakikat'ta ispat edildiği gibi her şeyin istidat lisaniyla ve ihtiyaç-ı fitrî lisaniyla ve ıztırar lisaniyla Fâtır-ı Zülcelal'den istediği bütün matlubatını ve vücud ve hayatına lazım olan bütün hukukunu mahsus mizanlarla, muayen ölçülerle bilmüşahade veriyor. Demek, adaletin şu kısmı, vücud ve hayat derecesinde kat'î vardır. İkinci kısım menfidir ki haksızları terbiye etmektir. Yani haksızların hakkını, tazip ve tecziye ile veriyor. Şu şık ise çendan tamamıyla şu dünyada tezahür etmiyor. Fakat o hakikatin vücudunu ihsas edecek bir surette hadsiz işaret ve emaret vardır. Ezcümle, kavm-i Âd ve Semud'dan tut, tâ şu zamanın mütemerrid kavimlerine kadar gelen sille-i te'bid ve tâziyane-i tazip, gayet âlî bir adaletin hükümran olduğunu hads-i kat'î ile gösteriyor.” şeklinde belirtmiştir.¹⁴⁵

¹⁴² Hadduri, 1999, s.25.

¹⁴³ İbni Teymiyye, 1999, s.98.

¹⁴⁴ Rayıs, 1995, s.295,296.

¹⁴⁵ Sözler, 2009, s.85.

2.1.2. Kur'an'da Adaletin Zıt Anlamlıları (Küfr, Şirk, Zulüm)

“Herhangi bir hakikat ve değer kaybı ekseninde, hakiki bir soruşturmaya tabi tutulmamış kuvvetli bir inancın kişiyi son derece konformist bir eylem alanı içerisinde zulüm ve haksızlıkla sonuçlanan eylemlere sevk etmesi kaçınılmazdır.”¹⁴⁶

“Adalet güç ister gücü adaletle buluşturacak olan şey, gücün olması gerektiği yerdeki tezahürüdür. Zira olması gereken yerde tezahür etmeyen güç kaçınılmaz olarak zulme vücut verecektir.”¹⁴⁷

Gerçek adalet, şüpheye yer vermeyecek ölçüde kesin ilkelere bağlı kalmayı ve hakkaniyet ölçütünü keyfi tasarruftan sistemsiz olarak uzaklaştırmayla sağlanabilir.¹⁴⁸

Aristo'ya göre adalet, *“erdemden bir şube değildir, erdem tamamdır ve zulüm yani adaletin zıddı kötülükten bir şube değil, kötülüğün tamamıdır.”¹⁴⁹*

Soylu'ya göre, İslam; zulüm sorununa evrensel bir açıdan bakarak, zulmü sadece insanın temel biyolojik ihtiyaçlarının engellenmesinden ibaret saymaz. “Zulüm” bu ihtiyaçların ötesinde, katlanılması güç olan başka ihtiyaçları da içerisine alır. Misal, insanın hürriyetinin engellenmesi, doğru emellerinin önüne geçilmesi, şahsiyetinin yıpratılması, *“yaratılış ve kainat haritasında bulunduğu doğru konumdan uzaklaştırılması”* da birer zulümdür. Adil düzeni kurmak için belirlenen prensipler, birkaç “güçlü” insana ya da zümreye değil, tüm insanlığa cevap vermelidir.¹⁵⁰

Öztürk, adalet ile adaletsizlik tam olarak karşıt kavramlar olmadığını söylemiştir. Bu durum klasik ahlaktaki “zulüm” mefhumu ile açıklanabilir: Adaletin bilgisine sahip olup da bu bilginin gereğini yerine getiren kişi adil, adaletin bilgisine sahip olup da bu bilgiyi görmezden gelen kişi zalim, adalet bilgisine sahip olmadan aykırı eylemde bulunan ise adaletsizlik yapmış olur diye açıklanabilir.¹⁵¹

¹⁴⁶ Küçükalp, **Zamansız Düşünceler**, 2017, s.30.

¹⁴⁷ Küçükalp, **Zamansız Düşünceler**, 2017, s.10.

¹⁴⁸ Betül Karagöz, **Toplumsal Adalet ve Totalitarizm**, Divan Kitap, Nisan 2009, Arka Kapak

¹⁴⁹ Hadduri, 1999, s.147.

¹⁵⁰ Soylu, 2003, s.163.

¹⁵¹ Öztürk, 2001, s.56.

İnsanın münafıklığını gösteren dört temel unsur vardır: konuştuğunda yalan söylemesi, anlaşma yaptıktan sonra aldatması, söz verdiğinde sözünü yerine getirmemesi ve şahitliğinde yalancı olmasıdır.¹⁵² Yani münafıklık, zulmün bir başka adıdır.

İslam; insan hayatında zulmün egemen olduğu, toplumsal veya ahlaki tüm alanları kuşatmakta ve sürekli olarak tüm haksız düzenlerle mücadele etmektedir. İnsanları, inanmadıkları şeylere boyun eğdirmeye mecbur kılan ve istemedikleri bir düzeni kabule çağırın her türlü iradeye karşıdır.¹⁵³ Allah zulmü ve zalimleri kötölemiş, zulmedenleri çetin azap ile korkutmuştur. Nitekim Kur'an'ı Kerim'in İbrahim Suresinin 42. Ayetinde şöyle buyurmaktadır “(Resûlüm!) Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezalandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor.” Yine Şura Suresi 42. Ayette “Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlardır.” Denilmiştir.¹⁵⁴ Kur'an'ı Kerim'de zulüm ve anlamca yakın olan kelimelerin mevcut olduğu iki yüzü aşkın ayet mevcuttur.¹⁵⁵

Müslümanlar adalete bağlılığı oranında zulümden de uzaktır. Çünkü zulüm zalimlerin içinde kaldığı bir karanlıktır. Müslüman olan, şartlar ve durum ne olursa olsun zulmetmez.¹⁵⁶ Adalet, bir kuvvettir ve zalimin karşısında mesuliyetten doğmaktadır.¹⁵⁷

Bir suç işleyen kişinin cezası ne eksik ne de fazla olmalıdır. Eksik verin ceza haklı insanlara, fazla verilen ceza suçlunun kendisine zulüm olur. Yine iyilik yapan, hizmette bulunun kişinin ödüllendirilmesinde, eğer eksik verilirse hak sahibine, fazla verilirse diğer insanlara zulüm olur. Adalet, iyi veya kötü, hak edenin hakkını elde etmesi ya da haksızsa cezalandırılmasıdır. Dengenin sağlanabilmesi için sosyal tabakalar arasında adaletle muamele gereklidir. Sonuçta, aşırılığın ve eksikliğin saf dışı bırakılarak orta yolun bulunması, herkese eşit mesafede davranılması itidal olduğu kadar adalettir de.¹⁵⁸

¹⁵² Hadduri, 1999, s.60.

¹⁵³ İmaduddin Halil, 1993, s.23.

¹⁵⁴ Rayis, 1995, s.296.

¹⁵⁵ Hadduri, 1999, s.28.

¹⁵⁶ Haşimi, İstanbul, 1992, s.280.

¹⁵⁷ Muhammed Bakir Es-Sadr, **İslam Ekonomi Doktrini**, Hicret Yayınları, İlaveli İkinci Baskı, 1979, s.298-303.

¹⁵⁸ Halil İnalçık, **Adalet Kitabı**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015, s.118,119.

*Adalet bir insaf anlayışıdır ki onunla insan “adalet yolu” diyebileceğimiz yola girmiş olur.*¹⁵⁹ İmam-ı Gazali “*Yer ve Gök iki şey üzerine bina olunmuştur. Bunlar nizam ve adalettir ki onlarsız insan hayatı düşünülemez.*” demiştir.¹⁶⁰

İslam toplumunda, yöneticilerin uyması gereken kurallar vardır. Yöneticinin, bulunduğu yerin Allah tarafından verilen bir nimet olduğunu unutmaması gerekir ve bu nimetin değerini bilmelidir. Yapmış olduğu işlerde adaletli olup salih amellerde bulunmalıdır. Allah’ın kullarına güzel ahlak ve iyilikle muamele etmeli, insanlar arasında adaletle hükmetmelidir. Davaları gözetirken güçlü-zayıf veya fakir-zengin gibi farklılıklara bakmadan aralarında adaletli hüküm vermelidir. Hiçbir zaman hiçbir şekilde nefsinin kötü isteklerine uymamalıdır. Yöneticinin yapmakla emir olundukları üç şey adalet, iyilik ve insanlara yardım etmektir; yasaklandıkları üç şey de hayasızlık, fenalık ve azgınlıktır.¹⁶¹ Bunlar sadece yöneticilerde değil bir toplumu oluşturan tüm bireylerde olması gereken özelliklerdir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) “Ey insanlar, sizden öncekiler soylu bir kimse hırsızlık yaptığında onu serbest bırakıp aralarından zayıf bir kimse hırsızlık yaptığında ise onu hukuki ceza uyguladıkları için yoldan saptılar. Allah’a yemin olsun ki eğer Muhammed’in kızı Fatima hırsızlık yapacak olsa Muhammed onun elini keserdi.” (Sahih Buhari Hadis no:8779) demiştir. Yani İslam hak ve hukukun uygulanmasında kimseye imtiyaz vermemektedir. Herkes ayetle belirtilmiş olan nizama uymak ve nizamı uygulamak zorunda tutulmuştur.¹⁶²

İslam’da sosyal ve siyasal yapıları oluşturan bir model saf modelidir. Kur’an-ı Kerim meleklerin saf saf dizilişinden bahseden ayetler mevcuttur. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu modeli namaza tatbik etmiştir. Namaz ibadetini saf tutarak yapan Müslümanlar, “Fırsat eşitliği” ne dayalı adil bir toplumun düzenini de göstermiş olmaktadır. Birbirinin hakkını gasp ederek değil bir saf halinde hak ediş halidir.

İslam, bireye; vicdanını, ferdi şuurunu uyanık tutarak güzel huyluluğa, toplumu da yükselme ve ilerlemeye sevk edecek bir inanç sunmaktadır. Bu aynı zamanda ahlakı da güzelleştirmektedir. İnsan bunun dışına çıktığında, kendisini ruhi bir sefaletin içinde bulur. İslam bu ruhi sefaletle iki yolla çare bulur: önce sefaleti doğuran maddi sebepleri ortadan kaldırır, ikinci olarak ferdin ruhunu kötülöklere karşı duracak bir inançla doldurur. Bu inanç ruhtaki boşlukları

¹⁵⁹ Hadduri, 1999, s.157.

¹⁶⁰ Hadduri, 1999, s.157.

¹⁶¹ İbn-i Firuz, **Gurretü’l-Beyza Adaletin Aydınlığında**, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012, s.31-45.

¹⁶² Iqbal, 2017, s.55.

ortadan kaldırarak ferdi Allah'a yükseltir; insana bedeninden daha önemli bir şeyi hedef gösterir. “Bu hedef ferdin yaşadığı toplum ve bir parçası olduğu insanlıktır”.¹⁶³

2.1.3. Adalet-i Mahza ve Adalet-i İzafiye

Adalet hem makul hem de haklı olana hakkını veren anlayışları birlikte içeren bir kavramdır.¹⁶⁴

“Cenab-ı Hakk'ın nazar-ı merhametinde hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz.” diye Adalet-i mahza'nın tarifini yapan Said Nursî, İslam'da “küllün selameti için cüz'ü feda etmeye” ancak adalet-i mahzanın uygulanamadığı durumda müsaade edildiği; aksi takdirde adalet değil, “zulüm” olacağını belirtmektedir.¹⁶⁵

Umumun selameti için dahi olsa bir bireyin hakkını feda etmeyen “*adâlet-i mahza*”ya göre “*zayıf*”ın da “*güçlü*” nün de hakkı vardır. “*Küllün selâmeti için, cüz'ün feda edilmesi*”, “*adâlet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adâlet-i izâfiyeye gidilmez, gidilirse zulümdür.*” kaideleri nezdindeki adalet anlayışına göre hayatın anlamında mücadele yerine “*yardımlaşma*”nın, “*güç yerine Hakkın*” kabul edildiği anlaşılabilir. Bencil eğilimlerin engellendiği toplumlarda kardeşliğin, dayanışmanın, birleşmenin ve adaletin mümkün olabileceği görülmektedir.

Said Nursî; “*Adâlet-i mahza-i Kur'aniyye; bir mâsumun hayatını ve kanını, hattâ umum beşer için de olsa, heder etmez. İkisi nazar-ı kudrette bir olduğu gibi, nazar-ı adâlette de birdir. Hodgâmlık ile, öyle insan olur ki; ihtirasına mâni herşey'i, hattâ elinden gelse dünyayı harap ve nev'i beşeri mahvetmek ister.*”¹⁶⁶ “*Adâlet-i mahzâ ile adâlet-i izâfiyenin iz'ahı şudur ki; Bir masumun hakkı, bütün halk için dahi ibtal edilmez. Bir ferd dahi, umumun selâmeti için feda edilmez. Cenâb-ı Hakkın nazar-ı merhametinde hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için ibtal edilmez. Bir cemaatin selâmeti için, bir ferdin rızası bulunmadan hayatı ve hakkı feda edilmez. Hamiyyet namına rızasıyla olsa, o başka mes'eledir. Adâlet-i izâfiye ise: Küllün selâmeti için, cüz'ü feda eder. Cemaat için, ferdin hakkını nazara almaz. Ehvenüşşer diye bir nevi adâlet-i izâfiyeyi yapmağa çalışır. Fakat adâlet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adâlet-i izâfiyeye*

¹⁶³ Seyyid Kutup, **İslam Kapitalizm Çatışması**, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1995, s.72.

¹⁶⁴ Öztürk, 2013, s.20.

¹⁶⁵ İbrahim Murat Bozkurt, Levent Coşkun Erkekoğlu, **Cennetin Ekonomisi Mi Cehennem Ekonomisi Mi?**, Özet

¹⁶⁶ Said Nursî, **Mektûbât**, s.474.

gidilmez, gidilirse zulümdür.”¹⁶⁷ “İşte, medeniyet-i hâzıra, felsefesiyle hayat-ı içtimaiyye-i beşeriyede nokta-i istinadı “Kuvvet” kabûl eder. Hedefi “Menfaat” bilir. Düstur-u hayatı “Cidâl” tanır. Cemaatlerin râbitasını “Unsuriyyet ve menfî milliyet” bilir. Gayesi, hevesat-ı nefsâniyyeyi tatmin ve hâcât-ı beşeriyeyi tezyid etmek için bazı “Levhiyyat”tır. Halbuki: Kuvvetin Şe’ni, tecavüzdür. Menfaatin şe’ni, her arzuya kâfi gelmediğinden üstünde boğuşmaktır. Düstur-u cidâlin şe’ni, çarpışmaktır. Unsuriyyetin şe’ni, başkasını yutmakla beslenmek olduğundan tecavüzdür. İşte şu medeniyetin şu düsturlarındandır ki, bütün mehâsiniyle beraber beşerin yüzde ancak yirmisine bir nevi sûri saadet verip seksenini rahatsızlığa, sefalete atmıştır.”¹⁶⁸ “Adâlet-i mahza-i Kur’aniyye; bir mâsumun hayatını ve kanını, hattâ umum beşer için de olsa, heder etmez.”; “Bir ferd dahi, umumun selâmeti için feda edilmez.Adâlet-i izâfiye ise: Küllün selâmeti için, cüz’ü feda eder. ... Fakat adâlet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adâlet-i izâfiyeye gidilmez, gidilirse zulümdür.”¹⁶⁹ demektedir.¹⁷⁰

Adalet, barış ve refah arasında köprü görevini üstlenir. Böylece İslami toplumun yapısının temeli temsil eder. Tevhid inancı ile, bütün kâinatta Allah’ın adalet tecellisi görülmektedir. “Allah mükemmelliğin her yönüne sahiptir ve adalet kemalâtın gereğidir. Çok manaları ve uygulamaları olan kapsamlı bir terim olan Adalet için en kapsamlı Adalet Kanunu’nu Kur’ân sağlar. “Adâlet-i mahza-i Kur’aniyye; bir mâsumun hayatını ve kanını, hattâ umum beşer için de olsa, heder etmez. İkisi nazar-ı kudrette bir olduğu gibi, nazar-ı adâlette de birdir. Hodgâmlık ile, öyle insan olur ki; ihtirasına mâni herşey’i, hattâ elinden gelse dünyayı harap ve nev’i beşeri mahvetmek ister.”¹⁷¹ Buradan anlaşılmaktadır ki Adâlet-i mahza-i Kur’aniyye’ye göre, “umum beşer için de olsa, bir bireyin hakkı feda edilmez. Göreli kötü bir durumda, zararın minimize edilmesi için, bireysel çıkarın toplumsal çıkar için feda edilmesi adâlet-i izâfiyeye girer. Ancak her bireyin hakkı korunabilir durumu var ise bireysel çıkarın feda edilmesi zulümdür”.¹⁷²

Adalet-i mahza olması gereken adalet sistemi bir masumun hakkı dahi feda edilmemelidir. Fakat adaletin olamayacağını söyleyen faydacı görüşten gidilirse ortaya güçlü güçsüz mücadelesi çıkar, sonuç olarak güçlü hak sahibi olur. Güç - çıkar endeksli olan kişinin de tek düşündüğü kendi faydası olacaktır.

¹⁶⁷ Said Nursî, **Mektûbât**, s.53-54.

¹⁶⁸ Said Nursî, **Sözler**, s.407-408.

¹⁶⁹ Said Nursî, **Mektûbât**, s.53,54.

¹⁷⁰ Erkekoğlu, 2015, s.12-14.

¹⁷¹ Said Nursî, **Mektûbât**, s.474.

¹⁷² Erkekoğlu, 2015, s.224.

Maalesef günümüzde uygulama alanına bakıldığında “Adâlet-i mahzâ ile adâlet-i izâfiye”nin farklı anlamlarda kullanılabildiği görülmektedir. Adâlet-i mahzadaki “masum”un karşılığı “güçlü ve varlıklı”lar olurken, Adâlet-i izâfiyedeki anlayışta “cüz”den kasıt “masum, fakir ve güçsüz”ler olmuştur. Bu ters anlayışla maksat hasıl olmamakta ve adalet sağlanamamaktadır.

2.2.İslam’da Sosyo-Ekonomik Adalet ve Zekât Müessesesi

İqbal’in yorumuna göre, İslam bireye mülk edinme ve sahiplik hakkı verir (Nisa Suresi 29.“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması halî müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir.”). Burada yükümlü olduğu şey başkalarının hakkına girmeden mülk edinme yoludur. İslam, faizi daim yasak kılmış; faize başvuran insanları zulüm edenler olarak, hatta bu yola başvuranları Allah ile savaş açan kimseler olarak tanımlamıştır (Bakara Suresi 275-279 “Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların «Alım-satım tıpkı faiz gibidir» demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişte olan kendisininindir ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemlidir, orada devamlı kalırlar. İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler. Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin. Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlî tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir. Ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”). Bunun yanı sıra karşılıklı rızayla yapılan ticaret meşru kılınmıştır (Bakara Suresi 282). Bu anlaşmalarda verilen sözlerin yerine getirilmesini şart koşmuştur (Bakara Suresi 177). İşlem yapılan malların kime ait olduğunun, kalitesinin, miktarının, fiyatının ve teslim tarihinin belirsizliği gibi işlemler yasaklanmıştır (Maide 90). Domuz eti ve sarhoşluk veren maddelerin ticareti de Müslümanlara yasaklanmıştır (Bakara Suresi 173, 219; Maide Suresi 90). Toplumun ahlak yapısını, sosyal-ekonomik dengeyi bozacak ve yozlaşmaya götürecek olan aldatma, rüşvet, kumar vb. ahlaksızlıklar yasaklanmıştır (Mutaffifin Suresi 1-3; İsra Suresi 32-39; Nur Suresi 2). İslam iktisadı, kâr güdüsünü kabul eder, yasal olarak edinilen özel mülkleri korur, arz ve talep odaklı piyasalarda fiyatlara müdahaleyi yasaklar ve genel bir pazar ekonomisini kabul eder. Kişinin

geçimini sağlamak amacıyla iktisadi faaliyetlerde bulunmasını ibadet olarak görmektedir. Bu durum Allah'ın lütfunu aramaya da eşdeğerdir (Nahl Suresi 14 “İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara gittiklerini de görüyorsun. (Bütün bunlar) onun lütfunu aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.”). Böylelikle insanlar ortaya koymuş oldukları emekleri ile dünyevi gereksinimleri karşılayabilmektedir. İslam dünyada, insanın sadece ahirete odaklı yaşamasını doğru bulmaz (Hadid Suresi 27 “Sonra bunların izinden artarda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır.”). Kişinin kendi emeğiyle kazandığı gelir, Allah'ın dostu olmak için bir yol olarak görülür. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kişi kendi eli ile çalışarak kazandığından daha hayırlı bir yemek yememiştir.” İslam ticareti, İslam'ın kutsal günü olan Cuma gününün de dahi, Cuma namazı öncesi ve sonrası da ticaretin yapılmasını yasaklamaz (Cuma Suresi 10 “Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.”).¹⁷³

İslam 'da insan dünyada halife kılınmıştır.¹⁷⁴ İqbal: halifelik, var olan tüm kaynakların mülkiyet hakkının mutlak manada Allah'a ait olduğu anlamına geldiğini söylemektedir. (Meryem Suresi 40 “Yeryüzüne ve onun üzerindekiyle ancak biz vâris oluruz (her şey gider, biz kalırız) ve onlar ancak bize döndürülürler.”) Mülkiyet mutlak olarak Allah'ındır. Bundan sebep bu kaynaklarla üretilen her şey Allah'a ait olacaktır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim insana “elde ettiklerinin sadece kendi bilgi, çaba ya da istekleri ile verildiğini” iddia etmelerinin bir dayanağı olmadığını hatırlatmaktadır (Kasas Suresi 78,82; Kehf Suresi 32,44; Mülk Suresi 30; İsra Suresi 66-69; Kalem Suresi 19-33; Neml Suresi 60-66). Allah sahip olduğu bu kaynakları dilediğine genişletip dilediğine kısıtladığını belirtmiştir (İsra Suresi 30; Rum Suresi 37-39, Sebe Suresi 35-37, 39; Şura Suresi 12). Bu dağılımın ana sebebi, insanların bu dünya hayatında imtihana tabi olmasından kaynaklanmaktadır (Enam Suresi 165). Halife olan insan bu imtihan içinde yaratıcının lütfunu aramalı (Nisa Suresi 32; Zuhuruf Suresi 32) ve onu emredilen şekilde kullanılmalıdır (İsra Suresi 26,27; Nisa Suresi 36-38; Bakara Suresi 177; Zariyat Suresi 19) demiştir.¹⁷⁵

¹⁷³ İqbal, 2017, s.56,57.

¹⁷⁴ M. A. Mannan, 1988, s.139.

¹⁷⁵ İqbal, 2017, s.57-59.

Zekât, sosyal ve toplumsal bir ibadettir. Zekât, bir yönden temizlik, diğer yönden gelişme, büyüme ve üretilir. Zekât aynı zamanda kişinin nefisini, kalbini, aklını cimrilikten ve bencillikten temizler.¹⁷⁶

İslam zekâtı, sadakayı emrederken birtakım kuralları da beraberinde getirir. Bunların, varlıklı kimselerin yoksullar üzerinde bir üstünlüğe sahip olmadığını ve bunların bir gösteriş aracı olmaması gerektiğini vurgular. Eğer yapılan iyilik karşı tarafı kırıncı nitelikte yapılırsa (başka kakma), ahlakı küçük düşürür. Halbuki İslam hem iyilik yapanı hem de iyilik yapılanları yüceltir (Bakara Suresi 61-266, 271).¹⁷⁷ Kişi zekât vermekle kendisini, malını ve ruhunu da temizlemektedir (Leyl Suresi 18).¹⁷⁸

Faiz yasağının, borçlunun evinin gölgesinden bile faydalanmamaya kadar götüren bir boyutu vardır. Başkalarının sırtından geçinmek demek olan faizden kurtulmak için İslam birçok yol göstermiştir ki insanlar bir düzen ve adalet içinde yaşayabilsinler.¹⁷⁹

İslam, materyalist doktrinler ve dünya görüşleri gibi, insanı ekonomik eşya ve makine durumunu indirgemez. Hayatı sıkıştıran, bölen, büken, parçalayan ve boğan bir sistem getirmez. İslam topluma, hayatı düzenleyen, yön ve anlam veren bir ruh ve plan getirir.¹⁸⁰ İslam, “*Mülkiyet bir kısım insanın hakkıdır, diğerleri bu haktan mahrumdur*” tezini kabul etmez. İsrâ Suresi 16. Ayette “Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşlarına (iyilikleri) emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helâke müstahak olur; biz de orayı darmadağın ederiz.” buyurulmuştur.

İnsanları derecelendiren tek ve gerçek ölçü imandır. Bütün insanlar, rızkın vesilelerine tutunarak nimetlere ulaşırlar. Aralarındaki üstünlük ve cennet nimetine sahip olmak ise ancak takva ile mümkün olur. Kur’an-ı Kerim’de İsrâ Suresi 18-21 arasındaki ayetler bunun delilidir: “Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız. Kim de ahireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür. Hepsine, onlara da bunlara da (dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de) Rabbinin ihsanından (istediklerini) veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir. Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Elbette ki ahiret, derece ve üstünlük farkları bakımından

¹⁷⁶ Kutup, **İslam’da Sosyal Adalet**, İstanbul: 2007, s.265.

¹⁷⁷ Kutup, **İslam’da Sosyal Adalet**, İstanbul: 2007, s.162-166.

¹⁷⁸ Nuveyhi, s.76.

¹⁷⁹ Muhammed Ebu Zehra, 1976, s.17.

¹⁸⁰ Karakoç, 1976, s.26.

daha büyüktür.” Kur’an-ı Kerim’de başka ayetlerde, ilahi nimetler karşısında zıt bir tavır sergileyen iki karakterin tahlili yapılmaktadır. Birincisi bu nimetlere sahip olan birey, ölmeden ve malı yok olmadan bağışta bulunur. Bu nimet onun için hayır ve adalet merdivenini çıkmak için bir araçtır. İkincisi ise, nimeti vereni inkâr eden nankör bir bireydir. Nimeti, iktidar sahibi olmak, bu yolla da fütursuzca yaptığı zulmü çoğaltmak ve bunlara meşrutiyet zemini hazırlamak için kullanmaktadır. Bu ayetler Müminun Suresi 60-63. Ayetleridir: “Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar; işte onlar, iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarışırlar. Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden başkası ile yükümlü kılmayız. Nezdimizde hakkı söyleyen bir kitap vardır ve onlar haksızlığa uğratılmazlar. Hayır, onların (o inkârcıların) kalpleri bu hususta cehalet içindedir. Ayrıca onların bundan (bu şirk ve inkârcılıklarından) öte birtakım (kötü) işleri vardır ki, onlar bu işleri yapar dururlar.”¹⁸¹

Hz. Muhammed, (s.a.v.) hoşgörüsü; adaleti, yardım severliği ve darda kalının imdadına koşuşu O’nun sadece kişisel davranışlarıyla/tutumları ile sınırlı olmayıp, sosyal ve siyasal bütün muameleleri kapsamaktadır. Araf Suresi 199. Ayet ile emrolunduğu gibi “(Resulüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”¹⁸²

İslam, insanı; yeryüzünü kendi iradesiyle güzelleştirmek için varis olan özgür bir efendi olarak görmektedir.¹⁸³ Maide Suresi 8. Ayette “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah’a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”, Nisa Suresi 58. Ayette “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.”, Araf Suresi 181. Ayette “Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir millet bulunur.” buyurulmaktadır.

Emek, çalışma, alın teri yoluyla geçimin temini, İslam’da ibadet hükmündedir. Necm Suresi 39-41. Ayetlerinde görüldüğü gibi: “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir.”¹⁸⁴

¹⁸¹ İmaduddin Halil, 1993, s.46-47.

¹⁸² Muhammed Ebu Zehra, **Dünya İslam Birliği**, Çeviri İbrahim Sarmış, Esra Yayınları, İstanbul, 1996, s.111.

¹⁸³ İmaduddin Halil, 1993, s.17.

¹⁸⁴ Duralı, 2016, s.159.

Kur'an-ı Kerim'in, sosyal adalet konusunda getirdiği tüm prensipler insanı hakikate taşımaktadır. İnsan yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Sahip olduğu mallar doğrudan onun mülkiyetinde olmayıp Allah'ın ona bıraktığı "emanetlerdir". İnsan ise diğer varlıklardan ayrı olarak cüzi bir iradeye sahiptir. İnsan, bu cüzi iradesiyle, aslında Allah'a ait olan ve fakat kendisine emanet edilen mülkü nasıl kullanacağı ayet ve hadislerle izah edilmiştir. Temel mesele olan "vekalet", yani insanın mal konusunda Allah'ın vekili oluşu, şartları yerine getirmediği, adaletli davranmadığı zaman elinden alınacak, mal insanda ebedi kalmayacaktır (Hadid Suresi 7; Bakara Suresi 30; Enam Suresi 165; Fatır Suresi 39; Hac Suresi 28; Yasin Suresi 47; İnsan Suresi 8).¹⁸⁵ İslam'a göre servet, azgın azınlığın elinde birikmemeli ve ezilen yoksul kitleler bundan mahrum kalmamalıdır. (Haşr 7-10)"¹⁸⁶

İslam'da servet, gaye değildir. Eğer servet tek amaç olarak kabul edilirse, insanı felakete sürükleyecektir. Servet doğru kullanıldığında, insanı ve toplumu engin ufuklara götürecektir, zenginleştirecek bir araçtır (Enam Suresi 151-152 "De ki: Allah şunu yasak etti, diye şahadet edecek şahitlerinizi getirin! Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme; ayetlerimizi yalanlayanların ve ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma. Onlar, Rablerine eş tutuyorlar. De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin -sizin de onların da rızkını biz veririz-; kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın! İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız.")¹⁸⁷

2.2.1. "En Zayıflarınızın Yürüyüşleriyle Hareket Ediniz"

İslam'da iyilik imanın bir delili ve kanıtıdır (Nisa Suresi 36,37; Ali İmran Suresi 92).¹⁸⁸ Birey kendi özgürlüğü adına bir başkasının özgürlüğünü çiğneyemez. İslam da bireysel özgürlük karşısında yine bireysel sorumlulukları ve yükümlülükleri getirir. İslam, toplumsal özgürlükte bireyi ve toplumu ilgilendiren yönleri ele almakla birlikte dayanışmanın her şeklini ve her esasını ortaya koymaktadır. Kişi özgürlük adı altında kendine zarar verebilir. İslam buna da bir set çeker

¹⁸⁵ İmaduddin Halil, 1993, s.70.

¹⁸⁶ İmaduddin Halil, 1993, s.73.

¹⁸⁷ İmaduddin Halil, 1993, s.78-79.

¹⁸⁸ Kutup, **İslam'da Sosyal Adalet**, 2007, s.160.

(Bakara Suresi 195 “Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Yaptığınızı güzel yapın; Allah güzel yapanları sever.”) ¹⁸⁹

Rawls’ın adalette eşitlik anlayışıyla İslam’ın eşitlik anlayışı birbirine uyuşmamaktadır. İslam, hak sahibine hakkını verilmesini esas alır. İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)’in, toplum içinde birlikte yapılan işlerde, ibadetlerde ve yolculuklarda yaşlıların, hastaların ve çocukların gözetilmesini önemsemiştir. Yani en zayıflarımızın hareketlerinin gözetilmesiyle davranışların belirlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Rawls, toplumda en zayıfların refahını artırarak toplumunu refahını maksimize etmeyi temel hedef olarak yola çıksa da “*hedefi eşitlikçilik olduğu için hakikatte adalet sağlayabilecek bir kural temin edememiştir*”.

“*En zayıf halka*”nın, merhametsiz “*seküler*” iktisadi ortamı terk etmeye mecbur olması”, İslami Adalet anlayışına aykırıdır. Başarı elde etmek amacıyla en zayıf halkanın, yaşlının, engellinin, düşkünün, fakirin ve zeki olmayanın elemesinin aksine, İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) onların gözetilmesini tavsiye etmektedir. ¹⁹⁰ Kur’an-ı Kerim’de Kasas Suresi 5. Ayetinde “Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları (mukaddes topraklara) vâris kılmak istiyorduk.” buyurulmaktadır.

İslam, toplumu iyilik ve hayır için birbirine acıma ve şefkate sevk eder. Kuvvetli-zayıf, zengin-fakir, uzak-yakın herkese iyilikte bulunmak, ona acımak, kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmek, onun hayırına çalışmak, mümkün ölçüde onu kendi nefsine tercih etmek, anneye babaya karşı olumlu davranmak, akrabalara yardımda bulunmak Müslümana vaciptir (Ali İmran Suresi 104; Mücadele Suresi 9; Maide Suresi 2; Nisa Suresi 114; Fetih Suresi 29; Haşr Suresi 9). ¹⁹¹

Fıtratı bozulmamış insan, adil bir varlıktır. Doğruyu bulmada ister vahiy ile yönlendirmiş olsun ister aklıyla (yani kalbiyle) yön bulsun, toplumun menfaati yönünde adalet yolunu benimsemeyi, evla görmeyi sürdürebilecektir. Çünkü tüm düzen İlahi bir denge içerisinde. ¹⁹²

¹⁸⁹ Kutup, **İslam’da Sosyal Adalet**, 2007, s.111.

¹⁹⁰ İbrahim Murat Bozkurt, Levent Coşkun Erkekoğlu, **Seküler Firma Davranış İlkeleri”nin Ortadoğu-İslam Ekonomik Entegrasyonu Çerçevesinde Değerlendirilmesi**, Özet

¹⁹¹ Abdülkadir Udeh, **Sömürge Hukuku Ve İslam**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1988, s.117.

¹⁹² Hadduri, 1999, s.281,282.

2.2.2. Çoğunluk, Eşitçilik, Verimlilik Karşısında “İslami Adalet”

Adalet, kişinin amacına ulaşmak için sahip olması gereken kaynaklara gerçekten sahip olup olmadığı kaygısını içermektedir. Adalet bu haliyle zorunlu olarak ekonomi politik bir boyuta da sahiptir. Herkese hakkının verilmesi hadisesinde hak çoğunlukla ekonomik düzenden kişilerin aldığı olanakları, faydaları ifade etmektedir. Adalet bir aşamadan sonra kaynakların nasıl paylaşılacağı noktasında tartışmaya dönüşür. Paylaşım hususu insanlar arasında en hassas noktayı oluşturur.¹⁹³

İslam “ferdi mülkiyet” hakkını diğer sistemlerden farklı olarak ele alır. (Hadid Suresi 7. Ayette belirtildiği üzere “Allah’a ve Resûlü’ne iman edin. Sizi, üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı şeylerden harcayın. Sizden iman edip de (Allah rızası için) harcayan kimselere büyük mükâfat vardır.”. Fert, malın üzerinde sadece bir görevlidir, esasında o mal Allah’ın mülküdür. İşte bu durum kişinin, nizamın kendisine yüklemiş olduğu bu sorumluluğu kabul etmesi ona tasarruflarını sınırlayacak kayıtlara bağlı kalması şuurunu vermektedir. Kutup, kişi tüm bu sorumluluklarını İslam’ın kurallarını zedelemeyen ve çiğnemenin yerine getirirse toplum muazzam bir dengeye geleceğini savunmaktadır.¹⁹⁴

İslam âlimi olan İmam-ı Gazali, iktisadi işlem ve ilişkilerin durumunu iki seviyede ele almaktadır: “adalet” ve “ihsan”. İnsan adalete uygun davranmalıdır ve zulümden kaçınmalıdır. “İhsan” ı karşındakinin menfaatine olacak şekilde davranma olarak tanımlayan Gazali, insanın sadece adaletli davranması değil aynı zamanda ihsanda da bulunması gerektiğini savunur.¹⁹⁵

İnsan, kendisini gök ve yere bağlayacak evrensel bir akideden yoksun kaldığında kendini amaçsız ve gayesiz hissedecektir.¹⁹⁶ Udeh, Sebe Suresi 39; Hadid Suresi 7; Enfal Suresi 60. Ayetlere dayanarak, İslamiyet’in; Müslümanı ihsanda bulunmaya davet ederek ve sevdiği şeylerden sarf etmedikçe Allah’ın rızasına kavuşamayacağını, sarf ettiklerinin karşılığı olarak Allah’ın kendilerine çok büyük mükâfat vereceğini bildirdiğini ifade etmiştir.¹⁹⁷

İslam, “amaç aracı meşru kılar” prensibini reddetmeyi ve hedefe yürümek için insan ve ahlaki değerlere dayanmayı Müslümanlara zorunlu kılar. Nisa Suresi 135. Ayette buyrulduğu gibi “Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de

¹⁹³ Öztürk, 2013, s.16.

¹⁹⁴ Kutup, **İslam’da Sosyal Adalet**, İstanbul: 2007, s.207.

¹⁹⁵ Sabri Orman, **Gazali’nin İktisat Felsefesi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2007, s.103,104.

¹⁹⁶ Kutup, **İslam Kapitalizm Çatışması**, 1995, s.73.

¹⁹⁷ Udeh, 1988, s.115.

olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez), yahut şahidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁹⁸

İslam’da, özel mülkiyetin ve teşebbüsün ve ölçülü rekabetin tanınması; devletin kişi hayatına yıkıcı bir baskıyla karışmasını önlemekte ve kâr faktörü ekonomik şevki arttırmakta iken diğer taraftan faiz yasağı, emeksiz kazancı ortadan kaldırarak ekonominin bozulmasını engellemektedir (Haşr Suresi 7 “Allah’ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir.”). Zekât başlı başına toplumda sosyal bir regülatör olarak, sınıflar arası uçurum oluşumuna engel olmaktadır. İsrâf yasağı tüketime bir sınır getirirken, hayır kavramı ve üretim, toplumun ve bütün insanlığın yararına desteklemektedir. Tüm bu sistem de İslam, insanı ekonomiye değil, ekonomiyi insana bağlamıştır.¹⁹⁹ Çünkü adaletsiz bir ekonomik yapı zulümdür.²⁰⁰

İslam’da, çatışma ve çıkar esaslı değil istikrar, sosyal barış ve dayanışma esaslı bir ekonomik büyüme ve kalkınma mevcuttur. Geleneksel iktisatta kâr anlayışı, girişimin ve girişim faktörünün payı şeklindeki İslam iktisadında kâr anlayışı “üretimden değil, ticari muameleden doğan bir hak” tır.²⁰¹

2.3.İslam’da “İktisat, İsrâf ve Adalet”

Birçok insan için güvenin en önemli unsuru ilahi bir yaratıcıya olan inançtır. Barış birliktelik toplumlar tarafından her zaman hedeflenir.²⁰² İslam, kurallar ve prensipler sisteminde insanlığı

¹⁹⁸ İmaduddin Halil, 1993, s.19.

¹⁹⁹ Karakoç, 1976, s.25.

²⁰⁰ Madi, 2014, s.137.

²⁰¹ Madi, 2014, s.249,250. / Chapra, M.U., Objectives of The Islamic Economic Order, The Islamic Foundation 1979/1399H, Derbyshire Print, s:15 <http://8ook5onIslam.files.wordpress.com/2009/12/objectives-of-the-islamic-economic-order.pdf>

²⁰² Julius O. Adekunle, **Religion in Politics (Secularism And National İntegration In Modern Nigeria**, Africa World Press, 2009, s.178.

daha iyiye taşıyabilmek ve insanı ıslah etmeyi amaçlayan bir dindir.²⁰³ İslam toplumdaki tüm bireylere altı temel hak tanımaktadır. Bunlar; hayatın dokunulmazlığı hakkı, malın dokunulmazlığı hakkı, dinin dokunulmazlığı hakkı, ifade özgürlüğünün dokunulmazlığı hakkı, neslin dokunulmazlığı hakkı, onurun dokunulmazlığı hakkıdır. İslam sosyal hayatın temel direği olarak kabul ettiği mülkiyet, aile ve miras meselelerini muhafaza altına alır.²⁰⁴

“İslam Literatüründe “din” modern terminolojide geçen nizam, düzen ve sistem kelimeleriyle eş anlamlıdır.” Fakat bundan farklı olarak din, vicdanla ilgili akideyi, yaşayışla ilgili olarak da ahlakı ve toplum hayatını yasalar nezdinde ele alır. İslam nizamı bir bütündür ve düzen ancak İslam’ın itikadı yapısı içinde ve yasaları eşliğinde sağlanabilir. “Bütün bunlara rağmen İslam başkalarına zor kullanmak suretiyle kendisine asla boyun eğdirmeye zorlamaz.” (Bakara Suresi 256 “Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu²⁰⁵ reddedip Allah’a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapılmıştır. Allah işitir ve bilir.”). Bundan sebeptir ki zekât sadece Müslümanlara farz kılınmıştır.²⁰⁶

İslam insanlığı, Allah’ın tek bir ruhtan yarattığı bir aile gibi telakki eder. Kimsenin kimseye takva dışında üstünlüğü yoktur. İslam, fertleri imtiyazlı sosyal mevkilerinden dolayı kendilerini ırk, renk veya herhangi bir yönden farklı görmelerini, başkalarını ezerek ve haklarını çiğneyerek başka bir sınıf meydana getirmelerini hiçbir durumda kabul etmez. Kur’an-ı Kerim’de Araf Suresi 157. Ayette insanlık karşısında peygambere yüklediği vazifeyi şu şekilde dile getirmektedir “Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber’e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber’e inanıp ona

²⁰³ R. S. Khare, **Perspectives On Islamic Law, Justice And Society**, Rowman and Littlefield Publishers, England, 1999, s.17-19.

²⁰⁴ İbrahim Muhammed İsmail, **İslam Ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler**, İstanbul: Cemal Kararağaçlı (çev.), Fetih Yayınevi, 1973, s.101.

²⁰⁵ “Tâgut, hakkı tanımayıp azan ve sapan her kişiye ve her güce veya Allah’tan başka tanrı edinilen şeylere verilen addır. Azgın ve sapkın olması sebebiyle şeytana da tâgut denilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de tâgut kelimesi insanlar tarafından ilâh edinilmiş bütün bâtil tanrıları; insanların Allah Teâlâ’ya isyan etmelerine sebep olan, görünür ve görünmez varlıkları; insanlık tarihi boyunca hakkı bâtil, bâtili hak gösterme gayretkeşliğini yansıtan, bütün küfür ve ilhâd faaliyetlerini ifade eden bir terim olarak kullanılır. Kur’ân-ı Kerim’de –birinde cibt lafzıyla birlikte olmak üzere– sekiz yerde geçen bu kelimenin, tevhid akidesinin insanlar tarafından benimsenmesine engel olan insan, şeytan, kâhin ve sihirbazların hepsini; Allah Teâlâ dışında insanlarca mâbud edinilmiş bâtil tanrıların tamamını, gerçek mâbuda karşı kulluk görevlerini yerine getirmeyi engelleyen düşünce sistemlerini ve faktörleri ifade ettiği müfessirlerce kaydedilmiştir (Ali Bardakoğlu, “Tâgut”, İFAV Ans., IV, 225; bu konuda bilgi için bk. Elmalılı, II, 869).” Kur’an Yolu Türkçe Meali Ve Tefsiri, Diyanet Yayınları, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/729/60-ayet-tefsiri>

²⁰⁶ Kutup, **İslam’da Sosyal Adalet**, 2007, s.177,178.

saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.”²⁰⁷

İslam, insanın tüm arzu ve istekleri arasında gerçek manada bir denge meydana getirmektedir. Herkes için mutlak eşitliği ve dayanışmayı sağlamaktadır. Sonuç itibariyle bu İslami tasavvur dairesinde ve İslam nizamı çerçevesinde insanlığın gerçekleştirmek istediği birlik gerçekleşecektir.²⁰⁸

Kur'an'daki birçok ayet, güçlülerin lehine, ezilenlerin aleyhine olarak sosyal dengeyi bozmayı, yani zenginin daha zengin, fakirin daha fakir hale getirilmesini sosyal düzeni altüst eden büyük bir felaket olarak görür.

İslam sadece bir cins veya bir nesil için yasa koymaz. Bu bakımdan İslam insanlık için gayet kapsamlı prensipler belirlemiş, birçok şekilde tatbikat açısından zaman ve ihtiyacın ortaya çıkmasına bırakmıştır. İslam'ın üzerinde ikame etmiş olduğu sosyal adalet esaslarını şu şekilde belirtilmektedir: “mutlak vicdan özgürlüğü, mükemmel insani eşitlik, sağlam ve güvenilir sosyal dayanışma”.²⁰⁹

“İslam'ın bakış açısı “insani” ve ufku da evrenseldir.”²¹⁰ “İslâm esasları, Kur'ân ve Sünnet'e dayanmaktadır. Bu esaslar “kul hakkına dayanan bir sistem” i gözetmektedir.” İnsanda denge sağlanabilmesi için insanın “aşırılıklardan kaçınma” sı gerekir. “İnsanın dengesindeki adalet-aynı köke bağlı ve isrâftan kaçınma manasına gelen itidal ile sağlanır. Dünyevi ve maddî ilişkiler, Ahiret için hazırlık dönemidir. Bu nedenle dünya nimetleri meşru yollardan elde edilmesi” gerekir.²¹¹ İslamiyet servetlerin muazzam şekilde büyümesini menetmekte, onları bir elden çok ellere nakletmektedirler (Hadid Suresi 7; Enfal Suresi 60; Haşr Suresi 7; Enam Suresi 41; İsrâ Suresi 26; Mearic Suresi 25; Tevbe Suresi 103).²¹²

“İsrafa yönelik” girişimlerde bulunmak “seküler iktisadi dairede” normaldir. “İtidalli-adaletli” yoldan ayrılıp maksimum çıkar ve haz peşinde olmak “İslam'da tevekkül anlayışına ters” tir. “Seküler iktisadi zihniyet”, “hakkı güçte kabul ettiği için” bir çıkar diğeri ile çatıştığında kuvvetli taraf hak kazanacaktır. Yani zayıf olan sömürülmüş yani zulme uğramış olacaktır. Diğer

²⁰⁷ A. A. Abdulkadir Kâmil, **İslam'a Göre İnsan Ve Birey**, Çeşme Yayınları, İstanbul, s.107-113.

²⁰⁸ Kutup, **İslam'da Sosyal Adalet**, 2007, s.17,179.

²⁰⁹ Kutup, **İslam'da Sosyal Adalet**, İstanbul: 2007, s.63.

²¹⁰ Rayis, 1995, s.332.

²¹¹ Erkekoğlu, 2015, s.225., Ahmet Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, Dergah Yayınları, 2018, s.283-284.

²¹² Udeh, 1988, s.116.

bir deyişle, bu zihniyet, İslami zihniyetin aksine “zayıfın mücadelede ezilip, tasfiye olmasına müsaade eder”. Faiz esası İslam’da kesinlikle kabul görmemektedir (Rum Suresi 30-39; Bakara Suresi 219; Ali İmran Suresi 130; Bakara Suresi 275, 278/281). Allah’ın adaletine dayanan İslam’ın iktisadi unsurları, hak prensipleri ve özgürlük ilkeleri insanlığın huzuru ve selameti içindir. İnsan kendi içinde bir bütün olduğu gibi toplum da kendi içinde bir bütündür ve maddi manevi değerleri de bir bütün olarak ele alınmalıdır. İslam’da “toplumun ekonomik ve kültürel açıdan gelişmesi” hedefi ile birlikte aynı zamanda “manevi, ahlaki ve hukuki açıdan da gelişmesi” amaçlanmaktadır.²¹³

Servetin sırf zenginler denen bir grubun tekelinde olmaması, İslam’ın temel ekonomik ilkelerinden biridir. “Ki bu sayede servet sadece zenginlerinizin arasında dolaşıp duran bir devlet olmasın.” (Haşr Suresi 7).²¹⁴ Müslüman, elinde servet olmadığı takdirde kanaat eder, açgözlülük yapmaz, servete sahip olduğu takdirde de başkalarını kendi üzerine tercih eder, cömert davranır, hayrat hasenat yapar, cimrilik ve tembellik yapmaz. Cömertlik, peygamberin ahlakıdır ve doğru yoldur (Ali İmran Suresi 104 “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”).²¹⁵

Kur’an-ı Kerim ve hadislerde bazı kazanç yollarının sahibine mülkiyet hakkı vermediği belirtilmiştir. Bunlar gasp, hırsızlık ve zimmettir.²¹⁶ İslam Hukukuna göre bir hak olan mülkiyet muhafaza ve güzel kullanma önemli bir vazifedir.²¹⁷ İslam iktisat sistemi “serveti, hiçbir kayıt ve şarta tabi kılmaksızın, her türlü kazanca vasıta kılınmasını” meşru kabul etmemektedir.

İslam, faiz gibi, emeksiz bir yolla kazanç sağlamayı yasaklarken ticaret gibi emekli bir yolla kazanç sağlamayı benimsemiştir.²¹⁸ Demir’e göre, İslam Hukuk ve İktisat Sisteminin dağıtım planını şöylece tespit etmek mümkündür: emek; mülkiyeti elde etmenin temel prensibi olması hasebiyle, servet dağılımında bir temel elemandır. Çalışan, emeğinin karşılığını hak eder. İhtiyaç; İnsanın bu dünyada, insan olarak sahip olduğu insanca yaşama hakkını gerçekleştirmesi, ihtiyaçlarını karşılayabilmesi itibariyle, servet dağılımında yine bir temel elemandır. “*Zekât ve nafaka gibi mecburi vergilerle kefaret ve benzeri mecburi mali ibadetler ile hayri vakıf ve sadakalar, bu elemanı aktif şekilde çalıştıran kaynaklardır.*” Mülkiyet; İslam’ın sosyal adalet

²¹³ Erkekoğlu, 2015, s.224,225.

²¹⁴ Kutup, **İslam Kapitalizm Çatışması**, 1995, s.64.

²¹⁵ İmam-ı Gazali, Çeviri: Akif Nuri, **İslam Ahlakı**, İstanbul: Huzur Yayınevi, 1991, s.219.

²¹⁶ Fahri Demir, **İslam Hukukunda Mülkiyet Ve Servet Dağılımı**, İlmî Yayınlar, 1981, s.223,233.

²¹⁷ Demir, 1981, s.265.

²¹⁸ Demir, 1981, s.295.

ilkesine aykırı düşmeyecek özel şartlar çerçevesinde, müsaade ettiği ticari faaliyetler, servet dağılımında ikinci derecede bir elemandır.²¹⁹

Kutup'a göre, İslam, kazanç ve mülkiyetin temelinde emeği arar. Kazancın temelinde emeği aradığından faizi yasaklamıştır. Çünkü borç verilen para vasıtasıyla sermayeyi arttırma girişimi, emeksiz ürün elde etmektir. Kazanç, beşerî emeğin karşılığıdır. İslam'da kazanç ve mülkiyetin temel prensibi bu şekildedir. İslam, anaparayı arttırmak konusunda bazı prensipler ortaya koymuş: meşru kazanç yollarının dışına çıkan arttırmaya engel olmuştur. Bu yüzden faiz, kumar, hilekarlık, karaborsacılık ve aşırı kazanç gibi yollarla elde edilen kazanç meşru sayılmamaktadır.²²⁰

²¹⁹ Demir, 1981, s.295,296.

²²⁰ Kutup, **İslam Kapitalizm Çatışması**, 1995, s.55.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Geleneksel İktisadın Materyalist Anlayış ve İslami Yaklaşımlar

Bir toplumda refahın artışını “daha fazla tüketebilmek” olarak algılayan Geleneksel iktisadi zihniyet, toplumun çıkarının ve mutluluğunun maksimum seviyeye ulaşması için her kişinin kendi çıkarını maksimum seviyeye ulaştırma çabası içinde olması gerektiğini savunmaktadır. Geleneksel iktisadın “seküler” esaslarına dayanan, egoist ve çıkarıcı bireylerden oluşan bir toplum düzeninde “toplumun mutluluğu amaç edinilmediği” için, “yalnızca her şekilde güç sahibi bireylerin mutluluğu” amaç edinilecektir ve sonuçta toplumdaki bireylerin mutlulukları birbirleriyle çatışacaktır. Egoist ve çıkarıcı bireylerden oluşan bir toplumda dünyevi ve uhrevi saadetin temin edilmesi mümkün değildir.²²¹

İktisat tanımı, Knut Wicksell’in deyimiyle: Maddi bir ihtiyacı tatmin etmek için en az zahmet ve fedakârlık karşılığında hedef tutulan veya mümkün olan sonucu almak üzere harcanan sistemli gayretler, iktisadi olayı veya iktisadi faaliyeti meydana getiren şeylerdir.²²² Marks’ın ekonominin bütününe özel kazanç hırsı temeli üzerinde yönetmek fikri, dünyayı dönüştürmekte olağanüstü bir güç olmuştur.²²³ Yine Adam Smith’in savunmuş olduğu düzen, Liberal şahsi mülkiyet esasına dayanmakta ve faiz müessesesi etrafında şekil almaktadır. Bu sistemde fertler, başkalarının durumlarına aldırmaksızın kendi çıkarları peşinde oluşlarının tabi bir neticesi olarak toplumda sömürgeciliği ve kargaşayı arttırmaktadır.²²⁴ “Liberal adalet” diye iddia edilen düşünce, bireyin kendisi için uygun gördüğü şeylerin genel meşrulaştırıcısıdır şeklinde yorumlanmıştır.²²⁵

Geleneksel İktisadın tanımladığı bireyin yani “Homoeconomicus” ün özelliği, menfaat duygusunu her şeyin üstünde tutmasıdır. Onun iç güdüsü, daim menfaat arzusunun, isteğinin etkisi altındadır. “Menfaat hırsı, homoeconomicusun psikolojisinde, diğer bütün duygularını ve manevi yönünü bastırmaktadır. “İktisadi adam kavramı, menfaat duygusunun sosyal hayatta oynadığı rolü belirten bir semboldür.”²²⁶

Genel olarak Batının ortaya koymuş olduğu iktisat sistemleri, önemli ölçüde sermayenin egemen olduğu ekonomik sistemlerdir ve bütün kuralların kökeninde kazanç, rekabet ve

²²¹ Erkekoğlu, 2015, s.198.

²²² Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, 1988, s.423.

²²³ Schumacher, 1989, s;189

²²⁴ Muhammed Ebu Zehra, **İslam’da Sosyal Dayanışma**, 1976, s.9.

²²⁵ Öztürk, 2013, s.16.

²²⁶ Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1, 1988, s.390.

rasyonellik vardır.²²⁷ Thus H. G. Wells bu sistemlerle ilgili şunu söylemektedir: “*Kapitalizm öyle bir şey ki, hiçbirimiz onun tarifini yapamıyoruz. Genellikle kapitalist sistem diye ifade ediyoruz. Bu, geleneksel bir usuldür. O, kontrolsüz kazanma enerjisi, yoldan çıkmış kötü fırsatlar ve israf edilen bir hayat karışımından ibarettir.*”²²⁸

“*Belirtmek gerekir ki, “İslam yalnızca ahlaki kaideler manzumesinden ibaret değildir.”* Sosyal, ekonomik ve siyasal görüşleri ile dünya düzeni kurmak için ilkeler içermektedir.”²²⁹

Kapitalizm, Adam Smith’in görüşleriyle şekillenmiş, 19.yüzyılı bütünüyle kontrol altına almış, nasıl olursa olsun serbest rekabetin ve tüm faaliyetlerin etrafında şekil aldığı faiz müessesesinin tek kanunu olduğu bir rejimdir. Dayandığı esas “*liberalist bireysel mülkiyet*” tir. Bu rejimde “*bireylerin başkalarının durumlarına aldırmaksızın kendi menfaatleri peşinde oluşlarının doğal sonucu olan sömürgecilik ve tefecilik*” büyük ölçüde çoğalmıştır. Temelinde materyalist felsefeye dayandığı; “*manevi ve ahlaki değerlere uzak olduğu için “milletlerin bünyesinde gayr-i ahlaki bir tavır” meydana getirmiştir*”. Bu toplumlarda sanayileşmedeki artışa paralel olarak, işsizlik, yoksulluk, ahlaksızlık da artmış, “*haksızlıklar birbirini kovalarken insanlar manevi ve ahlaki duygulardan bütünüyle uzak birbirlerini yeme durumuna*” gelmişlerdir. “Maddi fayda fikrine bağlanılmış” ve maddenin esas temel kabul edildiği bu rejimlerde, insanın ahlaki bir tutum içinde olmadığı ve adalet kavramını gerçekleştirmediği görülmektedir.²³⁰

“İslam’ın iktisadi esasları” bütünüyle vahyin ortaya koyduğu adalet ilkelerine dayanır. İnsanlığın selameti ve huzuru için iktisadi alanda hak prensibine ve özgürlük ilkelerine sahiptir. İslam’da toplumun yalnızca maddi yapısı ile değil manevi yapısı ile de ele alınır. Hedefleri; toplumun ekonomik ve kültürel alanda gelişmesi ve manevi yani ahlaki ve hukuki alanda da gelişmesidir. “İslam, maddi ve manevi açıdan sosyal adalet ve dayanışmanın gerçekleşebilmesi için siyasi, sosyal ve ekonomik temel ilkeleri bütünüyle ortaya koyan evrensel bir nizamdır.”²³¹

Toplumun uyum içinde işleyebilmesi için insanın “*sağlam ve şahsiyetine sahip çıkan*” bir birey olması gerekir. “*İslamiyet, bir cemiyetin*” refahını “*ilk planda insan unsurunun halledilmesi*” ne bağlı olarak ele almaktadır. Cemiyet yaşamı içinde insanın maddi ve ekonomik ilişkilerini, hak

²²⁷ Mannan, 1988, s.54.

²²⁸ Mannan, 1988, s.55.

²²⁹ Muhammed Ebu Zehra, **İslam’da Sosyal Dayanışma**, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1981, s.8-9.

²³⁰ Erkekoğlu, 2015, s.179,180., Muhammed Ebu Zehra, **İslam’da Sosyal Dayanışma**, E. Ruhi Fığralı ve Osman Eskicioğlu (çev.), İstanbul: 3. Baskı, Yağmur Yayınevi, 1981, s.9,11.

²³¹ Erkekoğlu, 2015, s.180., Muhammed Ebu Zehra, **İslâm’da Sosyal Dayanışma**, 1981, s.10-13.

ve hukuk ilkeleri dâhilinde, Allah'ın koymuş olduğu *adalet ölçülerine uygun bir şekilde düzenler.*"²³²

İslam'a göre, insanın Yaratıcı karşısında da toplum karşısında da bireysel sorumlulukları vardır. İnsanlar birbirleriyle olan ilişkilerinde karşılıklı merhamet göstermeli ve yardım etmelidir. İnsan davranışları "*iyilik ve sevgi ile damgalanacak münasebetler*" içinde olmalıdır. Bunun aksine, "*insanlığa ve insanlara aldırmama yolu olan menfaatçilik*" insanı hırsa ve bencilliğe sürükler. İnsanın diğer varlıklarla olan ilişkisinde "*tahrip, yağma ve düşmanlığa*" götürür. İnsanı insan olmaktan çıkarır. Buradan anlaşılmaktadır ki, "*merhamet ve toplumda yardımlaşma esaslarını büyük ölçüde engelleyen "egozim ve menfaatçilik"*" esaslarına dayalı dünya görüşü, toplumda dayanışma yerine düşmanlığı, düzen yerine kaosu, adalet yerine ise zulmü meydana getirmektedir.²³³

Adalet, "kişinin kendini gerçekleştirme" için ihtiyacı olan kaynaklara gerçekten sahip olup olmadığı noktasında bir soruşturmayı içermektedir. Bu yüzden adalet, ekonomik bir boyuta sahiptir. "Herkes hakkını vermek" anlayışındaki hak ekonomik-sosyal düzenden bireylerin aldıkları olanakları ifade etmektedir. Adalet bu durum sonucu kaynakların ve varlıkların insanlar tarafından nasıl paylaşılacağı, dağıtılacağı üzerine bir tartışmaya dönüşmekte ve insanların yaşam mücadelesinin en hassas noktasını oluşturmaktadır.²³⁴

Özel girişim fikrinin gücü, ürkütücü ölçüdeki basitliğinde görülmektedir. Yaşamın bütünü tek bir yana indirgenmiştir ve bu da "kâr" dır. Yapılan eylemin toplumun refahını sağlayıp sağlamadığına, manevi, estetik ya da kültürel zenginleşmesine olanak sağlar mı soruları yerine sadece kâr getiriyor mu sorusunu sorduğunda, dünyada var olan gerçekliği, yalnızca bir şeye indirgenmiş olmak tüm dengeyi bozacaktır.²³⁵

Geleneksel iktisadi zihniyet yapısını benimseyen insanın nazarında eşya, taşıdığı emek ve zahmete göre değil tüketimi esnasında tattıracağı hazza göre kıymetlenir. Yani, çalışma ve kazanmanın verdiği iş mutluluğundan ziyade harcama ve tüketimin getirdiği haz ve zevk daha baskın çıkmaktadır. Onun içindir ki el emeği asırlar geçtikçe en düşük değer seviyesine kadar alçalırken, tüketim hevesi daima yükselmiştir.²³⁶ Bu bahiste acı ve önemli olan şey, bütün bu

²³² Erkekoğlu 2015, s.179,180., Muhammed Ebu Zehra, **İslâm'da Sosyal Dayanışma**, 1981, s.13-14.

²³³ Erkekoğlu, 2015, s.181., Kâmil, A.A.A., **İslâm'a Göre İnsan ve Birey**, Cemal Arzu (çev.), İstanbul: Çeşme Yayınları, s.20,21,24,27,30,32.

²³⁴ Öztürk, Doruk Yayınları, 2013, s.16.

²³⁵ E. F. Schumacher, **Küçük Güzeldir**, İstanbul: Cep Kitapları, Varlık Yayınları, 1989, s.189,190.

²³⁶ Sabri F. Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlak Ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul: Derin yayınları, 2006, s.244,245.

iddiaların ve ihtirasların yalnızca fiili bir hal olmakla kalmayıp ahlak doktrinlerinde de haklı görülüp ve gösterilmeye çalışılmış olmasıdır.²³⁷

İnsan düşünen, karar veren ve sorumluluğu olan bir varlıktır. Eğer insan sadece maddiyat ile tanımlanırsa, adaleti olumsuz yönde etkilemiş olur. Bu insanı “nesnelleştirme” olarak da isimlendirilebilir.²³⁸

Mevdudi, Kur’an-ı Kerim’in konusu insandır demiştir. İnsanın bu kâinatta nasıl denge ve düzen içinde yaşayabileceğini, eğer bozgunculuk yaparsa nasıl bir felaketin onu beklediğinin haberini verdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda insanın kendi hayatı, kâinat nizamı, Allah’ın Zatı gibi konularda kendi incelemelerine, hayali değerlendirmelerine, heveslerini mahkûm olan fikirlerine göre ortaya koymuş olduğu teorilerin, ayrıca bunlara dayalı benimsediği davranışların, özü itibariyle batıl ve insanı bizatihi felakete götüren şeyler olduğunu açıklamaktadır.²³⁹

Kutup’a göre, bir toplumun uygarlığı, o toplumda insani değerlerin ve insani ahlâkın topluma egemen olmasıyla mümkün olur. İnsanı hayvandan ayıran insani değerler ve ahlaktır. İslam, insanın, onu hayvandan ayrı kılan yönlerini geliştirir, kendi ahlakını ve değerini ortaya koyar. Değerler çizgisini hayvandan insana doğru yükselmektedir ve İslam insanda bu çizgiyi yüksek tutmak için emir ve yasaklar getirmiştir.²⁴⁰

İslam’da, dünya hayatına yüklenen anlam, onun başıboş veya bayağı bir tesadüf olarak ya da kendi başına bir mana taşımayan bir alem değildir.²⁴¹ Yine İslam materyalizmde olduğu gibi sadece dünya hayatını kabul edip ahireti yok saymaz (Bakara Suresi 201 “Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler.”). İnsanın her iki dünya içinde sorumluluklar vardır.²⁴² İslam insanı yapmış olduğu büyük ve küçük bütün işlerinde ahlaki bir mesuliyet içinde yapmasını ister (Ali İmran Suresi 110 “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız...”).²⁴³ İslam’da hürriyetin kanunlarla sınırlandırılması, hürriyete vurulmuş bir zincir değil, onun himaye etmesi ve korunmasıdır.²⁴⁴

²³⁷ Ülgener, 2006, s.127.

²³⁸ Tillich, 2004, s.71.

²³⁹ Mevdudi, **Kur’an-ı Nasıl Anlayalım**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1997, s.32.

²⁴⁰ Seyyid Kutup, **Yoldaki İşaretler**, İstanbul: Özgün Yayıncılık, 1996, s.126,127.

²⁴¹ Muhammed Esed, **Yolların Ayrılış Noktasında İslam**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, s.25.

²⁴² Esed, 2013, s.29.

²⁴³ Esed, 2013, s.30.

²⁴⁴ Muhammed Ebu Zehra, **İslam’da Sosyal Dayanışma**, 1976, s.52.

İslam'ın, toplum için fayda getirecek kuralları vardır. Bireyin, mutlak hürriyetinden yararlanırken topluma getireceği zararı önlemiş, yani bireye mülkiyet hakkını tanıırken, kendisinden “*kimseye zarar vermeyecek bir biçimde hakkını kullanmasını*” istemiştir. Topluma zarar vermeyecek şekilde, bireyin arzularını, eğilimlerini adalet sınırları içerisinde yerine getirmesi gereken kurallar koymuştur. Bu bakımdan nizamın öngördüğü adalet dâhilinde bunların toplum yararına yürütülmesi gerekmektedir. Sosyal adalet, toplumun ortak bir yol izlemesiyle, hayatın tüm biçimlerinde adaleti gerçekleştirebilmesiyle sağlanabilir.²⁴⁵

İslam nazarında adalet, insana bağlı bulunan büyük bir değer olup bu anlayışta tüm değerlerin (kendilerinde var olan iktisadi kıymetlerle birlikte) dengeli olmalarına özen gösterir. İslam'da, fırsat eşitliği göz önünde bulundurularak ve bu haklar tanındıktan sonra da kişiye “hayatın yüce hedefleriyle çatışmayacak sınırlar içerisinde” serbestlik tanınır.²⁴⁶

Bir toplumda yaşayan bireyler, kendilerini idare eden yasaların, Adil bir Mabud tarafından geldiğine inanır, bu yasaların kendilerini yöneten yöneticilere bir ayrıcalık tanımadığını bilir, onların da aynı yasalara tabi olduklarını görürler, bir hükümdarın kendiliğinden bir kanun çıkarıp onunla halkı idare etmediğini buna hakkı olmadığı bilirler, hâkimin de Allah'ın hükümlerine dayanarak hüküm vermekten başka bir yetkisi bulunmadığı kanaatine varırlarsa, işte o zaman toplumda huzur, istikrar ve denge meydana gelir ve işte o zaman adalet topluma köklü bir şekilde yerleşir, kaza ve hüküm sağlam teminatlara bağlanmış olur.²⁴⁷

3.1.Kâinat ve İnsan Anlayışlarının Karşılaştırılması

İnsan yeryüzünde ancak, kendini her şeyi kuşatan varlığın bir parçası olduğunu kavradığı zaman bir dengeye ulaşabilir.²⁴⁸

Adalet özü itibarıyla bir “hakkın haklıya verilmesi” nosyonu olduğundan, adil kişi de buradan hareketle “orantı” ve “denge” yanlısı olmalıdır. Orantısızlık ve aşırılık yanlısı olanlar da zalimlerdir. Dahası, adil kişiden beklenen adaleti kendisine tatbik ettiği gibi başkasına da tatbik etmesidir.²⁴⁹

²⁴⁵ Kutup, **İslam'da Sosyal Adalet**, 2007, s.202,203.

²⁴⁶ Kutup, **İslam'da Sosyal Adalet**, 2007, s.55.

²⁴⁷ Seyyid Kutup, Çeviri: Ali Arslan, **İslam'ın Dünya Görüşü**, İstanbul: Arslan Yayınları, 1993, s.186.

²⁴⁸ İbrahim Kalın, **Ben, Öteki Ve Ötesi, İslam Batı İlişkileri Tarihine Giriş**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2017, s.454.

²⁴⁹ Hadduri, 1999, s.158,159.

Ehli kitap olan dinlerin hepsi de insanlara adalet ve ihsanı emreder, düşmanlık ve zulmü ise nehyeder. Bunların hepsi de bu dünyevi muamelede ehli kitap inancına sahip olanlar ile olmayanlar arasında bir ayırım yapmaz. Adalet karşısında dindaşı da dindaşı olmayanı da bir tutmaktadır.²⁵⁰

Şentürk'e göre, insan hakları tartışmalarında temel çatışma, “*evrensel adaleti savunanlar ile adaleti sadece kendileri için isteyenler*” arasındadır. Yani bir kesim adaleti sadece kendilerine has görürken, diğer kesim değer olarak görmektedir. Her toplum için bu tartışma konusudur ve her toplum için bu iki ayırım mevcuttur. İslam'a göre adalettaki temel diyalektik, zalimler ve zulmü savunanlar ile adiller ve adaleti savunanlar arasındadır. Evrensel insan haklarına saygılı olan birey (Müslüman olsun ya da olmasın) Müslüman bir toplumda yaşaması mümkündür. Böyle bir kişiye düşmanlık yapılması yasaklanmıştır. Diğer taraftan Müslüman olup da insan haklarına saygı göstermeyen ve zulüm yapana karşı çıkmak bir yükümlülüktür. Buradan yola çıkarak sosyal toplumda “*biz ve öteki arasındaki ayırımın ölçütü zulüm ve adalettir.*”²⁵¹

Hadduri'ye göre, Allah'ın insanın fitratına koyduğu, aklın rehberliği ve tayini altında adalet insanda zaten var olan bir vasıftır ve onu doğru yapmaya götürür. Kindi'ye göre adaletsizlik ve zulüm, aklın ölçüyü aşan güduları kontrol etmeyi başaramadığı durumlarda ortaya çıkar. İnsan, normal olarak kendisini daima doğru olanı yapmaya iten aklın ve vicdanın denetimindedir. Ancak adalet sadece şerrin zıddı değil aynı zamanda fazilettir. İnsandan umulan sadece adaleti bilmesi, kavraması değil, ayrıca ona uygun davranmasıdır.²⁵²

İnsan, bu varlık âlemi içeresinde kendi kıymetini ve kendi menzilini takdir etmesi gerekir. İnsan; nefisini, yol bilmez, hedef tanımaz, bencil, hazlarının mahkûmu, bencil bir görüşe teslim etmemelidir. “İnsanın, gafleti, şehveti ve bünyesinde mevcut olan kötü hislere boyun eğmeyi bırakması gerekir. Çünkü insan, Geleneksel iktisadi zihniyetin tanımladığı “*homoeconomicus*” değil, yeryüzünde Allah'ın yaratmış olduğu “*mükerrem*” bir halifedir.”²⁵³ Sadece kendinin değil “*alem*” in menfaatini gözetten bir varlıktır.

Kalın, Kur'an-ı Kerim'de Enam Suresi 132, Zümer Suresi 9, Mücadile Suresi 11 ayetlerine dayanarak, cinsiyet ayırımı yapılmaksızın insanlar için en büyük değer “*iman, erdem, bilgi,*

²⁵⁰ M. Abdullah Draz, **İslam'ın İnsana Verdiği Değer**, Nurettin Demir (çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1993, s.184.

²⁵¹ Recep Şentürk, **İnsan Hakları Ve İslam Sosyolojik Ve Fıkhi Yaklaşımlar**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007, s.21,22.

²⁵² Hadduri, 1999, s.112.

²⁵³ Yusuf Kardavi, **İnsan ve Hak Mefhumu**, Mustafa Ateş (çev.), İstanbul: İrfan Yayınları, 1968, s.72.

doğruluk, iffet, takva, sadakat, merhamet ve mağfiret” olduğunu söylediğini ifade etmiştir. (Kur’an-ı Kerim’de kadın ve erkek arasındaki ilişkinin meşruiyeti (saygı, sevgi ve iffete dayalı) Bakara Suresi 187. Ayette şöyle dile getirilmiştir “Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz.” Zina ve fuhuşun yasaklanmış olması bu ilkeyi ihlal ettiği içindir.²⁵⁴

Kalın’a göre, hak, adalet ve eşitlik temsiline dayalı bir dünya tasavvuru olmadan adil ve sürdürülebilir bir düzenin kurulması mümkün değildir. Kendi dışındaki bireylere ya da varlıklara efendi-köle hiyerarşisi dayatmaya çalışan siyasi ve ekonomik düşüncelerle adaletli bir düzenin kurulamayacağı muhakkaktır.²⁵⁵

İslam, insana irade vererek diğer mahluklardan ayırmıştır.²⁵⁶

3.2.Denge ve Adalet Prensiplerine Dayanan İlkeler

Adalet, toplumu devam ettiren en önemli erdemlerdendir. Adil davranış, bu sürekliliği sürdüren ve devamlı kılan en uygun hareket tarzına karşılık gelmektedir. Bu anlamıyla adalet toplumun siyasal temeli, en büyük erdemi ve yönetimin amacıdır.²⁵⁷ Muhakkak ki adalet ve birlik, birlikte korunması gereken iki ilkedir.²⁵⁸

Kalın’a göre, tevhid inancı ve adalet ilkesi, İslam düşünce yapısının her alanını kapsamaktadır. İslam medeniyetinin tezahür ettiği bütün alanlarda bunu görmek mümkündür. Geniş İslam coğrafyasına baktığımızda dil, ırk ve kültürlere nasıl yansıdığı görülmektedir. “İslam medeniyeti hem vahdetin hem kesretin temelini oluşturmaktadır.” “Kesrette vahdet” ilkesi, derin bir birliğe işaret etmektedir.²⁵⁹

Varlık, var olma sebebini gerçek anlamda her şeyi kuşatan bir aşkın kuvvetten alır, kendinden almaz. Her sonlu varlık gibi bu evren de sona erecektir.²⁶⁰

İslam, hayatı Geleneksel iktisadi zihniyeti gibi maddi yapısı üzerinden ele almaz. Ona göre insan bir bütündür. Bu yüzden insanın meydana getirdiği cemiyet de bir bütündür.²⁶¹ İnsan

²⁵⁴ Kalın, 2017, s.428,429.

²⁵⁵ Kalın, 2017, s.454,455.

²⁵⁶ Nuveyhi, s.78.

²⁵⁷ Öztürk, 2013, s.24.

²⁵⁸ Muhammed Ebu Zehra, **Dünya İslam Birliği**, Prof. Dr. İbrahim Sarmış (çev.), 1996, s.234.

²⁵⁹ Kalın, 2017, s.45.

²⁶⁰ Kalın, 2017, s.45.

²⁶¹ Muhammed Ebu Zehra, **İslam’da Sosyal Dayanışma**, 1976, s.12.

“ekonomik yaratık” değil, maddi ve manevi alanda başarılı olabilmek için “sosyal manevi yaratık” tır.²⁶² O, toplumun yararını olumsuz yönde etkilemeden mallarını en verimli bir şekilde işleten, zekât veren, Allah yolunda harcayan, faiz almaktan ve vermekten kaçınan, iş yaparken hileden, spekülasyondan, vurgunculuktan ve tekelci davranışlardan kaçınan bir varlıktır.²⁶³

Rayıs’a göre, adaletin tam anlamıyla gerçekleşmesi için, insanların dünya ve ahiret mutluluklarının güvence altına alınması, eşitliğin ve dengenin sağlanması, işlerin düzenli, adil bir biçimde yürütülmesi, ancak insanlarda bir din duygusunun diri olması ve dinsel inançların etkinliğiyle mümkündür. Çünkü salt ve net olan adalet İslami adalettir.²⁶⁴

İnsan hür bir varlıktır, adilane yahut zalimane fiillerinin sahibi ve sorumlusudur.²⁶⁵

Ahlak planında adalet, belli bir insan davranışı standardını oluşturan en âli erdemleri kapsayan adalettir. Hukuk planında adalet ise insandan kesin ve asgari düzeyde bazı vazifeleri yerine getirmesini isteyen adalettir. Ahlaki adaletin insandan istediği, mümkün olan en yüksek düzeyi tutturması, o ölçüdeki iyiyi, güzeli, hayrı işlemesidir.²⁶⁶

İmamuddin Halil’e göre, Kur’an-ı Kerim’de açların doyurulması neredeyse namaza denk bir fiil gibi gösterilir ve buna bir teşvik vardır. Bu teşvikleri kabullenmeyenler ise neredeyse iman dairesinden çıkarlar ve yalancı oldukları belirtilir. Şu ayetlerde izah edildiği gibi: Maun Suresi 1-7 ayetler “Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; Yoksulu doyurmaya teşvik etmez. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır; hayra da mâni olurlar.”²⁶⁷ İnsanlar sefalet içinde yaşarken bu duruma seyirci kalanlar ve hiçbir hassasiyet göstermeyenler ve hayatını servet yığarak geçirenlere, Tevbe Suresi 34-35 ayetlerinde “Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve râhiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki): «İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın!».” Uyarısı yapılmıştır. Yine benzer ayetlerde görüldüğü gibi, Maide

²⁶² Madi, 2014, s:204 / Mannan, M.A., “İslamda Sermaye Teorisi ve Faizsiz Bir Ekonomi Olanağı”, Ekonomislam, The Group of Islamic Economy,27 Mart 2010, s.1. <http://islamekonomisi.org/islamda-sermaye-teorisi-vefaizsiz-bir-ekonomi-olanagi/> (İslam Ekonomisi Talim ve Tedkik Merkezi)

²⁶³ M. A. Mannan, 1988, s.102,103.

²⁶⁴ Rayyıs, 1995, s.134.

²⁶⁵ Hadduri, 1999, s.92.

²⁶⁶ Hadduri, 1999, s.139.

²⁶⁷ İmaduddin Halil, 1993, s.56.

Suresi 62-63. Ayetleri “Onlardan birçoğunun günah, düşmanlık ve haram yemede yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları ne kadar kötüdür! Din adamları ve âlimleri onları, günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten menetselerdi ya! İşledikleri (filler) ne kötüdür!” Fecr Suresi 17-20 ayetlerinde “Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helâl demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.” buyurulmaktadır.

3.3.Adalet, İyilik, Mutluluk ve Haz

Yaratılışı gereği, toplumsal (siyasi) bir varlık olan insanın mutluluğunun tamamlayabilmesi için dostlara ihtiyacı vardır. Yani yetkinliği başka kişilerle birlikte meydana gelen insanın ferdi bir hayat sürdürerek tam ve gerçek mutluluğu ulaşması imkansızdır. Bunun sonucunda mutluluğu yakalamış kişinin, “dost kazanmış ve dostlarına iyilik bahşeden kişi” olduğuna varılabilir.²⁶⁸

Ahlak felsefesinde, “iyinin” ne olduğu ve olması gerektiği meselesi her zaman cevabı aranan en önemli sorulardan biri olmuştur. Düşünürlerin “iyinin” ne olduğuna dair vermiş oldukları cevaplar da onların düşünce yapısını belirlemiştir. Örneğin: cevabın niteliğine göre, bir ahlak teorisi “mutlulukçu”, “hazcı” ya da “faydacı” olarak nitelenebilmektedir. İbn Miskeveyh, Tehzîbü'l-ahlâk eserinde ahlakın gayesini mutluluk olarak görmekte, haz ya da fayda olarak görmemektedir. Bu ve benzeri eserlerde bu yüzden mutlulukçu ahlak ilkesini savunmaktadırlar. Mutlulukçu ahlak doktrininde en iyinin mutluluk olduğu düşünce yapısı erdem ile birlikte sunulmaktadır.²⁶⁹ İnsan ifrat ve tefritten kaçınarak erdem ve ona bağlı yetkinliği elde edecektir. Öyle ki insanın düşünme yetisini bile yersiz kullanması, kendini ilgilendirmeyen konularda düşünerek beyanda bulunması onu rezil edebilmektedir.²⁷⁰

İyilik, mutluluktur ve mutluluğa ulaştırıcı faktör de erdemdir. Erdem, aklın gücünün, nefsin arzu ve öfke güçlerine karşı güçlü olması ve davranışlarında nefsin kötü güçlerine karşı durmasıyla ortaya çıkar. Nefsin arzu, öfke ve düşünme güçlerine karşılık sırayla iffet, cesaret ve hikmet erdemleri arasındaki uyumdan da adalet meydana gelmektedir.²⁷¹

²⁶⁸ Ömer Türker ve Kübra Bilgin Tiryaki (Ed.), **İslâm Ahlâk Literatürü Ekoller Ve Problemler**, Ankara: Nobel Yayınları, 2016, s.176., İbn Miskeveyh, Tehzib, s.155.

²⁶⁹ Türker ve Bilgin Tiryaki (Ed.), 2016, s.171.

²⁷⁰ Türker ve Bilgin Tiryaki (Ed.), 2016, s.172.

²⁷¹ Türker ve Bilgin Tiryaki (Ed.), 2016, s.172.

Aslında iyilik, alemin tümü için gaye, hedef olan şeylerden biridir. Mutluluk getirdiği iyilik ise mutlu kişi içindir. Mutluluk sahibi için iyilik, bir yetkinliktir. “*Mutluluk bir iyilik türüdür ancak iyilik sadece mutluluktan ibaret değildir*”. Ahlakın gayesi olarak mutluluk, iyilik ve iyiliklerin tamamlanıp nihayete ermesidir. Diğer yandan, mutluluk, en güzel şekilde “bir sükûnet halidir ve yetkin insana özgü bir haldir.” Haz, kısa süreli ve geçici bir duygudur. Hazların peşinden gitmek insana mutluluk getirmez. Çünkü hazzın aksine, mutluluk gelip geçici değildir, kalıcı bir durumdur.²⁷²

Farabi, insanı “fitratı gereği” “*varlığını korumak ve kendisine bahşedilen kemal derecelerine ulaşmak için tek başına karşılayamayacağı pek çok şeye ihtiyaç duyacağını*” söyler. Bu ihtiyaçların toplum hayatında karşılıklı ya da cemiyet içerisinde karşılanmasının amacı, insanın haz, hırs ve çıkarlarını tatmin etmesi için değil, insanın doğruya, güzele yani kemal ve olgunluğa ulaşması içindir. Bu, bozulmamış fitrat sonucu doğan ihtiyaçlar ontolojik bir gereklilik olarak insanları bir araya getirmiş ve tüm bu coğrafyada çeşitli toplumlar oluşturmalarına ortam sağlamıştır. Sonuç itibarıyla toplumsal yaşamın asıl amacı, insanın varlığını refah içinde koruyabilmesi ve kemale yani “akli ve ahlaki olgunluk” a ulaşmasıdır.²⁷³ Yine Farabi’ye göre, mutluluğun yalın ve temel anlamı: “salt iyilik” olandır (hayr).²⁷⁴ Tam, mutlak iyilik (saf hayr), kendi içinde iyi, doğru ve güzel olanı ifade eder. Burada “hayr” kelimesi birçok manada kendini tanımlamaktadır: “*ontolojik manada hakikati ve doğruluğu; ahlaki manada iyi, doğru ve erdemli olanı; estetik manada ise ahengi, dengeyi ve güzelliği*” ifade etmektedir. “Şer” yani kötülüğün manası ise: “*ontolojik manada yokluğu, epistemolojik manada hatayı ve cehaleti, ahlaki manada erdemsizliği ve sefaleti, estetik manada ise çirkinliği ve ölçüsüzlüğü*” şeklindedir. Farabi’ye göre mutluluk, “*tüketilen ve paylaşıldıkça azalan maddi hazlar*” yoluyla değil, kötülüğün etkilemediği soyut akıllar alemiyle irtibat kurmak ve “ittisal²⁷⁵ etmek” suretiyle elde edilir. Mutluluk, salt iyiliktir ve bu mutluluğun elde edilmesi için gidilen yararlı yollar da iyidir; bu iyilik ise mutluluk için yararlı olmalarından dolayı “iyidir”. Salt kötülük ise mutluluğa giden yolu tıkayan her şeyi

²⁷² Türker ve Bilgin Tiryaki (Ed.), 2016, s.173.

²⁷³ İbrahim Kalın, **Barbar, Modern, Medeni**, İstanbul: İnsan Yayınları, İkinci Baskı, 2018, s.237,238., Farabi, Mebadi-i ara ehli'l-medineti'l-fadıla, haz. Richard Walzer, (Oxford: Oxford Universtiy Press, 1985), s. 228

²⁷⁴ Kalın, 2018, s.240., Farabi, es-Siyasetü'l-Medeniyye veya Mebadi'ül-Mevcudat, M. S. Aydın, A. Şener ve R. Ayas (çev.), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012, s.78.

²⁷⁵ İnsan aklının, kozmik akılların sonuncusu olan faal akılla kurduğu ilişki anlamında felsefe terimidir. Farabi’ye göre etkin (faal) akıl Tanrı’ya en uzak, dünyaya en yakın olan akıldır ve aynı zamanda Tanrı ile maddesel evren arasında aracılık işlevi gören akılların sonuncusu olan etkin aklın dinsel bir kavram olan Cebrail’e karşılık geldiğini düşünmektedir. (Yakup Özkan, Farabi’de Heyulani Akıl-Faal Akıl İlişkisi, Sakarya İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri, 2011-2012 Güz Dönemi Ödev Sunumu, [Kaya, Mahmut, Sudur Maddesi, DİA, XXXVII, İstanbul, 2009, s. 467], s:3)

ifade etmektedir.²⁷⁶ İnsanın yeryüzündeki yegâne düsturu, kötülüğün, şerrin her türlüsüne karşı adaletli olup iyinin, doğrunun, güzelliğin ve hayırlı olanın yanında durabilmek olmalıdır. İnsanın bunu yapabilmesi için de: birbirinin zıttı olan “hayr ile şerri, doğru ile yanlış, güzel ile çirkini” nin arasındaki farkı bilip, birbirinden ayırt edebilecek bir idrak düzeyine, sağlam kritere ve bir ‘furkan’ a²⁷⁷ ihtiyacı olacaktır.²⁷⁸

3.4. “Veren Elin Alan Elden Üstünlüğü”

İslam, dünya hayatının gelip geçici, bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu bildirir (Hadid Suresi 20). Fakat bu durum, dünyayı boş vererek ve onu ihmal ederek yaşamayı doğurmamaktadır. Çünkü bu dünya, Allah’ın hikmet ve nizam üzere yarattığı ve zati bir değere sahip olduğu gibi güzel ve değerli olan şeyleri de içinde barındırır. İslam dünya hayatında insanların nasıl yol alması gerektiğini izah eder ve onu varlık alemi içinde doğru bir yere koyar. İslam, insanlara yeryüzüne dağılmalarını, Allah’ın kendilerine verdiği nimetleri aramalarını, Allah’a şükretmelerini ve asıl hedefin “dünyaya köle olmadan”, onu güzel ve yararlı bir şekilde dönüştürerek insanlığın hayrına kullanmak olduğunu bildirmektedir. Kâmil kişi yoklukta sabredebilen, varlıkta şükredebilen kişidir. “Veren el alan elden üstündür.” düsturuna mukabil insanın kazancının helal ve haram noktasında dikkatli olması, servet mülk sahibi olması, ticaret yapması Allah tarafından teşvik edilmiş ve bu zenginliği insanlığın yararına kullanmasının, kendisine her iki dünyada da kazanç sağlayacağı ifade edilmiştir. “Adalet, eşitlik, hak ve paylaşım temelli iş hukuku”, malın, servetin toplumun tamamına yayılmasını, tek bir kişide toplanmamasını hedeflemiştir. Bunu da vergi, zekât, sadaka, infak yoluyla (vakıflar kurularak), dengeli bir şekilde paylaşımı hususunda net ilkeler ortaya koymuş ve bunun uygulamasını, denetimini devletin yetkisine vermiştir. Devletin vatandaşlarını vakıfları yaşatılıp devamiyetini sağlaması noktasında teşvik edip, kazancın artışının da bununla bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Adil bir toplumun inşa edilişi ancak madde ve mananın, refah ile adalet, dünyanın düzgünce imarı ve ötesinin arasındaki denge ile olabileceği görülebilmektedir.²⁷⁹

İslami sistem dürüstlük, hakkaniyet, başkalarına karşı cömert olma, sadakat, nezaket, kardeşlik ve adalete dayalıdır. Bencilce, sadece kendi çıkarları doğrultusunda yaşamı reddeder.

²⁷⁶ Kalın, 2018, s.240., Farabi, es-Siyasetü'l-Medeniye, s.78.

²⁷⁷ Hak ile batılı birbirinden ayıran demektir.

²⁷⁸ Kalın, 2018, s.240.

²⁷⁹ Kalın, 2018, s.36,37.

İslam da “vazife ahlakı” ve “sorumluluk ahlakını” daima tavsiye eder. İslam’da evren, hayat ve insan kavramlarını anlamadan, İslam’ın ortaya koyduğu sosyal adaleti anlamak mümkün olmayacaktır. İslam’da hayatın her katmanının ve aşamasının insanın refahına hizmet eder konumunda olduğunu belirtmek üzere teoriler mevcuttur.²⁸⁰ İslam, Kur’an’ı Kerim ve sünnet ışığında kendi evrensel felsefesine sahiptir. Bunlar Müslümanların hayatlarını nasıl geçirmeleri gerektiğini, iktisadi ve sosyal hayatlarında nasıl davranacaklarını, kanunların nasıl konulacağını belirleyen temel kaynaklarıdır. Bu kaynaklar yaratıcıyla yaratılan, insanla kâinat ve toplumla milletler arasındaki ilişkiye de bir yön vermektedir. İslam ortaya koymuş olduğu tüm bu ilişkileri bir “denge” ile ortaya koymaktadır. Bu öyle bir dengedir ki içinde muhalefet, direniş, husumet, düşmanlık, kavga, sömürü ve anlaşmazlık bulundurmaz. Hiç kimse doğuştan getirdiği var olan üstünlükleriyle ya da elde ettiği dünyalıklarıyla bir başkasını sömüremez. Konmuş olan kuralların (şeriat) maksadı tüm insanlığa hizmet etmek ve insanları dünyada da ahirette de mutluluklarını arttırmaktır.²⁸¹

3.5. “Görünmez El” ve “Kör Adalet”

Khan, İslam İktisadını “servet ve servetin insanla olan ilişkisini, tüm iktisadi faaliyetlerde adaletin sağlanması çerçevesinde değerlendiren bilim dalı” olarak tanımlar.²⁸² Bu tanımın ana prensibini “yeryüzündeki kaynakların iş birliği ve katılım temelinde düzenlenip kullanılması yoluyla sağlanabilecek olan felah [kurtuluş, bolluk, refah]” kavramına dayandırmaktadır. Asutay’a göre insan, Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi konumundadır ve Yaratıcı “bir mümin kimse olarak sorumluluklarının çerçevesini belirler ve dünyada asıl varoluş sebebini idrakine yardımcı olur.”²⁸³ Yaratıcı, kendilerine sağladığı maddi ve manevi imkanları kullanarak insanların birbirlerini ve tüm yaratılmışları şartsız bir şekilde sevmelerini, birbirlerine hayrı tavsiye etmelerini istemektedir.²⁸⁴

Şeriat, haklar ve yükümlülükler arasındaki ayrımı ortadan kaldırmayı ya da ikilikleri ile farklılıkları öne çıkarmayı amaçlamaz. Kur’an’ı Kerim’de, insanın hak ve sorumluluklar adalet kavramının tamamen içindedirler, bir anlamda biri diğerinin bir uzantısı şeklindedir. Yani hüküm

²⁸⁰ Lütfi Sunar (Ed.), **İslam İktisadında Sosyal Adalet**, Zeynep Özbek ve Firdevs Bulut (çev.), İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, s.11.

²⁸¹ Sunar (Ed.), 2017, s.12., Qutub, S. (1980). The Natura of Social Justice in Islam. New York: Octagon Books

²⁸² Sunar (Ed.), 2017, s.24., Khan A. (1984). Islamic economics, nature and need. Journal for Reserch in Islamic Economics, 1 (2), s.55.

²⁸³ Sunar (Ed.), 2017, s.24., Asutay, M. (2007). A political economy approach to Islamic economics: systemic understanding for an alternative econoic system. Kyoto Journal of Islamic Area Studies, 1 (2), s.8.

²⁸⁴ Sunar (Ed.), 2017, s.24., Askari, H., Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2015). Introduction to Islamic economics. Theory and application. Chichester, UK: John Wiley & Sons. S.30.

(yönetim) hakları da yükümlülükleri de içinde barındırmaktadır. Yönetimin, adalete götüren bir yol olabilmesi için “hak”ın, hak ve yükümlülükler çerçevesi içerisinde gerçekleştirilmesi gerekir. Sonuç itibariyle İslam’ın asıl gerçekleştirmek istediği amacı adalettir yani hak ve yükümlülüklerin tam anlamıyla yerine getirilmesidir.²⁸⁵

Aydınlanma felsefesindeki “irade özerkliği” fikri toplumun genel refahı bağımsız aktörlerin kişisel çıkarlarının sağlayabildiği (yani Adam Smith’in “görünmez el” i) ve insan özgürlüğünün “soyut” bir işleyiş üzerinden şekillendiği görüşünün yerine İslam iktisadi, insanların yeryüzünde bir elçi olma bilinciyle Allah’ın kendilerine verdiği kaynakları olmayanlarla paylaşıp, piyasayı da bir nevi “karşılıklı yardımlaşma ortamı” olarak benimseyip ve iş birliği içerisinde çalışıp katkıda buldukları (ve Allah’ın yaratmasına dayanan) bir gerçeklik şeklini almıştır.²⁸⁶

İslam’da adalet, toplumda iktisadi faaliyetlerin “paylaşım ve iş birliği” ilkeleri bazında gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Allah’ın elçisi (halifesi) olan insan, adaletin “kör terazisi” ilkesinde olduğu gibi, karşısında tüm varlıkların eşit kabul edildiği şekilde değil (yani bilinmez bir “sözleşmeli özgürlük” kavramına dayanmaksızın) toplumda var olan tüm çeşitliliği, farklılığı göz önünde bulundurarak zayıfların dezavantajlarını İslam’ın hükümleri yardımıyla avantaja çevirmeye hazır olacaktır. Hallaq’ın görüşüyle bu durum, “insan hayatının toplumsal gerçeklerle yüzleştiği belli bazı şart ve durumlarda sayısız toplumsal, ahlaki, materyal ve diğer türden insan ilişkileri ile etkileşiminde şeriat ilkelerini gerçekleştirip uygulama çabası” olmaktadır.²⁸⁷ İslam iktisadı, ekonomik değişim merkezliğini, “görünmez el” bakış açısını kaldırarak yerine piyasanın içine Allah’ın elçisi, halifesi olan toplumsal insanı koymaktadır. Toplumsal insan, yapmış olduğu eylemleri Kur’an ve sünnete dayalı bir şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir.²⁸⁸

İslam, zayıflarla güçlülerin hiçbir fark gözetmeksizin, tamamen aynı muameleye maruz kalmalarından dolayı “kör adalet” kavramlarını benimsememiştir. Bu durum bireyin kişisel

²⁸⁵ Sunar (Ed.), 2017, s.34., Kamali, M.H. (1993). Fundamental rights of the individual: an analysis of haqq (right) in Islamic law. The American Journal of Islamic Social Sciences, 10(3), s.357.

²⁸⁶ Sunar (Ed.), 2017, s.35., Ranouil, V. (1980), L’autonomie de la volonte. Naissance and evolution d’un concept. Travaux et Recherches de l’Université de Droit, d’Economie et des Sciences Sociales de Paris. Paris: Presses Universitaires de France

²⁸⁷ Sunar (Ed.), 2017, s.37., Hallaq, W.B. (2009). An introduction to Islamic law. Cambridge: Cambridge University Press., s.166-167.

²⁸⁸ Sunar (Ed.), 2017, s.38.

çıkarlarını ya da bencilliğini benimsememesinden kaynaklanmaktadır. “Şeriatta, zayıf ve yoksullar korunmalıdır ve sahip oldukları dezavantajlar avantaja çevrilmelidir.”²⁸⁹

Adalet, İslam’ın ortaya koyduğu kanunlarla kesinlikle ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Toplumsal düzlemde olsun bireysel düzlemde olsun adalet ilkesi İslam iktisadının önemli bileşenlerindedir. İslam iktisadının temelleri Tevhid (Allah’ın birliği), tek bir yaratıcının olduğu ve adalete yani dengeye dayanmaktadır. Kuran-ı Kerim’de Hadid Suresi 25. Ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah’ın, dinine ve peygamberlerine gayba inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.*”²⁹⁰ “İnsan özgürlüğü” kavramının, İslam iktisadı bağlamında anlam ve önem kazanması, ancak Kur’an’ı Kerim’in ve hilafetin doğru bir biçimde anlaşılıp uygulanması yoluyla tesis edilecek, toplumsal adalete yöneldiği zaman olacaktır.²⁹¹

Toplumsal adaleti açıklayan en önemli hadislerden biri Hz. Aişe’den şu şekilde aktarılmaktadır: “Sizden önceki kavimler helak edildiler; zira ne zaman onların arasındaki saygın bir kimse hırsızlık yapsa ona izin verirdiler. Ancak zayıflardan biri çaldığında ona hadd cezasını uygularlardı.” Sonra dedi ki: “Nefsini elinde bulundurana yemin ederim ki eğer Muhammed kızı Fatıma hırsızlık yapsa onun elini keserdim.” (Sünen Nesai, 4906)²⁹²

Naqvi, İslami ahlak aksiyomlarını “bireysel, sosyal ve ekonomik” bağlamdaki rolünü açıklarken özellikle “tevhid, adalet ve ihsan, özgür irade (ihtiyar) ve sorumluluk (farz)” konularına dikkati çekmektedir. Bu sınıflandırmada iki boyuttan bahseder: tevhid kısıtlı ve sınırlı toplumsal kurumları Allah ile ilişkilendireni dikey boyutu, adalet ve ihsan “hayatın çeşitli bileşenlerinin ‘en iyi’ iktisadi dağıtımını üretmesi için düzenlenmesini gerektiren” boyut yatay boyut temsil etmektedir.²⁹³

²⁸⁹ Sunar (Ed.), 2017, s.38., Hallaq, W.B. (2009). An introduction to Islamic law. Cambridge: Cambridge University Press. s.166.

²⁹⁰ Sunar (Ed.), 2017, s.53.

²⁹¹ Sunar (Ed.), 2017, s.38.

²⁹² Sunar (Ed.), 2017, s.54.

²⁹³ Sunar (Ed.), 2017, s.55., Naqvi, S. N. H. (1194). Islam, Economics and Society. London: Kegan Paul International. S.28.

3.6. Gelir Adaletsizliği, Faiz ve Adalet

Genel olarak dünya üzerindeki gelir adaletsizliği düşünüldüğünde, son yirmi yılda tüm dünyada eşitsizlik düzeyinin ciddi oranda arttığı görülmektedir. Gelir adaletsizliği, bir toplumda gelirin ne derece dengesiz dağıldığına işaret etmektedir.

Gelir eşitliğini ve buna bağlı olarak da toplumsal adaleti bozan temel faktörlerden biri de faizdir. İqbal'in deyimiyile, "sosyo-ekonomik dengeyi bozan çeşitli yozlaşma emareleri yasak elemeler- vardır." Faiz de bunlardan birini teşkil etmektedir ve Hz. Muhammed (s.a.v) faizi "Hesap Gününde mutlak karanlığa" benzettiği üzere aynı zamanda adaletin zıttı olan zulüm olarak değerlendirmektedir (Bakara Suresi 279). Bu zulmün boyutunun büyüklüğünü faizin "Allah ve Resulü tarafından bir savaş" (Bakara Suresi 279) olduğu ayeti göstermektedir.²⁹⁴ Faizin ortaya çıkarmış olduğu adaletsizlik "kardeşlik ve dayanışmayı bozmakta, kavga, gerilim ve suçu arttırmakta, beşerî sorunları derinleştirmekte" sonuç itibariyle de hem dünyada hem ahirette sıkıntı ve bedbahtlıktan başka bir şey vermemektedir.²⁹⁵

Faiz, sabit bir getiri garanti eden risksiz, emeksiz hazır bir kazanç türü olduğundan dolayı ortaya çıkan yük girişimciler ve işçiler tarafından karşılanmak durumundadır. Dolayısıyla servet ve gelir en üst gelir grubunun kontrolünde olacak, katılımın emek ve risk almanın değerini kaybettirip alt gelir gruplarının finansman erişimini gerçekleştirmemektedir.²⁹⁶ Servetin ve gelirin zenginlerin elinde bırakılıp faiz ile çoğaltılması: "toplumun kaynaklarının yoksuldan zengine aktığı bir sosyal dengesizlik" durumunu ortaya çıkarmaktadır (Rum Suresi 39).²⁹⁷

Bir toplumda artan gelir uçurumu, ekonomideki var olan kaynakların varlıklı, güçlü kişilere aktarıldığı anlamına gelmektedir. Zengin daha da zengin olduğunda, daha fazla güç sahibi olacak ve üretim faaliyetlerini yönlendirecektir. Sonrasında lükse talep, tüketim artacak ve ekonomideki kaynaklar yoksulların aleyhine işleyecek ve yeniden dağıtılacaktır. Bu durum ekonomiyi kötüleştirecek, zengin olmayanın talep ettiği mallara ayrılan kaynaklar ve arz azalacak, fiyatlar yükselecek, yoksulların payına düşen gelir ve serveti daha da azalacaktır.²⁹⁸

Kur'an'ı Kerim'de, "zekât yükümlülüğü" aynı ayetlerde geçen "namaz vecibesi" ile birlikte otuz kez tekrarlanmıştır. İslam'da, imanın temel ilkelerinden biri yoksullara yardım etmek

²⁹⁴ Sunar (Ed.), 2017, s.56,57., İqbal, Z. (2007). Justice: Islamic and Western Perspectives. The Islamic Foundation.) s.45.

²⁹⁵ Sunar (Ed.), 2017, s.57.

²⁹⁶ Sunar (Ed.), 2017, s.57.

²⁹⁷ Sunar (Ed.), 2017, s.58.

²⁹⁸ Sunar (Ed.), 2017, s.59,60., Zaraboza, J.M. (2007). Interest and Its Role in Economy and Life. The Project Ali.

olduğu için “zekât” ve sadaka” yoksulluğu azaltma konusunda büyük bir güç barındırmaktadır. İslam, koymuş olduğu ilkelerde “toplumsal adalet, kardeşlik ve eşitlik” kavramlarını oluşturarak yoksulluk meselesine değinmektedir. Zekât, varlıklı kimselerle yoksullar arasında doğrudan bir bağ kurduğu için toplumsal adalet ve eşitlik yaratmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu yardımlaşma, yoksulların daha fazla kaynağa erişimini sağlamakta, zenginlere de malvarlıklarından fakirler için ayrılan payı vermelerini emrederek onların aşırı mal yığımlarını önlemektedir.²⁹⁹

3.7. Toplumsal Adalet ve Devlet

Toplumsal adalet, devlet yönetiminin uygulamalarının ve toplumdaki bireyler arasında sağlanan eşitlik ve adalet politikaların bir sonucu olarak oluşmaktadır. Düşünürler, “toplumsal adalet ve gelişmenin” birbiriyle bağlantılı olup, bir ülkenin ne derece ahlaklı ve adil olduğunu belirlediğini ifade etmektedirler. Toplumun zayıf kesiminin ihtiyaçları insan onuruna uygun olması gereken bir şekilde temin edilip, sağlandığında “gelişmenin toplumsal adaleti doğurduğu” konusunda aynı fikirdedirler.

İslam sisteminde “devlet, piyasa ve toplum” sosyal toplumsal adaleti ciddi ölçekte geliştirecek bu üçlü oluşturmaktadır. İslam’da evrensel sermayeyi üreten ve adalet seviyesini yükselten şey, girişime dayalı hayırseverliktir.³⁰⁰

Bir toplumun, dini inançlarından bağımsız olarak da payidar olabilmesi mümkündür. Bu da adaleti ayakta tutarak ve zulümden uzak olduğu sürece mümkün olacaktır. Çünkü zulmün ağır sonuçları vardır. Zulüm, evrendeki denge ve düzeni bozmaktadır. İdarecinin yapması gereken en önemli sorumluluklar, “ihسان ve adalet” i tüm yönleriyle uygulamaktır. Bununla birlikte doğrunun oluşumu ve yaşatılması için “adalet”, düzenin kendini gösteren uygulamadaki en mükemmel halidir. Bu tahlil ile “Devlet”in ve “kurumlar” ın devamlılığı “adil, iyi ve güzel olanı yaşatması” ile mümkün olacaktır. “İnsanın yeryüzündeki varlık sebebine uygun olan bir yaşam biçimi, ancak adaletli davranmasıyla mümkündür.”³⁰¹ Çünkü eylemin niteliğini ilgilendiren şeylerin amacı,

²⁹⁹ Sunar (Ed.), 2017, s.118., Bremer, J. (2013). Zakat and Economic Justice: Emerging International Models and their Relevance for Egypt. Third Annual Conference on Arab Philanthropy and Civic Engagement, Tunis, Tunisia

³⁰⁰ Sunar (Ed.), 2017, s.19.

³⁰¹ Kalın, İstanbul, 2018, s.161.

toplumun gidişatını düzene koymaktır. Adalet ve hakkaniyet ilkeleri kapsamında Allah'ın kulları arasında insanlık ve yardımlaşma eylemlerinin devamını sağlamaktır.³⁰²

Günümüzde Müslüman idarecilerin yönetimi altındaki toplumlarda ortaya çıkan yapılar alternatif bir sosyal adalet anlayışı sunmamaktadır. Müslüman bireylerin iktisadi hayat içerisindeki tutumlarına bakıldığında İslam'ın sosyal adaletten yana olmadığını, çoğunlukla günlük iktisadi koşulların gerekliliklerine uyarak davranış sergiledikleri görülmektedir.³⁰³

Müslüman düşünürler, belirli yükümlülükleri yerine getirmek için verilen özel mülkiyet kurumunun olduğunu varsayarak, yoksul insanların, zenginlerin mülklerinde hakları olduğunu söylemektedirler. Kur'an'ı Kerim'de sadık insanları: “Mallarında, isteyene ve (isteyemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar, emanetlerine ve ahitlerine riayet edenler, ... şahitliklerini (dosdoğru) yapanlar” (Mearic Suresi 24,25,32,33) bu şekilde belirterek ahirette cennet ile müjdelemiştir. Düşünürlerin, hakkın paylaşımının durumu ve kapsamı hakkında farklı görüşleri olmaktadır. Örneğin, İbn Teymiyye, malından verme yükümlülüğü yerine getirmesine imkânı olmasına rağmen, bunu yapmayı inkâr eden bir kişinin durumuna şu şekilde yaklaşmaktadır.³⁰⁴ Ona göre: “Başkalarına yiyecek, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını karşılama konusunda yardım etmek insanların görevidir. Eğer insanlar bunu yapmaktan kaçınırlarsa, devlet onları zorlamaya mecbur kalacaktır.”³⁰⁵ Bu kişinin verebilecek malları var ve ihtiyaç sahibi muhtaçlara vermeyi reddederse ve bunun sonucu olarak muhtaç kimse ölürse, zengin kişi muhtaç olan kişinin ölümünden sorumlu tutulmalıdır.³⁰⁶ Eğer devlet mülkiyet üzerinden adil bir düzen oluşturamazsa “eşitsizlik, açgözlülük, bencillik” artacağı aşikardır.³⁰⁷

Devlet, vatandaşlarına bakmakla görevidir. Aynı zamanda Müslümanların diğer kardeşleriyle ilgilenme ve ihtiyaç fazlası malı varsa diğerlerine verme yükümlülüğü vardır. (Ebu Said Hudri Hz. Muhammed (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu söylemektedir: “İhtiyacından fazlasına sahip olan kişi elindeki fazla malı zayıflara (ve yoksullara) vermelidir ve kim ihtiyacından fazla yemeğe sahipse fazlasını ihtiyaç sahiplerine dağıtmalıdır.” Ebu Said Hudri “Allah Rasulü benzer şekilde diğer mal türlerini saymaya devam etti. Ta ki biz fazla malda hiçbir hakkımız olmadığını

³⁰² Türker ve Bilgin Tiryaki (Ed.), 2016, s.54., Taşkörrülüzâde, Şerhu'l-Ahlâkı'l-Adudiyye, Veliyüddin Efendi 1940, 2b

³⁰³ Sunar (Ed.), 2017, s.xii

³⁰⁴ Islahi, 2017, s.119., İbn Teymiyye. (1963). Mecmu'u Fetava Şeyhilislam Ahmed İbn Teymiyye. (el-Necdi, Eds.), Abdurrahman b. El-Riyad: Matab'i al-Riyad. s.37-9.

³⁰⁵ Islahi, 2017, s.119., İbn Teymiyye. (1963), s.194.

³⁰⁶ Islahi, 2017, s.119., İbn Teymiyye. (1963), s.191.

³⁰⁷ Sunar (Ed.), 2017, s.6.

düşündük” diye ekledi. (İbn Hazm) “Hatta İslam devletinin her vatandaşı devlet hazinesi üzerinde hak sahibidir.” Aynı şekilde toplumun zayıf kesimine yardım etmek toplumdaki ümmetin görevidir. (Hz. Ali’nin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: “Allah temel gereksinimleri giderecek şekilde zenginlerin fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamasını farz kılmıştır. Eğer yoksullar aç, çıplak ya da maddi zorluk içindelerse bu sadece zenginlerin görevlerini yerine getirmediği içindir. Dolayısıyla Allah Kıyamet Günü onlardan hesap soracak ve onları cezalandıracaktır.” (İbn Hazm)³⁰⁸ Her bireyin diğer bireyler üzerinde hakları vardır. Özellikle de komşuların birbiri üzerinde hakları daha fazladır ve çok önemlidir. Eğer bir kişi komşusu açken tok yatarsa Müslüman sayılmamaktadır. Yine aynı şekilde toplumun yoksul bireyleriyle ilgilenmek ve onların temel ihtiyaçlarını karşılamak varlıklı diğer toplum üyelerinin görevi olarak kabul edilir. “İslam toplumunda sosyal adaletin temel bileşeninin toplumsal dayanışma olduğu konusunda Müslüman alimler arasında fikir birliği vardır.”³⁰⁹

Zekâtın, İslam toplumunda çok önemli bir rolü vardır. Zekât sayesinde insan kaynağının da içinde bulunduğu evrensel sermaye artarken; psikolojik ve sosyal durumunda iyiye gidecektir. Ancak evrensel sermayede bu değişimin yaşanması için sosyal adalet ve adil dağılım gerekmektedir. Bu senaryoda devlet, piyasa ve gönüllü sektör (toplum) aynı anda çaba gösterir ve birbirini destekler. Gerçek anlamda İslam iktisadı “kardeşlik, iyilik, hakkaniyet, adalet ve cömertlik” gibi özellikleriyle bir “ahlak ekonomisi” dir. Sonuç itibarıyla böyle bir adil yönetim uygulandığında, ahlaki bir ekonomide piyasa eşitsizlik ve uyumsuzluk üretmeyecek, devlet memurları görevlerini kötüye kullanmayacak ve toplum yoksul kesimlere zekatını verecektir.³¹⁰

İslami yapıda şirketler sermaye, sermaye emek ortaklığı ya da kâr zarar ortaklığı ile iş yapmaktadır. Eğer şirket kar ediyorsa bu kâr, işçi ile sermaye sahibi arasında paylaşılır. Bu durumda şirket, adaletin gerekliliklerini yerine getirmelidir. Eğer şirket önemli ölçüde karda ise işçiler de bundan getiri elde etmelidirler. Neticede her iki tarafta mal ve hizmet üretip, şirketin hedefleri için birlikte çaba sarf etmektedirler. Konvansiyonel sistemde olduğu gibi emek, şirket için bir masraf olarak görülmemekte ve masraflara katılmamaktadır. Böyle bir yapı hissedarlarla çalışanlar arasında ayırım yaratmadan uyum içinde işleyebilmesi için gereklidir. Şirketler işçilere emeklerine göre ödeme yapar ve ücretlerini alın terleri kurumadan verirse sosyal adaleti gerçekleştirmiş olur.³¹¹

³⁰⁸ Sunar (Ed.), 2017, s.21.

³⁰⁹ Sunar (Ed.), 2017, s.13-20.

³¹⁰ Sunar (Ed.), 2017, s.15,16.

³¹¹ Sunar (Ed.), 2017, s.16,17.

Gazali'ye göre piyasa ortamında iş birliği ve rekabet detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. İş birliği ve koordinasyon önemli olmakla birlikte diğer yandan iktisadi faaliyetlerin oluşturduğu görülme eğiliminin gösterdiği rekabetçi ortamın da farkındadır. Gazali'ye göre "İnsanlar bir toplum içerisinde yaşıyorlarsa ve farklı şeyler için arzu geliştirmeye başlıyorlarsa böyle bir ortamda bu arzuların giderilmesini sağlamak için bir mücadele ortaya çıkma ihtimali yüksektir." Rekabette dengeyi sağlamanın yolu ancak devletin otoriteyi uygulanması ve adaleti koruması yoluyla gerçekleşebilir.³¹² Gazali, diğer Müslüman düşünürler gibi zengin, sağlıklı adil ve dengeli bir iktisadi kalkınma için devleti, adaleti tesis etmek, barışı ve güvenliği sağlamakla sorumlu tutmuştur.³¹³

Qutub'a göre toplumsal adaletin İslami düzende üç temeli vardır: "mutlak vicdan özgürlüğü, tüm ademoğullarının tam eşitliği ve toplumun her daim karşılıklı sorumluluğu". İslam, kontrollü bir şekilde özgürlük ve insanlar arasında eşitliği kabul etmektedir. Bu yüzden inananların davranışlarına bazı sınırlamalar getirir. Çoğu şeye izin verse de birtakım şeyleri yasaklanmıştır. İslam, fertler arası ve toplumlar arası sorumluluklar ortaya koymuştur. Kişinin kendi nefesine, ailesine ve topluma karşı sorumlulukları vardır. İslam, toplum ahlakını tanımlayıp, fertlerin ve toplumun sınırlarını belirlemiştir.³¹⁴

İslam, tüm insanlığı tek bir beden olarak gördüğü gibi, beden ve ruhun da tek bir bütün olmasını tavsiye etmektedir. İslam'da toplumsal adalet kapsayıcı bir kavram olup sadece ekonomik mallar üzerinden uygulanmamaktadır. Tüm bireyler birbirine bağlı ve birbirleri üzerinde hakları olduğunu, dolayısıyla da her birey diğerleriyle ilgilenmekte vazifeli olduğunu söyler. Bu anlayış yeryüzünde uygulandığı takdirde adil ve üretken bir toplumu yaratacaktır.³¹⁵

3.8. "Akıl ve Fayda" ya Farklı Yaklaşımlar

Felsefede sürekli gündemde yer almış olan görecelik (rölativizm) ve hakikat iddiaları, dinlere, tek tanrı inancına, hakikatin ve ahlakın merkezliğine karşı savunmalar ortaya koymaktadırlar. Toplumda düzeni inşa etme iddiasında bulunan "bireycilik, hazcılık, sekülerizm, agnostisizm, materyalizm, ulusçuluk, liberalizm ve sosyalizm" gibi akımlar, yaratıcı merkezli

³¹² Lütfi Sunar (Ed.), **İslam İktisadı Ve Emek**, Gülnihal Kafa (çev.), İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, s.31., Ghazanfer &İslahi, 1997, s.26.

³¹³ İslahi, 2017, s.92., El-Gazali, E. H., 1964. Müzanü'l Amel. (Süleyman Dünya, Eds.), Kahire. Daru'l Ma'arif

³¹⁴ Editör: Lütfi Sunar, 2017, s:13

³¹⁵ Editör: Lütfi Sunar, 2017, s:12

varlık tasavvurunu ve hayat felsefesini reddetmektedirler. “*Modernite ve küreselleşmenin tetiklediği yeni sosyo-kültürel ve siyasi dinamikler, medeniyet gibi büyük kavramları yetersiz, yersiz yahut işlevsiz hale getirmektedir.*”³¹⁶

Kalın’a göre, Descartes’ten bu zamana, Batı düşünce yapısında hâkim bir konumda olan akılcılığın en temel özelliği, bireyin aklının “metafizik ve teolojik” varlık alemiyle irtibatını tamamen kesmiş olmasıdır. Akıl, başlı başına kurucu bir ilke olarak, sadece kendi başına varlık iddiasında bulunan bir değer haline gelmiştir. Bu düşünce yapısında kurucu ve düzenleyici olarak sürekli akıl vurgulanmaktadır. Müslüman düşünürler de ise “akıl” kelimesi, yalnızca insanın bilme ve idrak etme melekesiymiş gibi değil, aynı zamanda “ontolojik ve kozmik” anlamda yapıcı bir ilkeden bahsederler. Aklın, tüm yaratılış düzeni içinde sahip olduğu ontolojik rol, sadece bireysel aklın ortaya koyduğu işlevlerden daha önemlidir. “Ontolojik ve kozmik akıl” lar, bilme ve anlama yolu olarak “insani akıl” ortaya koyan, varlığa anlam ve düzen kazandıran şeylerdir. Sonuç itibariyle böyle bir yaklaşımdan modern anlamda bir “rasyonalizm” çıkmamaktadır. Adil bir toplum düzeninde “akıl” kelimesi modern Kartezyen manada değil, İslam düşüncesinin varlık ve kozmik yaklaşımı açısından kullanılmaktadır. “*Medeniyetin dayandığı akıl ilkesi, bireysel olarak benim yahut senin akli çıkarımlarından ziyade adalet, ihsan, denge ve düzen gibi manaları içeren evrensel kurallar manzumesini ifade eder.*” Aklın bu kadar önem olmasının sebebi de budur. Genel anlamda akıl ilkesinin tezahürü olarak, Allah her şeyi bir hikmet, mizan ve anlam üzere yaratmış ve sonuçta aleme bir ahenk ve düzen kazandırmıştır. Tehanevi akli, “yaratılmış hakikatler içerisinde ilahi hakikatlere en yakın olan” varlık olarak tanımlamıştır. Akıl, İlahi hikmetin bu yaratılmış alemine bakan yüzünü ifade etmekte, bu yüzden aynı zamanda “ontolojik, kozmolojik, metafizik ve epistemik” bir işlev üstlenerek hayata anlam ve düzen kazandırmaktadır. Yine benzer manada, “Küllü akıl, en doğru kıstastır; adaletin terazisidir.”³¹⁷

Hazcılık ve faydacılık akımlarının mutluluk felsefesine yaklaşımıyla Müslüman filozofların mutluluk kavramına yükledikleri anlam birbirinden farklıdır. Medeni hayatın hüküm sürdüğü adil toplumlarda bulunan mutluluk, haz ve hislerin üzerinde, eskiyip tüketilmeyen, kısa süreli anlık olmayan, akli ve manevi erdemlerdir. Farabi, insanın ulaşabileceği en yüksek mutluluk mertebesini, “Faal Akıl”³¹⁸ ile bağlantılı olarak tanımlar. Mutluluk, insanın kendi nefsanîyetini

³¹⁶ Kalın, 2018, s.10.

³¹⁷ Kalın, 2018, s.240,241., Tehanevi, Keşşaf Istılahatı'l-Fünun, c. 3, s.307.

³¹⁸ 269. dipnotta açıklanmıştır.

aşarak evrensel varlık ve değer alemine adım atmasıyla, paylaşıldıkça eksilmeyen bir kaynağa bağlanarak, “bu dünyaya yönelik bağımlılık ve beklentilerden kurtulmakla elde edilir”.³¹⁹

3.9. Yeryüzünde Adaletin Tesisi

Tabiat ve insanın, yeryüzünde birbirini tamamıyor oluşu, her ikisinin de evrensel ilkelerinin bir olmasından kaynaklanmaktadır. Alemin dayandığı “nizam, düzen, ahenk, adalet, ölçü ve güzellik” gibi nitelikler tüm varlık alemini kapsamakta oluşu kadim düşünce geleneklerinde detaylı bir şekilde ele alınmış ve felsefe düşüncesini, “kozmoji ile ahlak” arasındaki uyumu araştıran bir alan haline getirmiştir. Yine kadim medeniyetler, adalet ve düzeni “sübjektif değerler” olarak değil, “objektif ve ontolojik-kozmetik ilkeler” olarak anlayıp, var olan evrenin yapısıyla kendi yaşam biçimleri arasında ortak bir bağ kurmuşlardır.³²⁰

Sokrates, “adalet, dostluk ve düzen” kavramlarının evrenle olan bağlantısını şöyle ifade eder; *“Callicles! Bilge kişiler bize der ki, beraberlik, dostluk, düzenli ve ılımlı olma ve adalet yeri ve göğe, tanrıları ve insanları birbirine bağlar. Bu yüzden bu evrene düzensizlik yahut ölçüsüzlük değil, kozmos yahut düzen adı verilmiştir.”*³²¹ Düşünürün burada belirttiği beş erdem, evrendeki düzen içinde, insanların erdemli bir hayat yaşamaları için de önemli ve gerek şartlardır. Bu erdemler olmadan yeryüzünde adaleti ve dengeyi tesis etmek mümkün olmayacaktır. Aynı kadim medeniyetlerden olan Mısır Medeniyeti “Adalet üzere yaşayan kişi, evrenin düzeniyle uyum içerisinde.” İlkesine mukabil, kozmik düzen arasında doğrusal bir bağlantı kurmuşlardır. Yeryüzünde adaletin tesis edilip yaşatılması, yalnızca “beşerî ve hukuki” bir eylem olmamakta, evrende saklı olan “düzenin, ahengin ve adaletin” korunması ve yaşanabilir bir pratik haline gelmesidir.³²²

Dünya düzeninin temel unsuru adalettir ve o “ontolojik-kozmetik” bir ilke olduğu kadar “siyasi-idari” bir kuraldır. Tıpkı varlık aleminin adalet olmaksızın fesada uğrayacağı gibi, insanlık alemi de adalet olmaksızın “barış, huzur ve refaha” kavuşması mümkün olmamaktadır. Adaletin bu iki düzlem arasındaki bağı, izafi değil zorunludur. Bu adaletin kelime kök anlamından da anlaşılabilen, “her şeyi yerli yerine koymak” denmektedir. Yeryüzündeki adaletin teminatı için yaratıcının koymuş olduğu düzende sabit olan adalet ilkesini idrak etmek ve ona göre yaşamak

³¹⁹ Kalın, 2018, s.242.

³²⁰ Kalın, 2018, s.151.

³²¹ Kalın, 2018, s.152., Plato, Gorgias, 507-508

³²² Kalın, 2018, s.152,153.

gerekmektedir. İki eksen olarak düşünülecek olursa; yatay varlık düzeninin selameti ve düzenin korunması için dikey varlık düzenindeki ilkelere uyulmalıdır. “İlahi emir ile beşerî irade, sema ile arz, kadim ile hadis ve mutlak ile izafi” olan arasındaki ilişkiyi bu adalet ilkeleriyle sağlıklı bir zemine oturabilmektedir. “Adalet” kavramının İslam’da merkezi bir yere sahip olmasının temel nedeni bu nedenledir.³²³

İlahi iradenin ortaya koyduğu adalet ilkesi, yeryüzündeki düzenin teminatıdır. Allah’ın yarattığı bu varlık aleminin adalet ve nizam üzere kurulu olması gibi, insanların yeryüzünde kurduğu düzen de aynı ilkelere dayanmalıdır. Bu ilkeleri kabul etmeyen bir siyaset modeli, ne kadar büyük teknik ve ekonomik imkanlara sahip olsa da insanlara “güven huzur ve mutluluk” verebilmesi mümkün gözükmemektedir. Yeryüzünü insanın fitratını bozan ve onları fesada uğratan bir yaşam biçimi, “ilahi ve kozmik” adalet ilkesini yok saydığından, yeryüzünde insanlar arasında “adil, eşit, merhametli ve huzurlu” bir düzen kuramaz. Kişiler arası ve topluluk içi adaletin sağlanabilmesi, dikey bir adalet anlayışına bağlanmasıyla mümkün olacaktır. İslam’da “Allah’ın rızasını kazanmak”, genel anlamda “iyi, doğru ve güzel” olan şeylere talip olmak demektir. Bir toplumda her bir birey kendi konumunda bu hedefe ulaşmak için bir çaba içinde olacaktır. Bu yol da “ihسان ve adalet” ten geçecektir. İhsan etmek demek, yalnızca ikramda bulunmak demek değil, bir şeyi doğru ve güzel yapmak, ihlasla ve sorumluluk bilinciyle çalışmak, ikramda bulunmak, her zaman iyiyi tavsiye edip kötülüklerden nehyetmek, insanlara adaletli ve merhametli davranmaktır. Hukuk ile ahlakın birbirini tamamladığı nokta, hak ve hukuku gözeten, sadakat ve tevazu sahibi olan ve ihسان ile hareket eden bireylerin kurmuş oldukları erdemli toplumlardır. İyi, doğru ve güzel olan eylemler, hukuki ve ahlaki olarak övülüp tavsiye edilen eylemlerdir.³²⁴ “Güç, tahakküm, kar ve fayda için insan onurunu ayaklar altına alan ve başka toplumları sömürmeyi meşru gören bir anlayışın yeryüzünde adaleti tesis etmesi mümkün değildir.³²⁵

³²³ Kalın, 2018, s.158.

³²⁴ Kalın, 2018, s.160.

³²⁵ Kalın, 2018, s.162.

SONUÇ

Bireylerin zevk ve hazlarını artırmayı hedefleyen Geleneksel iktisadi zihniyet, toplumsal refah seviyesindeki artışı “daha fazla tüketebilmek” ilkesine dayandırmaktadır. “Seküler” düşünce esaslarına dayanan ve sadece kendi çıkarlarını gözeten bireylerin oluşturduğu “doğal düzen” anlayışında ise bireysel mutluluk toplumsal mutluluğa tercih edilmekte, dolayısıyla böyle bir toplumda dünyevi ve uhrevi saadeti bir arada temin etmek mümkün olamamaktadır.

Önde gelen Antikçağ düşünürleri, insanın eğer kişisel menfaati yoksa gayretini esirgeyeceğini veya yapmış olduğu eserden kendisi kadar gayret göstermeyenlerin faydalanmasını istemeyeceğini; yine insanın kişisel menfaat anlayışı olmadan insandan maksimum verim beklenemeyeceğini açıklamaktadır.

Antik Yunan filozofları, insanın varlıksal yapısını açıklamaya çalışmışlardır. Çatışma ve bunun sonucunda ulaşılan uyum görüşü, karşıtların birliği düşüncesi, adalet ve adaletsizlik açısından diğerlerinden daha önemli olabilecek bir perspektifleri savunmuşlardır. Gerilimi, çatışmayı ve savaşı “karşıtlardaki bütünlük” olarak açıklamakta ve her şeyin temelini savaş ve kavga olduğu tezini öne sürmektedirler.

Aynı kaynaktan beslendiği aşikâr olan Geleneksel iktisat literatüründe çıkarılan her yeni doktrin, sadece “güçlü olanın hayatta kalması”, “sınıf mücadelesi”, “maksimum tatmin”, “hayatın materyal koşulları” konularına ciddi vurgular yapmıştır. Bireyi toplumun yararı için çalışmasına teşvik ettirecek bir yapı ortaya koymamışlardır.

İslam, “adalet” i insanoğlunun yeryüzünde barışı, dengeyi ve uyumu koruması için ön koşul olarak görmektedir. Bireyin ve toplumun inşası için adalet kavramı İlâhi metinlerde de sıkça dile getirilmektedir. Yapı bakımından bireysel özgürlükler, haklar ve yükümlülükler farklı formlarda çeşitli örneklerle aktarılmaktadır. Peygamberler de yaşamları ile bu öğretinin pratikte nasıl yaşanması gerektiğini göstermeye çalışıp uyarmak için geldikleri toplumda bu düzeni sağlamak için gayret sarf etmişlerdir. Bu öğretiler insanların, diğer varlıkların haklarını tanımaları ve sömürmemeleri içindir. Adalet, çatışma ve acıyı bir toplumdaki kaldırırken, ihsan da toplumu bir uyum ve anlaşma ile doldurarak ona zarafet, güzellik ve mükemmellik kazandırır. Elinden ve dilinden emin olunan Müslüman, zulümden kaçınır, yaşadığı toplumda güveni sağlar.

Adaletsizliği doğuran en büyük sebepler: başkalarının haklarını görmemezlikten gelerek, bencilliği ve çıkarları hayatın mutlak ilkesi yapmaktır. Yalnızca üretimdeki payları oranında kendi

menfaatini sağlayan kapitalist toplumlardaki iktisadi adalet, merhamet duygusu ile denge bulan toplumsal adalet yapısı ile çatışmaktadır.

Sebe-sonuç ilişkisinin ön plana çıktığı görünen modern Batı zihniyetinde, dini düşünce- den kopuş görülmektedir. Bütün varlıkların hareketinin Tanrının koymuş olduğu kanunlar çerçevesinde olduğu varsayılan dini düşünce yapısı, seküler yaklaşımlı modern düşünce, Kâinata müdahil olan bir Tanrı anlayışı yerine “kendisini sebe-sonuç ilişkilerinde gösteren” düşünce anlayışı ile yer değiştirmiştir.

Orta Çağ Aydınlanma düşünürleri: “Adaletin daima güçlüden yana olduğu” tezini savunan bir zihniyete sahiptir. Sonrasında ortaya koymuş oldukları tezleri bu anlayış üzerine kurmuşlardır. Yaratılışın doğal nedenlere bağlı olduğunu ve faydanın tercihler sonucu rakam ile ifade edildiği, güçlünün zayıfı ezmesi ile hayatta kalmasının mümkün olabileceği görüşüne dayanan bir “doğal ve materyalist İktisat anlayışı” ile toplumda adil düzenin sağlanabilmesi mümkün görülmemektedir.

İnsan varoluşunu kendine ve yaşadığı evrene fayda sağlama, zarar vermeme ilkesi doğrultusunda Allah’a kulluk ederek insanlara adalet ve ihsanda bulunarak ideal ölçüde gerçekleştirebilmektedir. Aksi takdirde akıllı insan önce kendine sonra yaşadığı evreni zarar verip felakete sürüklenme potansiyeline sahiptir. Adaleti, iyiliği, yardımı ve güzelliği öğütleyen Kur’an- ı Kerim’in şu ayetleri buna delil şeklidir; Nahl Suresi 90. Ayet “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” Maide Suresi 8. Ayet “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”

İslam, bireye vicdanını ferdi şuurunu uyanık tutarak, güzel huyluluğa, toplumu da yükselme ve ilerlemeye sevk edecek bir inanç sunmaktadır. Yaşadığı toplumun bir parçası olduğu bilinci ile insanı donatırken, insanlığın bir parçası olduğunu da unutmamasını söyler.

İslam, “insanın üretici enerji ve imkanlarını ruh ve madde düzeyinde en yüksek oranla, özgünce gerçekleştirebilmesi” için önündeki alanı açmaktadır. Bu durum toplumun etkinliğinin hızını artırmakta, insana çok değişik seviyelerde üreticilik ve renklilik kazandırmaktadır.

İnsanlar bu dünya hayatında, yararı elde etmek için yardımlaşma ve zararı defedebilmek için dayanışma içinde oldukları sürece hem dünya hem ahiret hayatlarını kazanmış olacaklardır. İslam'ın amacı Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere, başlangıcı ve sonu olan dünya hayatındaki insanın bu uzun ve meşakkatli yolculuğunda, insanın doğru bir şekilde hedefe ulaşmasına yardımcı olmaktır.

Kendi kârını maksimize etmek insanlar için birer araçtır. Birbirini güçlü güçsüz gibi sınıflara ayıran toplumlarda düşmanlık, kin ve haset ortaya çıkar. İslam'da güçsüze, zayıfa yardım eden kendisi için istediğini kardeşi için de istemesi gerektiğini öğreten bir anlayış vardır.

Tüm varlık aleminin tek bir iradeden yaratılmış olması, kâinatın parçalarının uyum içinde bulunmasını ve insanın da kâinatın bir parçası olarak uyum içerisinde birbirileri ile yardımlaşmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle İslam'ın bakış açısına göre insanlık, çıkarların ortaklığıyla değil ihtiyaçların ve birbiri ile yardımlaşma ortaklığıyla bir bütündür. Ve böylelikle varlık âlemiyle yardımlaşma vesilesiyle yeryüzünde adalet sağlanacaktır.

Bu çalışmada adalet kavramı Antik Çağ, Ortaçağ, Rönesans,18. Yüzyıl ve İslam'da, inanç sistemleri ve değişen koşullar ve değerler çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma elde edilen bilgiler, bulgular ve tartışmalar neticesinde; tarih boyunca yeryüzünde adaletin tesisi için vahiy ile gelen emirlerin, devlet yöneticilerinin koymuş oldukları kanunların, düşünürlerin adil bir devlet yapısının oluşması için sundukları tezlerin incelenmesi ve uygulamada öngörülen sonuçlara ulaşım ulaşmadığı gerçeklik boyutuyla ele alınması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014
- Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Bursa, MKM Yayıncılık, 2013
- Demir, Fahri, **İslam Hukukunda Mülkiyet Ve Servet Dağılımı**, İlmi Yayınlar, 1981
- Draz, M. Abdullah, **İslam'ın İnsana Verdiği Değer**, Nurettin Demir (çev.), İstanbul: Kayihan Yayınları, 1993
- Duralı, Ş.Teoman, **Çağdaş Küresel Medeniyet**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016
- Sunar, Lütfi (Ed.), **İslam İktisadı Ve Emek**, Gülnihal Kafa (çev.), İstanbul: İktisat Yayınları, 2017
- Sunar, Lütfi (Ed.), **İslam İktisadında Sosyal Adalet**, Zeynep Özbek ve Firdevs Bulut (çev.), İstanbul: İktisat Yayınları, 2017
- Türker ve Bilgin Tiryaki, Ömer ve Kübra (Ed.), **İslâm Ahlâk Literatürü Ekoller Ve Problemler**, Ankara: Nobel Yayınları, 2016
- El-Attas, M. Nakib, **İslam Ve Laisizm**, İstanbul: Pınar Yayınları, 1984
- En-Nedvi, Ebu'l-Hasen, **Kur'an ve Sünnette İtikat-İbadet ve Ruh Terbiyesi**, İstanbul: Risale Yayınları, 1990
- Esed, Muhammed, **Yolların Ayrılış Noktasında İslam**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013
- Es-Sadr, Muhammed Bakir, **İslam Ekonomi Doktrini**, Hicret Yayınları, İlaveli İkinci Baskı, 1979
- Genel Ekonomi Ansiklopedisi 1**, Basılan Yer: Milliyet Tesisleri, Hazırlayan: Akbank, Mart, 1988
- Gökberk, Macit, **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1974
- Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler Ve Yöntemler**, İstanbul: Beta yayıncılık, 2013
- Guénon, René, **Modern Dünyanın Bunalımı**, Mahmut Kanık (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2016
- Haşimi, M. Ali, **Kur'an Ve Sünnette Müslüman Şahsiyeti**, Resul Tosun (çev.), İstanbul: Risale Yayınları, 1992
- Hume, David, **Din Üstüne**, Mete Tunçay (çev.), Ankara: İmge Kitapevi, 2016
- Hunt, E.K., Lautzenheiser, Mark, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Ankara: Phoenix Yayınları, 2016
- Iqbal, Zafar, **Adalet İslami Ve Batılı Perspektifler**, Lütfi Sunar (çev.), İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- Islahi, Abdul Azim, **Müslümanların İktisadi Düşünce Ve Analize Katkıları**, Fatih Furkan Akosman ve Mustafa Özer (çev.), İstanbul: İktisat Yayınları, 2017
- İbn-i Firuz, **Gurretü'l-Beyza Adaletin Aydınlığında**, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012
- İbni Teymiyye, **Hisbe**, İstanbul: Tevhid Yayınları, 1999
- İbrahim Muhammed İsmail, **İslam Ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler**, Cemal Kararağaçlı (çev.), İstanbul: Fetih Yayınevi, 1973
- İmaduddin Halil, **Sosyal Adalet**, İstanbul: Şule Yayınları, 1993

- İmam-ı Gazali, **İslam Ahlakı**, Akif Nuri (çev.), İstanbul: Huzur Yayınevi, 1991
- İnalçık, Halil, **Adalet Kitabı**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015
- Kalın, İbrahim, **Barbar, Modern, Medeni**, İstanbul: İnsan Yayınları, İkinci Baskı, 2018
- Kalın, İbrahim, **Ben, Öteki Ve Ötesi, İslam Batı İlişkileri Tarihine Giriş**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2017
- Kaliç, Sabri, **Tarihe Adını Yazdıran 100 Büyük Düşünür**, İstanbul: Maya Kitap, 2016
- Kamil, A. A. Abdulkadir, **İslam'a Göre İnsan Ve Birey**, İstanbul, Çeşme Yayınları
- Karagöz, Betül, **Toplumsal Adalet ve Totalitarizm**, Divan Kitap, Nisan 2009
- Karakoç, Sezai, **İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1976
- Kardavi, Yusuf, **İnsan ve Hak Mefhumu**, Mustafa Ateş (çev.), İstanbul: İrfan Yayınları, 1968
- Kazgan, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993
- Khan, Mohd. Moinuddin, **Social Justice In Islam, India**, Discovery Publishing House Pvt, 2014
- Khare, R. S., **Perspectives On Islamic Law, Justice And Society**, Rowman and Littlefield Publishers, England, 1999
- Kutup, Seyyid, **İslam Kapitalizm Çatışması**, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1995
- Kutup, Seyyid, **İslam'da Sosyal Adalet**, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2007
- Kutup, Seyyid, **İslam'ın Dünya Görüşü**, Ali Arslan (çev.), İstanbul: Arslan Yayınları, 1993
- Kutup, Seyyid, **Yoldaki İşaretler**, İstanbul, Özgün Yayıncılık, 1996
- Küçükalp, Kasım, **Zamansız Düşünceler**, İstanbul: Onto Yayınları, 2017
- Lange, Friedrich Albert, **Materyalizmin Tarihi Ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi I-II**, İstanbul: Sentez Yayınları, 2016
- Macid Hadduri, **İslam'da Adalet Kavramı**, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999
- Mankiw, N.Gregory, **Principles Of Economics, South Western Cengage Learning**, Canada, 2012
- Mannan, M. A., **İslam Ekonomisi Teori Ve Pratik**, İstanbul: Fikir Yayınları, 1988
- Mengüşoğlu, Metin Önal, **Düşünmek Farzdır**, İstanbul: Ekin Yayınları, 2000
- Mevdudi, **Kur'an-ı Nasıl Anlayalım**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1997
- Mollamehmetoğlu, O. Zeki, **Sünen-i Tirmizi**, İstanbul: Yunus Emre Yayınları
- Nuveyhi, Muhammed, **Ekonomik Adaletin Temelleri**, İstanbul: Beyan yayınları
- O. Adekunle, Julius, **Religion in Politics (Secularism And National İntegration In Modern Nigeria)**, Africa World Press, 2009
- Orman, Sabri, **Gazali'nin İktisat Felsefesi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2007
- Öztürk, Armağan, **Liberal adalet 'Çağdaş Liberal Siyaset Felsefesinde Adalet Sorunu: Rawls, Hayek, Nozick Örneği'**, İstanbul: Doruk Yayınları, 2013
- Rayıs, Ziyaüddin, **İslamda Siyasi Düşünce Tarihi**, Prf. Dr. İbrahim Sarmış (çev.), İstanbul: Nehir Yayınları, 1995
- Russe, Bertrand, **Batı Felsefesi Tarihi, İlkçağ/Ortaçağ/Yeniçağ**, Muammer Sencer (çev.), Say Kitap Pazarlama, 1983

- Said Nursi, **Asa-yı Musa**, İstanbul: Envâr Neşriyat, Sekizinci Baskı, 2013
- Said Nursi, **Sözler**, İstanbul: Envâr Neşriyat, Altıncı Baskı, 2009.
- Said Nursi, **Sözler**, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2004
- Schumacher, E. F., **Küçük Güzeldir**, İstanbul: Cep Kitapları, Varlık Yayınları, 1989
- Soylu, Ali, **Kur'an'da Servet Dağılımı**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003
- Şentürk, Recep, **İnsan hakları Ve İslam Sosyolojik Ve Fıkhi Yaklaşımlar**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007
- Şimşek, Salih, **İktisat Bilimine Giriş**, İstanbul: Değişim Yayınları, 2010
- Tillich, Paul, **Aşk Güç Ve Adalet Ontolojik Tahliller ve Etik Yaklaşımlar**, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi, 2004
- Tunçay, Mete, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yeniçağ**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011
- Udeh, Abdülkadir, **Sömürge Hukuku Ve İslam**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1988
- Ülgener, Sabri F., **İktisadi Çözülmenin Ahlak Ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul: Derin yayınları, 2006
- Winter, T.J., (Abdülhakim Murad), **Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016
- Wolff, Richard D., Resnick, Stephen A., **Çatışan İktisadi Teoriler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016
- Zehra, Muhammed Ebu, **Dünya İslam Birliği**, İbrahim Sarmış (çev.), İstanbul: Esra Yayınları, 1996
- Zehra, Muhammed Ebu, **İslam'da Sosyal Dayanışma**, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1976
- Zehra, Muhammed Ebu, **İslam'da Sosyal Dayanışma**, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1981

Makaleler

- Aydın, Kemal, **Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma**, Journal of Economy Culture and Society, ISSN: 2602-2656, 2018; Sayı 57
- Bozkurt, İbrahim Murat, Erkekoğlu, Levent Coşkun, **““Seküler Firma Davranış İlkeleri”nin Ortadoğu-İslam Ekonomik Entegrasyonu Çerçevesinde Değerlendirilmesi”**, Özet, Uluslararası İslam Ekonomisi, Finansı Ve Etik Kongresi, (İSEFE'17), 29.04.2017
- Bozkurt, İbrahim Murat, Erkekoğlu, Levent Coşkun, **“Cennetin Ekonomisi Mi Cehennem Ekonomisi Mi?”**, International Congress of Management Economy and Policy, 19.05.2017
- Bursalı, Osman Safa, **Max Weber'in Kadı Adaleti Kavramı**, Bilim Ve Sanat Vakfı Bülten, Mayıs-Ağustos 2007, Sayı 64
- Husain, Syed Anwar, **Max Weber'in Sosyolojisine Bir Eleştiri**, Sefer Yavuz (çev.), Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2012/2, c. 11, sayı: 22

Madi, İpek, **Homo Economicus ve Egalité, Fraternité, Liberté**, Özet, International Congress of Management Economy and Policy, 2017

Madi, İpek, **Seküler “İktisadi Zihniyette “Kadın” Anlayışının “Hakiki İsevi Ve İslami İktisadi Doktrin” İle Değerlendirilmesi**”, International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics, 2017

Türkyılmaz, Çetin, **“Herakleitos’un Adalet Görüşü”**, Dergipark Makale, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/219964>

Tezler

Erkekoğlu, Levent Coşkun, **Seküler İktisadi Doktrinin Eleştirisi Çerçevesinde Ortadoğu İslam Toplumunda Ekonomik Entegrasyonun Esasları**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2015

Madi, İpek, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014

Öktem, Niyazi, **İslam Hukukunda Adalet Kavramı Ve Olgusu**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, İstanbul, 1992